

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXVII. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Gyurgyík László (Komárom, Szlovákia), **Hunčík Péter** (Dunaszerdahely, Szlovákia),
Lampl Zsuzsanna (Nitra, Szlovákia), **Lanstyák István** (Pozsony, Szlovákia),
Liszka József (Komárom, Szlovákia), **Mészáros András** (Pozsony, Szlovákia),
Simon Attila (Somorja, Szlovákia), **Vajda Barnabás** (Komárom, Szlovákia),
Végh László (Somorja, Szlovákia).

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Csíkszereda, Románia), **Csergő Zsuzsa** (Kingston, Ontario, Kanada),
Csernicskó István (Beregszász, Ukrajna), **Fedinec Csilla** (Budapest, Magyarország),
Holger Fischer (Hamburg, Németország), **Susan Gal** (Chicago, USA), **Kovács Attila**
(Lendva, Szlovénia), **K. Lengyel Zsolt** (Regensburg, Németország), **Petteri Laihonen**
(Jyväskylä, Finnország), **Laczó Ferenc** (Maastricht, Hollandia), **Szarka László**
(Budapest, Magyarország), **Andrej Tóth** (České Budějovice, Csehország).

Angol fordítás
HARASZTI ILDIKÓ
Korrektúra
RONCZ MELINDA

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek.

Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLÉ

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adepta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 500 • Ár: 3 € • 2025. június • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adepta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 500 • Cena: 3 € • jún 2025 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

TARTALOM

Tanulmányok

PÓK ATTILA

Progresszió és reakció Jászi Oszkár gondolkodásában 5

L. JUHÁSZ ILONA

Eltávolítások és újraállítások. A rozsnyói Kossuth-szobor felállításának története a helyi sajtó tükrében 17

SZIKSZAI ZSUZSANNA

Török János tornaljai orvostudor élete és munkássága egy makói kutató szemével 43

TÜSKÉS ANNA

„Meg vagyunk lúve, meghalt Arany János!” Faith Ágoston *Apróságok a jászóvári premontrei kanonokrend tagjainak életéből* című anekdotagyűjteménye (Rozsnyó, 1919) 73

SOMORJAI ÁDÁM OSB

Bencések Komáromban 1919–1998 95

IZSÁK GERGELY

Nemzeties arculatátvitel. A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület mint termék 111

EVA FISCHEROVÁ – JAROSLAV VALKOUN

Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása és az Észak-Csehországi Nemzeti Egység tevékenysége az 1920-as években 135

Agora

KONTRA MIKLÓS

Akadémiánk és nyelvünk 2024-ben 149

Műhely

JESO ESZTER

Kisebbségi Szemle 165

Köszöntő

MOLNÁR IMRE
Szubjektív köszöntő. Egy közép-európai ember, Kiss Gy. Csaba
nyolcvanadik születésnapjához 171

Könyvek

SÁNDOR ANNA
Presinszky Károly: Magyar számítógépes dialektológiai kutatások
Szlovákiában 176

ANGYAL LÁSZLÓ
Bauko János: Kétnyelvűség és keresztnévhasználat. Magyar–szlovák
keresztnévkönyv 178

CSEHY ZOLTÁN
Bene Sándor: Egy reneszánsz magyar író. Andreas Pannonius 180

CSEHY ZOLTÁN
Boëthius: Tanítás a zenéről 182

PÓK ATTILA

Progresszió és reakció Jászi Oszkár gondolkodásában¹

ATTILA PÓK

Progression and Reaction in the Thinking of Oszkár Jászi

Keywords: feudalism; progression; reaction; experiences of regime change; science and politics

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i2.01>

Jászi Oszkár (1875–1957), a nagykirályi² orvos gyermeke talán akarata ellenére is a 20. századi magyar politika és politikai gondolkodás szimbolikus személyisége, jelentőségének biztos mércéje a nevéhez kapcsolódó, egymásnak élesen ellentmondó értékelések sora. Követendő hős vagy megvetendő és elvetendő politikájú, gondolkodású antihős? A modern kori magyar társadalom sajátosságainak egyetemes látókörű elemzője, a nemzeti-nemzetiségi kérdés elméletének és gyakorlatának neves szakértője, haza és haladás eszményeinek elméleti és gyakorlati összekovácsolója, a liberális szocializmus elméletének kidolgozója, a jobb- és baloldali diktatúrák kérlelhetetlen ostromozója vagy nyugati ideológiai ködképek kergetője, naiv, sikertelen, hazájára árulkodó politikus, javíthatatlan álmodozó, a fából vaskarika liberális szocializmus eszményének kudarcos terjesztője?

E sorok szerzője a magyar demokratikus és liberális eszmei és politika hagyomány, a centralisták, Eötvös, Deák, a magyar viktoriánusok, Ady, Szabó Ervin szellemi rokonnaként értékeli és tiszteli Jászit, és éppen ezért keresi a magyar liberalizmus és demokrácia nehézségeinek, kudarcainak magyarázatát. Miért írta Jászi időskorában, visszatekintve pályájára: „Ugyanazon utakon mentem, ugyanazon célok felé, mint Masaryk. A világ nézése és a problémák megmarkolása is rokon. S az eredmény? Az egyik oldalon:

-
- 1 A tanulmány alapja egy korábbi írásom: Jászi Oszkár feudalizmusfogalma a mából nézve. In Pók 2018.
 - 2 Ablonczy Balázs Litván György Jászi-biográfiájáról (Budapest, Osiris, 2003) írott recenziójának szavaival „...talán kár volt azért az országért, ahol a magyar progresszió Nagykirály néhány utcájából indulhatott el: a Jászi és Madzsar család, Kaffka Margit, Bölöni Györgyné”. (Ablonczy 2004)

Államalapítás, és egy teljesen és ragyogóan kiélt élet. A másikon: egy összetört ország és egy feldúlt élet.”³ Jászi igazságtalan volt önmagához, nem tudhatta, hogy életműve megélt kudarcai ellenére a demokratikus baloldaliság lehetőségének jelképévé válhat. Ezért támadták 1956 után, ezért értékelték nagyra az 1960-as és 1970-es években a magyar baloldali demokratikus gondolkodás múltját feltárni szándékozó kutatók, ezért lehetett emlékezete tényező 1989–90 sorsfordító vitáiban és döntéseiben. Kritikus értékelőjének mestere, Litván György módszeréhez hasonlóan kell keresni Jászi fogalomhasználatának, ezt kifejező értékrendjének mai szempontból nézve tévútnak bizonyult, kortársai is által gyakran kritizált elemeit. Így jutunk progresszió és reakció szembeállításához és e szembeállítás központi értékelő fogalmához, a feudalizmusához. Jászi igen sokszor e fogalomban, pontosabban a feudális hagyományokban összegezte ugyanis mindazt, amit kritizált, kárhoztatott kora Magyarországon. Indokolt lehet tehát a kérdés: értelmezhető-e egy-egy társadalom komplex problémahalmaza a progresszió és reakció fogalompárával s ha netán így sikerül összegzően meghatározni a problémákat, melyek a változtatások korlátjai és lehetőségei?

Jászi érdeklődése, témaválasztásai, tevékenységének hatóköre igen sokat alakult aktív élete közel hat évtizede során. Progresszió és reakció megkülönböztetése mindig keretezte érvrendszerét, feudalizmusértelmezésének tartalma azonban nem változott. Bármilyen szempontból elemezte is a magyar és Habsburg birodalmi élet múltját vagy jelenét, a feudalizmus fogalma nélkülözhetetlen értelmezési eszközként szolgált elemzése során. Szoros összefüggésben állt ez a közép-kelet-európai régió, a Duna-völgy nemzeti feszültségeinek feloldását kereső politikusi és társadalomtudósi célkitűzésével. Politikai programját tudományos mélyfúrásokkal is készítette elő, elemezte a történelmi materializmus állambölcseletét, (Jászi 1903) sokéves kutatómunka alapján igen széles nemzetközi kitekintéssel írt terjedelmes könyvet a nemzetiségi kérdésről, (Jászi 1982) máig használják 1929-ben megjelent könyvét a Habsburg Monarchia felbomlásáról.⁴ Személyiségében egyforma súllyal volt jelen a könyvtárakban, csendes dolgozószobában számos forrást egymással szembesítő lelkiismeretes, elemző kutató és a társadalmi-politikai környezetét aktívan formálni akaró ideológus és politikus. Tudósként és politikusként is lényegében korrelációt látott demokratikus társadalmi politikai berendezkedések és a nemzeti konfliktusok feloldása között mind a több nemzetiségű államok belső békéje, mind az államközi viszonyok vonatkozásában. Tudományos elemzésnél és politikai hitvallásnál is a meggyőző, hatékony módszerek közé tartozik mindannak a világos kijelölése, amit az elemző vagy/és politikai programadó elutasít, a „negatív program”. A jól megkonstruált céltáblára így nagyhatásúnak remélt intellektuális nyilak lőhetők ki. Ilyen „negatív program”, szellemi-politikai céltáb-

3 Idézi Gyurgyák János: Utószó. In Jászi 1989, 334. p.

4 *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. University of Chicago, 1929. Magyarul: Jászi 1983.

la Jászi Oszkárnál és a köréhez tartozó személyiségeknél (így például Csécsy Imre, Dániel Arnold, Szende Pál) a feudalizmus fogalma, intézményrendszere. A száz évvel később visszatekintő történész hatalmas fegyvertárat mozgósíthatna, ha célja e módszer és az e módszer segítségével kidolgozott tudományos és politikai következtetések cáfolata volna. Ennek azonban kevés értelme lenne, hiszen az utókor historikusának szembesülnie kell azzal is, hogy mindazok a problémák, amelyek Jászi szerint veszélyeztették a dualista Monarchián belüli Magyarország létét, valósnak és destruktívnak bizonyultak: így a nagybirtok gazdasági és társadalmi túlsúlya, a nemzetiségi kérdés, a szociális feszültségek, a gyors változásokra nehézkesen reagáló politikai intézményrendszer. Ugyanakkor a huszadik század katasztrófái után ma már azt is tudhatjuk, hogy az általános, titkos választójogon alapuló képviseleti demokrácia, az élet minden területét átható, legtágabb értelemben vett, az iparosításra alapozott modernizáció is vezethet zsákutcákba és tragédiákhoz.

Mi is a tartalma Jászi értelmezésében ennek a minden rosszat magába foglaló feudalizmusfogalomnak? „Akármelyik korszakát vizsgáljuk is a magyar történelemnek, a történész mélységmérő őnja minden alkalommal a feudalizmus homokján ér feneket.” (Jászi 1983, 306. p.) Értelmezésében a Habsburg Monarchia történelme is „tipikus feudális történelem”. Az egész államgépezetet elsősorban a feudális nemesség és a hozzá kapcsolódó fináncstőke merev osztályérdekei irányították. „Ez a feudális szellem megmérgezte a Monarchia egész intellektuális, erkölcsi és politikai légkörét, és gyűjtőpontjává lett minden centrifugális tendenciának.” (Jászi 1983, 304. p.) Jászi számára a Monarchia története során a hosszú távú átalakulási tendencia a partikuláris feudalizmustól a lojális és dinasztikus feudalizmushoz vezet. (Jászi 1983, 305. p.)

Jászi elszárítottai számára a feudalizmus fogalmának kiegészítője a reakciósság, s a feudális reakciós politika legegységesebb megtestesítője számukra Tisza István, aki nagybirtokosként, kétszeres miniszterelnökként (1903–1905, 1913–1917), képviselőházi elnökként is (1912–1913) többszörösen mindannak a szimbóluma, amit Jásziék változtatni akartak Magyarországon:

„Tisza István temperamentuma a *vollblut* junkeré, ezen embertípus minden erényével és hibájával. Bátor, energikus, gyors elhatározású, őszinte és szótartó. Viszont szenvedélyes, tekintet nélküli, elbizakodott és brutális, mindenben az erős kéz politikájára hajlandó. Világnézete egyezik Ost-Elbien legkonzervatívabb nemessége felfogásával: vallás-erkölcsi, szocialista- és nemzetiségellenes, a történelmi osztályokat konzerváló. »Liberalizmusa« pusztán abból áll, hogy szívesen nyit utat a polgárság és a zsidóság felkapaszkodott vagy meggazdagodott elemeinek és gazdasági doktrínájában hajlamosabb a mozgó tőke érdekei iránt, minthogy maga is a »közgazdasági tevékenység« bank- és részvény-társasági tereit szívesen kultiválta. Tekintsék csak át gondolatban e férfiú közéleti pályafutásának néhány legkiemelkedőbb etapját: a dualizmus védelme, nagybirtokosi és részvénytársasági munkásság, hajlamosabb a meggazdagodott zsidók irányában, a proletariátus és a parasztság iránti ellenszenv, a szocializmus és a szabadgondolat gyűlölete.” (Jászi 1910a, 368. p.)

A demokrácia irányába történő elmozdulást segítő lehetséges előremutató erő Jászi számára az agrár- és ipari proletariátus, amelynek történelemformáló erejét szinte költői stílusban írja le: „Ismét egy új osztály jelent meg a történelem színpadán: az emberi haladás legújabb fázisának letéteményese, az *ipari és mezőgazdasági proletariátus*. S egészen úgy, a mint az ő munkája és szervezkedései hozzák létre a társadalom új gazdasági struktúráját: akként a jövő kultúrártékeit is egyre fokozottabb mértékben az ő törekvései, az ő eszméi, az ő érzelmei és ideáljai határozzák meg. Ő ma a világtörténelem egyedüli *csakugyan kultúrszomjas* alkateleme, mert – mint jól mondták – semmit sem veszíthet és egy egész világot nyerhet meg. Mint par excellence forradalmi elem, par excellence tudomány- és művészetsóvár is.”

A gondolat itt úgy magával ragadja a szerzőt, hogy egy differenciálatlan polgárság-fogalmat vezet be, miközben más alkalmakkor élesen elválasztja a profitorientált burzsoát a demokrácia- és kultúratámogató, polgári státuszát kevésbé vagyoni állására, inkább műveltségére alapozó citoyentől.

„És a polgárság hovatovább abba a viszonyba kerül vele, a melyben ő állt valaha a feudalizmussal szemben, mikor attól jogait ostromolta. És tényleg ugyanabban a mértékben, melyben a polgárság a hatalmi pozíciókat elfoglalta, melyben érdekeit kielégítette, melyben a változásoktól inkább félhet, mint remélhet: nemcsak harcos kedve csappant meg a feudalizmus megmaradt rétegeivel szemben, de tudományos és művészeti szomjúsága is. Legfeljebb azt a tudományt szereti, melyről nagy rövid-látósággal azt hiszi, hogy annak eredményei hatalmi pozícióját nem veszélyeztetik. Tehát inkább a természeti s technológiai tudományokat s azokat a társadalomtudományokat, melyek védelmének szolgálatába helyezték magukat, egészen úgy, mint hajdan a vallási érdekkör védelmezésének szolgálatába.” (Jászi 1908, 592. p.)

Ez a polgárságkép kirí Jászi világképéből, hiszen általában nemcsak a citoyeneket, hanem a burzsoáziát is szövetségesnek tekinti a feudalizmus elleni harcban, megítélése szerint: „mindazoknak az áramlatoknak, melyek a polgári Magyarország felé gravitálnak akár mint végcél, akár pedig mint a szocializmust előkészítő közbenső alakulat felé, nincs sürgősebb és fontosabb feladatuk, mint a latifundiumok széttörése.

Ugyanis azoknak a békóknak legnagyobb része, melyek ma ennek az országnak fejlődését lehetetlenné teszik, hűbéri, középkori, feudális eredetű. Ezek a békók nemcsak egy túlnyomó részben elavult gazdasági rend békói, hanem a jogi, vallási, elméleti és művészeti erőknak az a szövevénye is, mely a feudális természetű latifundium-rendszeren épül fel.

Magyarország egész közéleté, egész közigazgatása, egész kultúrája egy csomó főúri családnak és szolgahadjának uralmában áll. Ezt az igát másként megdönteni nem lehet, mint úgy, hogy kihúzzuk alóla azt az anyagi bázist, melyen nyugszik. Minden más eljárás pusztá félrendszabály, mely még a legerősebb industrializmus mellett sem teljes orvosság. Így semmi kétség, hogy a lordok elleni küzdelem Angliában, a junkerek elleni küzdelem Németországban és a nagy földbirtokos nemesség elleni küzdelem Oroszországban egyre erősebb lesz s egyre több szocialista látja a feudalizmus végle-

ges kiirtásában az új rend kialakulásának nélkülözhetetlen előfeltételét. Ellenben Franciaországban, bárminő földbirtokkoncentráció következett is ott be a feudális birtokok feldarabolása óta: feudalizmus ma már ott nincs és sehol nem oly világos, tiszta és határozott a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentét. Hasonló az állapot az Egyesült Államokban is.

Ha tehát Magyarországon a feudális nagybirtok romjaiból egy új nagybirtok, mondjuk a banknagybirtok alakulna is ki a jövő folyamán... még akkor is szükségképi és óhajtható ez a fejlődés, mert az új koncentráció nem hűbéri jellegű többé, hanem ipari jellegű. Vagyis tényleges gazdasági fölény eredménye, nem pedig árulások és a dinasztíának tett egyéb szolgálatok jutalma. Mondjuk így: nem fegyveres koncentráció többé, hanem marxi koncentráció. És ez óriási különbség, mert a hűbéri nagybirtokkal együtt odaveszett a középkori főrendiház, a középkori adórendszer, a grófok és a főpapok uralma, a nagybirtokot védő erkölcs, tudomány és irodalom. Helyette itt van a haladásra sokkal kevésbé veszélyes polgári Magyarország és vele szemben legsúlyosabb bilincseitől felszabadulva: a napról-napra erősödő proletariátus.” (Jászi 1907, 478–480. p.)

A kritizált feudális reakciós rendszer egyik legsúlyosabb bűne Jászi szemében a szélsőségesen asszimiláló nemzetiségi politika, amely szerinte e rendszer szükségszerű velejárója. „E mellett teljesen kilátástalan, mert ha a rengeteg orosz és német állam dús pénzforrásaival, félelmetes haderejével és óriási bürokrata apparátusával képtelen volt a maroknyi finn és lengyel népet beolvasztani, minő dőreség elhinni, hogy a mai szegény, gyöngye, elmaradt Magyarország lesz képes ilyen erőszakos eszközökkel asszimilálni az ország lakosságának csaknem a felét.

Végül nincs semmi szükség reá (azaz az asszimilációra), mert a magyarság békés hegemoniáját gazdasági és kulturális túlsúlya kellően biztosítja s minden erőszakos rendszabály annak csak ártalmára lehet.

Elméleti abszurditása és gyakorlati kártékonyága ellenére ez a politika kétségtelenül folyni fog tovább... A feudalizmus ...nem választhat más nemzetiségi politikát, mint épen ezt.

Csakis új osztályok és új hatalmi erők érvényesülése terelheti Magyarországot nemzetiségi politikáját az orosz és a porosz minta erőtlen utánzásától a svájci, belga és északamerikai példa felé.”

A legfontosabb soron lévő konkrét lépésnek az általános, egyenlő, titkos választójogot tartja Jászi: „Csakis a magyar agrárfeudalizmus romjain épülhet fel a magyar iparos állam, magyar polgár-állam, a magyar jogállam. És az út feléje: az általános, egyenlő, titkos választójog.” (Jászi 1991a, 184. p.)

Jászi és köre harci módszerei között kiemelt a külföldi propaganda, annak bizonyítása, hogy az 1848-as magyar forradalomnak elismeréssel áldozó nyugat-európai közvélemény kritikusra fordulása a 20. század elején nem az egész magyar társadalom, hanem a feudális reakciós politikai elit felelőssége.

„Míg a Széchenyi, Petőfi, Kossuth, Deák alakja dicsőséget szerzett a magyar névnek, úgy, hogy a 48-as forradalmi Magyarország a világ legelső szellemeinek a rokon-

szenvét élvezte: addig a Wekerle-Kossuth⁵-Apponyi-rendszer gyűlöltté és megvetetté tette Magyarországot a külföld progresszív közvéleménye előtt. Nap-nap után jelennek meg cikkek, melyek mint elmaradt, korrupt, kultúrellenes országról írnak rólunk, mint a feudalizmus és klerikalizmus utolsó védbástyájáról; mint a haladás ellen kialakuló új szentszövetségnek egyik legveszedelmesebb fegyvertársáról (ezt egyszer Jaurés írta); mint a bornírt, lármás és tudatlan jingóizmus főtűzhelyéről; mint a nemzetiségi elnyomatás klasszikus hazájáról. Lehetetlen ezeket az egyre szaporodó nyilatkozatokat harag és arcpirulás nélkül olvasni annak is, ki a hazafiaskodás minden előítéletével szakított és aki nagyrészt igazaknak véli, sőt hirdeti is ezeket a megállapításokat. Mert úgy érezzük, hogy eme támadások föltétlen jóhiszeműségük, sőt többnyire jó informáltságuk mellett is nagy igazságtalanságot tartalmaznak Magyarország ellen: azt, ami egy törpe és pusztuló, önző és kizsákmányoló kaszt garázdálkodása, mint az egész magyar nemzet, az egész nép bűnét állítják oda...

Tényleg nemcsak a nemzetközi munkamegosztásban végzett becsületes szerepünk, de a tiszta értelemben vett hazafiság is azt parancsolja, hogy minden alkalmat felhasználjunk a külföldi közvélemény felvilágosítására azíránt, hogy a magyar feudális reakció bankrott és korrupt politikája nemcsak Európa progresszív közvéleménye előtt gyűlöletes, hanem a magyar polgárság, munkásság és parasztságnak felvilágosultabb rétegei előtt is. Magyarország nemzetközi tisztessége megmentésének csak egyetlen eszköze van: fölfedni és pellengére állítani a külföld előtt azt az agrár-feudális rablógazdálkodást, mely ezt a szégyenletes rendszert szüli és szervezni idehaza vele szemben a magyar demokráciát, mely közös jogokban egyesíti az ország minden nemzetiségét. A *Husadik Század* ezt a munkát a jövőben is habozás és félelem nélkül – nem törődve a bornírt vagy panamázó nacionalizmus dühöngésével – folytatni fogja.”⁶

E bőségesen idézett szövegek igen határozott, szinte harcias személyiséget mutatnak. Ha csak Jászi publikált műveit olvassuk, látszólag minden tétoavázás, bizonytalanság nélkül, acélos következetességgel lép fel, de e felszín alatt élete valamennyi időszakában – levelezéséből, naplójából és barátai visszaemlékezéseiből tudjuk – sok habozás, belső bizonytalanság feszült. Így például, amikor teljes erejével szervezi a *Husadik Század* francia nyelven is publikált, a korabeli Magyarország társadalmi-politikai rendszerét elemzően, igen keményen kritizáló 1908. decemberi számát, a kivándorlás lehetőségét latolgatja: „Hátha még nem késő bekapcsolódni a Nyugatba? Idehaza nem megy.”⁷ Igen sok töprengést okozott az ő és gondolkodói köre számára az állásfoglalás az 1910. júniusi választások során is, amikor nem volt világos: a Justh féle Független-

5 Itt Kossuth Ferencre utal.

6 Jászi 1910, 215–217. p. Az itt következő gondolatmenethez felhasználtam A dualista monarchia radikális demokrata kritikája – mai szemmel c. tanulmányomat. Pók 2007.

7 Jászi Oszkár Somló Bódoghoz. Budapest, 1908. november 23. In Jászi 1991b, 165. p.

ségi Párt vagy az új Nemzeti Munkapárt képviseli a leginkább vágyott politikai reformot: az általános, egyenlő, titkos választójogot.

Jászi és radikális demokrata barátainak kritikája tehát lényegében a Monarchia teljes politikai rendszerét és a korabeli Magyarország teljes establishmentjét elutasította.⁸ Érzékelték természetesen a politikai táborok közötti különbségeket, keresték a taktikai és stratégiai szövetségeket aktuális célok, így például az általános és titkos választójog érdekében, de céljaik megvalósítását csak a hatalmon, pozícióban lévő elit teljes „leváltása” révén tudták elképzelni. A magyarországi rendszerváltás megélt tapasztalatai annak mérlegelésére intenek, hogy nagy eséllyel kudarcot vall minden olyan politika, amely szerint a mindenkori establishment eleve ellensége a közérdeknek. Ugyanakkor a mindenkori establishment radikális kritikája segíthet abban, hogy a politikai, társadalmi és kulturális élet kulcspozíciójú személyiségei ne veszítsék el a kapcsolatot az alattuk lévő társadalmi valósággal. Az utca persze kétirányú. Nemcsak a politikai és társadalmi kataklizmák elkerüléséhez, hanem a mindenkori eliteknek pozícióik megőrzéséhez elengedhetetlen a kritika komolyan vétele, a kommunikáció fenntartása kritikusaiikkal.

A mából visszatekintve, Jásziék példáját mérlegelve, tudomány és politika viszonyát vizsgálva további következtetésekre is juthatunk. Így például az értelmiségi és politikusi habitus egyeztetésének ellentmondásai napjaink közéleti személyiségei számára ugyanolyan súlyú kihívást jelentenek, mint három-négy generációval korábban működött elődeik számára. Bármilyen racionális, végiggondolt, sokoldalúan előkészített is egy modernizációs reform, végrehajtható-e a közakarat ellenében? Hogyan is formálódik azonban ez a közakarat, létezik-e egyáltalán vagy csupán a legkülönbözőbb, a közvéleményt manipuláló technikák harcáról van szó? Kikényszeríthető-e a tudományosan racionális modernizáció vagy az ellenállás és ellenhatás könnyen szélsőséges romboló erők tényreéréséhez vezethet? Mint láttuk, Jászi egyebek között a felvilágosodás racionalizmusából, spenceri és marxi gondolatokból is építkező radikális demokrata Monarchia kritikája igen gyakran él a „reakció” és a „progresszió” táborának elhatárolásával, szembeállítással. A reakció: „az uzsorás kapitalizmussal szövetkezett feudális osztályuralom” vagy más megfogalmazásban: „A magyar dzsentri-szolgabíró skrupulus nélküli terrora, amely habozás nélkül hozza mozgásba a csendőrszuronyt és adat sortüzet, s a zsidó uzsorás, ki megfelelő ellenszolgálatok fejében az előkelő uraság váltóit zsírálja, s a választási panamákhöz pénzt ad: ez a mai magyar politika legkirívóbb, legjellegzetesebb vonása [...] Ez a két néprontó típus csak tünete a latifundiumos feudalizmus gazdasági és erkölcsi szerkezetének.”⁹ „A legutolsó negyedszáz év minden kultúra- és szabadságtörekvését legázolták a berúgott hazafiak, a zsákmányoló bandavezérek és a sápos kalandorok [...]

8 Lásd erről Saád 2001, 3–18. p. Saád megfogalmazása szerint az „elitváltás igénye” fejeződik ki ebben a programban.

9 1912. május 23. In Litván–F. Varga 1982 (Jászi Oszkár publicisztikája – a továbbiakban: JOP), 181. p.

ez a nemes-plutokrata osztályuralom [...] képtelen volt minden szervező és alkotó munkára. Azt a morális erőtaralékot, melyet más nemzetek számára a népnek földből és természetből kisarjadzó őseje nyújt: az örökké megújuló vért és lelki energiákat, nálunk felőrli és tönkreteszi a latifundium, az uzsora és a felekezeti népbuítítás ördögi háromsága. Valahogyan nálunk megszűnt a vérbeli kontaktus a legmagasabb szellemi értékek és a legmélyebb néphumusz között. A magyar lélek egyre meddőbbnek bizonyult és a kultúra hadseregének ritkuló sorait mindinkább idegenek és elsősorban zsidók töltötték be.” (Jászi 1920, 154., 156. p.) Ilyen típusú, a „jó” és a „rossz” egyértelmű és világos elhatárolásának lehetőségét biztosan feltételező érvelést manapság is gyakran hallunk, miközben számos történeti és a mai helyzetet vizsgáló esettanulmány tanúsítja: a „reakció” és a „progresszió” táborá akár csoportokban, akár az egyének szintjén sem tudományosan, sem politikailag nem határolható el egyértelműen és kristálytisztán.¹⁰ A tanul-sághoz azonban az is hozzátartozik, hogy politikai programok kifejtése legjobban az elutasított platformokkal kontrasztba állítva válik markánssá, és a különbségek elmosá-sa tartalmatlanná, súlytalanná tehet mind koncepciókat, mind azok képviselőit.

10 A '90-es évek elejéig tartotta magát történetírásunkban az a '60-as évek első felében formálódott felfogás, amely szerint a Társadalomtudományi Társaság és a *Huszdik Század* körül szerveződő értelmiségi csoportok, a *Nyugat* köre, Ady, Móricz, Bartók, Kodály és a szociáldemokrata Népszava olvasói képezték a huszadik század első két évtizedében a „haladás” táborát, amellyel szembeállítható a „hivatalos” Magyarország szintén többé-kevésbé egységesnek feltételezett reakcióssága. Ez a „reakció” (amelynek fő társadalmi hordozói a nagybirtokos arisztokrácia és a katolikus klérus) felelős Magyarország kulturális elmaradottságáért. Az alapvető szociális, gazdasági reformok, leginkább a nagybirtokrendszer lebontása csak a „hivatalos” Magyarországgal élesen szembeállva volt elképzelhető. E felfogás egyik megfogalmazása: „Károlyi Mihály az új külpolitikai orientációval, Nagy György a köztársaság követelésével, a polgári radikálisok leginkább antifeudális kritikájukkal, a sovinizmus elutasításával gazdagítják e részeredményeket, a szociáldemokrata párt a demokratikus politikai követelésekkel, a munkáskérdés ébrentartásával s az antimilitarizmussal. E részkövetelményeket Ady költészete és prózája fogta egységbe. Ebben az időszakban is túlnőtt valamennyi politikai irányzaton. 1912–14 között ebben van forradalmiságának lényege és tartalma, ő látta legvilágosabban a magyar társadalom bajait, sebeit, gyengeségeit. Sürgette a progresszió táborának megkésve szerveződő és tétovázva készülődő osztagait a határozottabb forradalmi cselekvésre.” (Pölskei 1980, 78–79. p.) A másik sematikus nézet szerint a „hivatalos Magyarország” jelképe Tisza István, a nemzetért igazi felelősséget érző és azt a hatalom vállalásával és gyakorlásával ténylegesen megvédeni képes nagyformátumú államférfi, Jászi és köre pedig egy agresszív, nemzetellenes irányzat képviselői, „akik kardot rántottak minden ellen, ami a magyarságot eszmei és szellemi-közjogi örökségében ezer esztendő alatt megtartotta”. Ehhez az általános kemény kritikához kapcsolódik a legsúlyosabb konkrét vád: „A háború vesztesével, a király lemondásával mohón nyúltak a hatalomhoz, lelőtték [...] Tiszát és az őszirózsa jegyében elkezdtek azt a tragédiát, amit kormánynak neveztek [...], előkészítették az ország második Mohácsát...” Ezt az éles szembeállítást oldotta fel az utóbbi 1-2 évtized magyar történetírása – nem tagadva meg Tiszától a tragikus sorsú patrióta szerepét, ugyanakkor pedig értékelve a Tiszával szembenálló szocialista, radikális és függetlenségi párti ellenzék teljesítményét. Lásd minderről a következő két írást: Pók 2003, 168–183. p.; Pók 1994.

A radikális demokrata Magyarország és Monarchia-kritika fontos tétele az, hogy csak a hatalmi ágak világos elkülönítésén és a társadalom intézményesített kontrollján alapuló demokratikus jogállami intézményrendszer garantálja az érdekegyeztetés sikerét. A szuverén magyar államiság eddigi tapasztalatai alapvetően megerősítik ezt a tételt, hiszen a működő parlament, az előre megállapított időközökben lebonyolított választások, az Alkotmánybíróság, a Számvevőszék, a bírósági rendszer és más, a népszuverenitást kifejező intézmények a korábbi politikai intézményrendszert minőségileg túllépve biztosíthatják az érdekegyeztetések jogállami kereteit. Mégis egyre markánsabban jelentkezik a meglévő jogállami rendszer meghaladásának igénye. A rendszeren kívüli politizálás, a jogállamiság határait feszegető tömegmozgósító akciók egyre láthatóbb formákat öltenek. Ez a kérdés foglalkoztatta Jásziékat is. Így például az 1912. május 23-i budapesti, halálos áldozatokat is követelő tüntetés¹¹ kapcsán, amelyet Jászi a magyar történelem legnagyobb eseményének tartott 1848 óta. (JOP 181. p.) A mának is szóló megszívlelhető tanulság, hogy nem moshatók össze a parlamenten kívüli, de tényleges társadalmi feszültségeket végiggondoltan, szervezeten képviselő tömegmozgalmak (mint például az első világháború előtti magyar szociáldemokrácia) a pusztán destabilizálásra képes törekvésekkel.

Igen elgondolkodtató a politikailag tudatos mai nemzedékek számára a nemzetállami függetlenség és a demokrácia között a radikális demokraták által feltételezett korreláció. Az 1907-es programadó cikkben Jászi „gyarmat-Magyarországtól” keresi az utat a „független” Magyarországhoz. Kiindulópontja az, hogy „a világ minden függetlenségi harca egyszersmind mint a demokrata törekvések melegágya jelentkezik...” (JOP 95. p.) Viszonyítási pontja Kossuth politikája, különösen hangsúlyozza a párhuzamot az emigrációban: „az októberi emigráció voltaképpen a Kossuth Lajos célkitűzéseinek folytatója és végrehajtója, aminthogy 1918 minden lényeges ponton folytatója és végrehajtója 1848-nak [...] 1918-ban először nyílt meg a komoly lehetőség arra, hogy Kossuth programja végrehajthassék: Magyarország állami függetlensége biztosíthassék, népének demokratikus szabadságjogai megvalósuljanak és a szomszédos államokkal egy békés és észszerű nemzetközi rend létesíthessék.” (JOP 409. p.) A Horthy-rendszer Magyarországa Jászi értékelése szerint ténylegesen nem független, „nem szabad, önrendelkező ország, hanem olyan alkotmánnyal bír, amelyhez fogható nyílt és leplezetlen osztályuralom ma nincs egész Európában”, (JOP 411. p.) ez az osztályuralom pedig nem a „magyar nép” akarátát tükrözi.

A Horthy-rendszer Magyarországnak támadása tehát egyáltalán nem nemzetellenes cselekedet, hanem „az egész dolgozó magyar társadalom” (JOP 413. p.) érdekeit szolgálja, hiszen „Horthyék abszolutizmusa a régi ragadozó magyar feudalizmus, klerikalizmus és úri analfabetizmus [...], valamint a nagy zsidó »uzsora« érdekeit képviseli”.

11 A tüntetés körülményeiről, lefolyásáról lásd Remete 1972; Freifeld 2005, 300–301. p.

A nagyformátumú, széleskörű olvasottságú társadalomtudós analitikus társadalomtudományos kategóriák helyett érzelmekre ható jelzős szerkezetekkel, definiálhatatlan tartalmú kategóriákkal él, ugyanolyan gyűlölettel ír a hazáját irányító elitről, mint amilyen gyűlölettel ez az elit kezelte őt, ha egyáltalán figyelemre méltatta Jászi és kisszámú elvbarátja működését. Mi lehet itt a magyarázat, és mi lehet a mának szóló tanulság?

A magyarázat egyik eleme a függetlenségfogalom értelmezése. Jászi számára ez nem pusztán nemzetállami szuverenitást, hanem az állampolgári önrendelkezést, a garantált csoportos és individuális szabadságjogokat is jelenti. Elemzése szerint ez sem a dualista Monarchiában, sem Horthy Magyarországon nem valósult meg. Gondolatrendszerét kissé kiélezve szinte azt mondhatnánk, hogy nemcsak korrelációt feltételez függetlenség és demokrácia között, hanem a két fogalom tartalmát nagyrészt azonosnak tartja. Első megközelítésben az elmúlt három és fél évtized tapasztalatai alapján azt mondhatnánk, hogy Jászi ebben tévedett: régiók tapasztalatai, a Jugoszlávia, a Szovjetunió és Csehszlovákia felbomlása után kialakult kisállamiság az antidemokratikus, gyakran szélsőségesen nacionalista irányzatok erőre kapását hozta magával. Másik oldalról nézve azonban a szétrobbant államalakulatok működésképtelenségének egyik legfontosabb oka a demokratikus nemzeti, szociális és egyéni érdekeképviselési intézményrendszer hiánya vagy pusztán formalizmusa volt s a függetlenség követelése összekapcsolódott a demokratikus szabadságjogok melletti kiállással. Így szemlélve saját korunk tapasztalatai megerősítik Jászi álláspontját.

A rendszerváltással kezdődő jelenünk számára azonban véleményem szerint Jászi radikális demokrata társadalombíráta és talán az egész eszmerendszer legfontosabb alkalmazandó eleme az *erkölcsi tényezőknek* a közéletben játszott szerepére vonatkozik.¹² Annak ellenére, hogy az első világháború kataklizmája azok számára is nyilvánvalóvá tette az erkölcsi tényezők politikai, közéleti érvényesítésének lehetetlenségét, akiket a gyarmati háborúk, a Balkán-háborúk, a gazdasági, etnikai, vallási alapú kegyetlen, véres társadalmi konfliktusok hírei (amelyek az egyre táguló társadalmi nyilvánosság csatornáin keresztül széles körben válhattak ismertté) erről addig még nem győztek meg. A második világháborúhoz, a huszadik századi jobb- és baloldali diktatúrákhoz kapcsolódó, minden korábbi képzeletet és gyakorlatot felülmúló embertelenségek korában, napjaink egyre inkább dehumanizálódó társadalmi viszonyai között éppen ezért különösen fontos az ideológiákon túlmutató erkölcsi értékek napirenden tartása.¹³ Nem sajtáíthatja ki ezeket sem a liberalizmus vagy illiberalizmus, sem a konzerva-

12 Lásd erről Hanák Péter értelmezéseit: „A századelő radikális és szocialista értelmisége etikai parancsnak érezte, hogy ne csak felfedezze Magyarországot, hanem át is alakítsa, ne csak megállapítsa, hanem hirdesse is a felfedezett igazságokat. Antifeudális ideológia és program azonban aligha találhatott példát és affinitást a korabeli antikapitalista kultúrkritikában, hanem csakis a felvilágosodás örökségében: a racionális pozitívizmusban, illetve a korabeli szocializmusban.” (Hanák 1977) A gondolkör részletes kifejtése: Hanák 1988.

tivizmus, sem egy ma nehezen definiálható szocializmus. Jászi egyik legszebb és legmélyebb, jelenünkben igencsak aktuális gondolata szól erről: „Egész civilizációnk jövője attól függ, hogy az emberiség képes lesz-e összhangba hozni Hegel és Marx rendkívüli erejű látomását arról, hogy mi van és mi volt, Rousseau és Kant mély erkölcsi tanításával arról, hogy minek kellene lennie.”¹⁴

Jászi feudalizmusfogalma, erre alapozott társadalomkritikája és ideológiai-politikai programja tehát sok megszívlelhető tanulságot tartalmaz napjaink gondolkodói számára. A politikai intézményrendszerek, társadalmi struktúrák működésének egy szempontra szűkített elemzése, az erre épített politikai változtatási program érdemben járulhat hozzá megkövesedett rendszerek lebontásához, de korántsem biztos, hogy új, működőképesebb, stabilabb struktúrák építését alapozza meg.

Irodalom

- Ablonczy Balázs 2004. Keskeny ösvényen. Litván György könyve Jászi Oszkárrol. <https://hszanto.com/hercegszanto/publicisztika/ablonczy-balazs/2004-03-00-keskeny-osvenyen/>
- Freifeld, Alice 2005. *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary 1848–1914*. Washington D.C.–Baltimore and London, The Woodrow Wilson Center Press–The Johns Hopkins University Press..
- Fukász György 1960. *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata*. Budapest.
- Gyurgyák János 1989. Utószó. In Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Budapest, Torony Könyvkiadó, /Századvég füzetek, 1./
- Hanák Péter 1977. Kastély az ugaron. Ady nemzedékének közéleti kötöttsége. *Élet és Irodalom*, szeptember 10., 7. p.
- Hanák Péter 1988. *A kert és a műhely*. Budapest.
- Jászi Oszkár 1903. *A történelmi materializmus állambölcselete*. Budapest, Társadalomtudományi Könyvtár.
- Jászi Oszkár 1907. Az új Magyarország felé. *Husadik Század*, I. 478–480. p.
- Jászi Oszkár 1908. Nemzetiségi politikánk iránya. *Husadik Század*, II. 592. p.
- Jászi Oszkár 1910a. Magyarország, nemzetiségeink s a külföld. *Husadik Század*, I. 215–217. p.
- Jászi Oszkár 1910b. A magyarországi reakció szervezkedése. *Husadik Század*, I. 368. p.
- Jászi Oszkár 1912. *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest.

13 Sajátos módon Jászi eszmerendszerének kulcsfogalmaként, de igen súlyos negatívumként értékeli ezt Fukász György: „A polgári radikalizmus fejlődésében nagy szerepet játszott a neokantianizmus, főleg az etikai jellegű elemeket kiemelő idealizmus elharapódzása. Jászi egész politikai-publicisztikai tevékenységére jellemző ez a moralizáló társadalomszemlélet. A polgári radikalizmus moralizáló társadalom-felfogása is adhatott bizonyos impulzust 1956 őszén az ellenforradalmi megmozdulások »moralizáló amorális« tevékenységéhez.” Fukász 1960, 6. p.

14 The Nation. 18 November 1931, 541–542. p. Közli: Jászi 1995, 52. p.

- Jászi Oszkár 1920. *Magyar kálvária, magyar föltámadás*. Bécsi Magyar Kiadó.
- Jaszi, Oscar 1929/1983. *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. University of Chicago. Magyarul: *A Habsburg Monarchia felbomlása*. Budapest, 1983. (Idézetek a magyar kiadásból: Jászi 1983.)
- Jászi Oszkár 1982. *Jászi Oszkár publicisztikája* (JOP). Litván György és Varga F. János válogatása. Budapest, Magvető.
- Jászi Oszkár 1991a. Nyílt levél gróf Tisza István úr ő nagyméltóságához. In *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Összeállította, jegyzetekkel ellátta Litván György, Varga F. János. Budapest, Magvető.
- Jászi Oszkár 1991b. Somló Bódoghoz. In *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Összeállította, jegyzetekkel ellátta Litván György, Varga F. János. Budapest, Magvető.
- Jászi, Oscar 1995. *Homage to Danubia*. Rowman and Littlefield.
- Pók, Attila 1994. Modern Sociology and Modern Art in Early Twentieth Century Hungary. *Hungarian Studies*, Vol. 9. No. 1–2. 65–71. p.
- Pók Attila 2003. A progresszió stációi. Jászi Oszkár Kossuth-képe. In Ormos Mária (szerk.): *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Budapest, 168–183. p.
- Pók Attila 2007. A dualista monarchia radikális demokrata kritikája – mai szemmel. In Gerő András (szerk.): *A Monarchia kora – ma*. Budapest, ÚMK, 93–108. p.
- Pók Attila 2018. Jászi Oszkár feudalizmusfogalma a mából nézve. In Uő: *A múlt hatalma*. Kőszeg–Szombathely, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézet (IASK)–Savaria University Press, 187–201. p.
- Pölskei Ferenc 1980. Ady és a politikai irányzatok (1910–1914). In Csáky Edit (szerk.): *Akarom: tisztán lássatok. Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 71–80. p.
- Remete László 1972. *Barikádok Budapest utcáin 1912*. Budapest, Kossuth.
- Saad József 2001. A magyar szociológia centenáriuma. *Szociológiai Szemle*, 11. évf. 3. sz. 3–18. p.

ATTILA PÓK

PROGRESSION AND REACTION IN THE THINKING OF OSZKÁR JÁSZI

How to remember Oszkár Jászi? A universalist analyst of the characteristics of modern Hungarian society, a renowned expert on the theory and practice of the national-ethnic minority question, a theoretical and practical implementer of the ideals of homeland and progress, a theoretician of liberal socialism, the unrelenting scourge of right-wing and left-wing dictatorships—or a chaser of Western ideological fog, a naive, unsuccessful politician who betrayed his country, an incorrigible dreamer, a failed promoter of the ideal of liberal socialism, a wooden cage made of iron? The author of these lines appreciates and respects Jászi as an intellectual relative of the Hungarian democratic and liberal ideological and political tradition, of the centralists, Eötvös, Deák, the Hungarian Victorians, Ady, Ervin Szabó, and in this study he seeks to explain the difficulties and failures of the tradition they represented, of Hungarian liberalism and democracy.

L. JUHÁSZ ILONA

Eltávolítások és újraállítások

A rozsnói Kossuth-szobor felállításának története a helyi sajtó tükrében* (Az előzményektől a megvalósulásig)

ILONA L. JUHÁSZ

Removals and Reinstallations

The Story of the Erection of the Kossuth Statue in Rozsnyó in the Local Press

Keywords: memorials; Lajos Kossuth; statue removals and re-erectons; transfers of sovereignty; regime change; Slovak–Hungarian relations; Rozsnyó; Rožňava

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i2.02>

A Rozsnyón található emlékjelek közül egyik sem változtatott olyan sokszor helyet, mint az 1907-ben közadakozásból felállított Kossuth-szobor. Az 1989-es rendszerváltást követő években a szlovák–magyar kapcsolatok vonatkozásában ez a szobor váltotta ki a legnagyobb vitát, de a rozsnói magyarokat is megosztotta, hogy nem az eredeti helyére került vissza. Annak ellenére, hogy a város önkormányzatában több választási időszakban is magasabb volt a magyar képviselők száma, mint a szlovákoké, hosszú huzavona után mégis csak 2004-ben kerülhetett sor újbóli felállítására, de nem Rozsnyó főterén, hanem a város egyik távolabbi pontján, a Bányászati Múzeum igazgatási épületének déli oldalánál. De nézzük az előzményeket!

Előzmények Kossuth halálát követően

Kossuth 1894-ben bekövetkezett halála, korántsem meglepő módon, óriási visszhangot váltott ki, a magyar sajtóban egymás után jelentek meg a róla szóló nekrológok,

* A kutatást a KULT MINOR, valamint az MTA Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatta. Jelen szöveg egy készülő monográfia részlete. A tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült.

emlékezések. Nem volt ez másképp a Rozsnyón megjelent lapokban sem. A nekrológokon kívül alkalmi versek is születtek (Rozsnyón két ilyen vers is napvilágot látott¹), s még inkább felerősödött a Kossuth-kultusz.

Budapesten röviddel halála után országos gyűjtést hirdettek egy Kossuth-szobor felállítására, az ezzel kapcsolatos felhívás a rozsnyói lapokban is megjelent. Mind Rozsnyón, mind pedig a környező településeken gyűjtöttek és küldtek adományokat a fővárosi szoborra. Rozsnyón 1894. szeptember elejéig összesen 232 frt 55 kr. gyűlt össze erre a célra,² de a helyi lapok tanúsága szerint később is juttattak a fővárosi szoborra adományokat mind a környékről, mind pedig a városból.

Rozsnyó vonatkozásában Kossuth emlékének megőrzése módja kapcsán a legelső javaslat a város Budapesten élő szülöttétől, Markó Miklós³ hírlapírótól érkezett: azt javasolta, hogy a Nagycsucsomi utcát Kossuth Lajos utcára kellene átnevezni. A javaslatot közlő hír szerzője nem volt elragadtatva az ötlettől, hogy éppen a Nagycsucsomi utcára esett Markó választása, mivel – ahogyan írja: „Mi ugyan azt óhajtottuk volna, hogy valamely más, idegeneknek jobban útba eső és jobb karban lévő utcánkat érje ez a felmagasztalás, de hát ebbe is belenyugszunk, ez az elhanyagolt állapotban levő utca legalább úgy a gyalog mint a kocsin járókat figyelmeztetni fogja arra az akadályokra – nehézségekre és fádalmakra, a mely a nagy hazán fiának osztályrészül jutott, de meg aztán jöhet egy jobb kor, a mely nem fogja megtérni azt, hogy hazánk fiának nevét viselő utca ilyen nyomorúságos állapotban maradjon.”⁴

Az ötletgazda azonban valamilyen okból gyorsan elvetette az eredeti tervét, s a lap következő számában már arról tudósítottak, hogy Markó „a névtelen főteret ajánlja Kossuth-térre átnevezni, s ha indítványa elfogadtatik, amihez kétség nem férhet – három – a fővárosihoz hasonló – jelző táblát küld, a melyek a Nehrer, Mauer és Pasteiner-féle házakra lesznek elhelyezendőek”.⁵

A következő hír szerint Markó Miklós már konkrét beadvánnyal fordult Rozsnyó előjáróihoz, amelyben már azt javasolta, hogy vagy a város főterét, vagy pedig a Berzétei utcát nevezzék el Kossuthról, s egyben azt is felajánlotta, hogy a szükséges táblák költségeit megtéríti. A város tanácsa és képviselő-testülete megtárgyalta a javas-

1 Komoróczy Miklós: Meghalt Kossuth. *Rozsnyói Híradó*, 1894. március 25., 1. p.; Borsody Béla: Meghalt Kossuth. *Rozsnyói Híradó*, 1894. április 15., 1. p.

2 *Rozsnyói Híradó*, 1894. szeptember 16., 3. p.

3 Markó Miklós (1865, Rozsnyó –1933, Budapest), újságíró és sportember, Markó Miklós rozsnyói börgyáros fia. 1889-ben kezdett el újságíróként tevékenykedni, s ebben az évben lett a gyorskorcsolya bajnoka. 1894-től a *Vasárnapi Újság* állandó külső munkatársa lett, de emellett más lapokba is írt, egyebek közt a Rozsnyón megjelenő *Sajó-Vidék*be, valamint a *Rozsnyói Híradó*ba is. (Tökölly 1999, 223–225. p.)

4 Hazafias indítvány. *Rozsnyói Híradó*, 1894. április 15., 1. p.

5 Kossuth-tér Rozsnyón. *Rozsnyói Híradó*, 1894. április 22., 2. p.

latot, s abban állapodott meg, hogy egy bizottságot neveznek ki ez ügyben, amely majd javaslatot terjeszt be „Kossuth nevének megőrkítése iránt, s egyúttal a még névtelen utcák elnevezésére is”.⁶ Markó javaslataiból végül egyiket sem fogadták el, a főteret Rákóczi Ferencről, a Berzétei utcát pedig később Andrássy Dénesről nevezték el, Kossuth nevét a Drázus-patak melletti utca kapta.⁷

A budapesti Kossuth-szoborra közben folyamatosan gyűltek az adományok, s e gyűjtés kapcsán Rozsnyón is felvetődött egy miniatűr Kossuth-szobor terve, amely az első elképzelések szerint a város főterére került volna, ám a miniatűr szobor ötlete nem váltott ki lelkesedést:

*Tudósítónk azt reméli, hogy a mint több vidéki városban eredményesen gyűjtenek, itt Rozsnyón is sikeres lesz és nemsokára díszes szabályos főterünket egy miniatűr Kossuth-szobor fogja díszíteni. Mi – a mint ezt már kinyilvánítottuk – nem vagyunk barátja ezeknek a miniatűr szobrokra eszközölt miniatűr gyűjtéseknek s inkább óhajtjuk azt, hogy legyen Kossuth-szobor a fővárosban, ez azonban feleljen meg a nemzet kegyeletének, s legyen büszkesége minden magyar embernek!*⁸

Ebből az írásból, nem derül ki, hogy ki vagy kik vetették fel a miniatűr szobor állításának tervét, s e cikk megjelenését követően ezzel kapcsolatban később sem találunk újabb híreket egyik rozsnyói lapban sem.

Miskolc főutcáján 1898-ban avatták fel Kossuth egész alakos szobrát, erről a rozsnyói lapok is tudósítottak. A szobor leleplezésén, amelynek alkotója Róna József szobrászművész volt, részt vett Ruttkayné Kossuth Lujza, Kossuth Lajos nővére és Kossuth Ferenc is.⁹ Ezt a hírt azért említjük, mert a miskolci szobornak a későbbiekben Rozsnyó vonatkozásában még szerepe lesz.

A megvalósulás felé

Kossuth Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából 1902. szeptember 20-án és 21-én egy nagyszabású ünnepséget rendeztek a városban. E rendezvényt követően

⁶ Kossuth emlékezete. *Rozsnyói Híradó*, 1894. május 13., 2. p.

⁷ Ebben az utcában található a volt evangélikus gimnázium szecessziós épülete, amelyet sajnos eléggé barbár módon átalakítottak, amikor az egyik szlovák tanítási nyelvű kilencéves alapiskolát költöztették az épületbe, s akkor már az utcát Zöldfa utcának hívták.

⁸ Kossuth-szobor Rozsnyón. *Rozsnyói Híradó*, 1894. augusztus 25., 3. p.

⁹ Kossuth Lajos szobra Miskolczon. *Rozsnyói Híradó*, 1898. június 5., 3. p.

jelent meg „Ünnep után” címmel egy (r.l.)¹⁰ szignóval jelzett cikk, amelynek lényege, hogy szobrot kell állítani Kossuth Lajosnak. Részlet az írásból:

De ám a fenkölt ünnepi hangulat ne legyen a szalma lángjához hasonló, melynek maradandóbb nyoma és hatása nem szokott lenni: hanem legyen hasonló a hajnali harmathoz, mely míg egy részről megtermékenyíti az anyaföldet, s megeleveníti a tikkadt növényvilágot, addig másrésztől felszállásával illatossá, embernek is életelevenséget adóvá teszi a levegőt is.

Nem elég, hogy csupán a röpke szó díszköntösébe öltöztessük nemzeti érzelmeinket, nemzeti életelvünk fenséges symbolumának dicsőítését: szükséges, hogy ennek teremtsünk maradandó jelet is.

Nemzeti életelvünk fenséges symbolumának ércz vagy márvány alakja hirdesse Rozsnyó főterén e város és vidéke lakóinak lelke magas és fenkölt szárnyalását. Szobrot Kossuthnak! Ez legyen ünnep utáni jelszavunk!

A száz éves megemlékezés hadd vesse előre újabb száz évre reménnyel biztató fénysugarát.

De ha nem akarnánk is felemelkedni a nemzeti ideál magaslatára: vannak kisebb, szűkebb méretű okaink is, melyek az érczalak megteremtésének gondolatára irányozzák lelkünknek figyelmét. Ez az, hogy Rozsnyó kulturális fészek, kulturális gócpontja egy nagy vidéknek. Ide hozzák az apák s anyák fiaikat és leányaikat lelkükbe ideálokat, eszméket, érzelmeket szívní: nekünk kötelességünk, hogy hozzá járuljunk fiaink és leányaink lelkének az aesthetikai szép tekintetében való kiformálásához is.

...Hogy megvalósítható-e? – csak akarjuk, hogy legyen és lesz! Majd rá térünk a módzatokra is...¹¹

Az ünnepség teljes forgatókönyvét az elhangzott beszédekkel együtt még ugyanabban az évben megjelentették „Emléklapok Kossuth Lajos születése 100-ik évfordulója alkalmából Rozsnyón 1902. szeptember hó 20-ik és 31-ik napjain tartott emlékünnepeiről” címmel, s a kiadvány elején feltüntették, hogy „A tiszta jövedelem a Rozsnyón felállítandó Kossuth-szobor javára fordítatik.” (Beke–Kardos 2022, 6. p.) Az ebben szereplő Ünnepek után című írás szerzője szerint „kell, hogy álljon Rozsnyó főterén nemzetünk Génuszának: Kossuth Lajosnak szobra”. Idézi az 1902. szeptember 17-i rendezőbizottsági ülés hatodik napirendi pontját is, mely szerint:

Terray Gyula biz. tag indítványozza, hogy az ünnepély örökíttessék meg. Réz László ez indítványt azzal toldja meg, hogy a megörökíttetést szolgáló Emlékkönyv egy Rozsnyón felállítandó Kossuth szobor alap javára nyomtattassék és árusíttassék el. Továbbá: hogy ez emlékünnepeit rendező bizottság – magát kibővítve – szobor bizottsággá alakuljon át.

¹⁰ A szerző Réz László rozsnyói református lelkész volt.

¹¹ Sajó-Vidék, 1902. szeptember 25., 1–2. p.

[...] Elnök és a bizottság örömmel vette az indítványokat. De érdemlegesebb tárgyalásába csak egy következő bizottsági ülésen ment bele. E bizottsági ülés után utolsó is volt. S elhatározta, hogy az Emlékkönyv kiadandó, s annak szerkesztésével Réz László és Terray Gyula biz. tagokat bízta meg. Elhatározta továbbá, hogy azon átiratai kapcsán, melyet a két társalgási egylethez küld az ünnepély rendezéséről való beszámoló céljából, azon indítvánnyal is járul a két társalgási egylethez, hogy küldjenek ki kebelükből bizottsági tagokat, kik Kossuth-szobor bizottsággá alakulva fogjanak hozzá a szobor-alap megteremtéséhez, hogy mentől előbb hirdesse a magyar nemzet erejét e nemzet újjáalakítójának ércz alakja városunkban is.

A bizottság ezzel befejezte küldetését. Nemcsak a jelent kívánta szolgáltatni, de íme, a jövőről is gondoskodott. Hogy a jövőre vonatkozó nemes terve meg fog-e valósulni, s mikor: az a társadalomtól függ. Boldogság hinnünk, hogy e nemes társadalom a nemes célú ereje teljességével támogatni fogja, s nem sok tavasznak kellend nyílni majd, hogy állni fog a legnagyobb magyar érczalakja városunk főterén s oda lábához fogunk járni imádkozni ez imát. [Itt közlik a Himnusz első versszakát.]

Mikor ez Emlékkönyvecskére az Előfizetési Felhívást kibocsátottuk, azt ígértük, hogy megőrökítjük mindazoknak a nevét e füzetkében, kik erre előfizettek, hogy ez által a későbbi nemzedéknek is tudtul adjuk, hogy a Rozsnyó városában felállítandó Kossuth-szoborra ki adták elsőnek fillérjeiket, kik voltak azok, akik az eszméért legelsőnek lelkesedtek cselekedettel is. Íme ez ígéretünket be is váltjuk. (Beke-Kardos 2022, 71–73. p.)

A Kossuth születésének 100. évfordulója alkalmából megvalósult ünnepélyt rendező bizottság 1902. november 11-én tartott utolsó ülésén beszámolt az ünnepély költségeiről, és az arra érkezett adományokról. A kiadások levonása után 41 korona 78 fillér maradt, amelyet a helyi pénzügyhatóságnál helyeztek el, mindaddig, amíg a Kossuth-szobor bizottság meg nem alakul.¹²

Még el sem kezdődött az adománygyűjtés, s még a szoborbizottság sem alakult meg, amikor Gutlohn Márton képviselő-testületi tag egy olyan javaslatot terjesztett elő, amely szerint a Kossuth-szobor ügyét mint hivatalos hatóságnak, a városnak kell kézbe vennie, nem pedig társadalmi úton kell megoldani ezt a feladatot. A javaslatot a tanács megtárgyalta és elutasította azzal az indoklással, hogy „a hatóság – bármily alakban is – sokkal nehezebben mozgó és ridegebben intézkedő testület, semhogy üdvösen és sikeresen képes volna oly dolgokat megvalósítani, melyek érzelmekből pattannak ki és érzelmeken alapulnak. A társadalom van hivatva egyedül ily kérdések megoldására.”¹³

¹² Sajó-Vidék, 1902. október 16., 4. p.

¹³ A képviselőtestületi közgyűlésről. A Kossuth-szobor ügy. Sajó-Vidék, 1902. október 16., 2. p.

1. kép. A Kossuth Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyről megjelent *Emléklapok* címlapja

EMLÉKLAPOK

KOSSUTH LAJOS
SZÜLETÉSE 100-IK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
ROZSNYÓN

1902. SZEPTEMBER HÓ 20- ÉS 21-IK NAPJAIN
TARTOTT

EMLÉKÜNNEPÉLYRŐL.

*

JELIGE: AZ IGAZNAK EMLÉKE ÁLDOTT!

*

AZ EMLÉKÜNNEPÉLYT RENDEZŐ BIZOTTSÁG MEGBIZÁSABOL
ÖSSZEÁLLÍTOTTÁK:

TERRAY GYULA ÉS RÉZ LÁSZLÓ

ÁG. H. EV. FŐESP. LELKÉSZ.

EV. REF. LELKÉSZ.

*

A TISZTA JÖVEDELEM A ROZSNYÓN FELÁLLÍTANDÓ
KOSSUTH-SZOBOR JAVÁRA FORDÍTTATIK.

*

Ára: 1 korona.

ROZSNYÓ,

NYOMATOTT A SAJÓ-VIDÉK KÖNYVNYOMDÁBAN

1902.

Ezzel azonban az ügy nem ért véget, mert a Budapesten megjelenő *Független Magyarország* c. lap november 8-i számában megjelent egy írás Kossuth-szobor Rozsnyón címmel, amelyben a névtelen cikkíró nehezményezi, hogy a szobor felállítást a város a társadalomra bízta, tehát nem a városi tanács képviselői vállalták fel, holott Gutlohn Márton ezt javasolta, de javaslatát elvetették. Az említett cikket teljes terjedelmében közölte a rozsnyói *Sajó-Vidék*, majd később kiderült, hogy a *Független Magyarországnak* megjelent cikk írója maga Gutlohn Márton volt.

...Kossuth Lajos emlékének megörökítésére vonatkozó indítványt a város múlt havi közgyűlésén Gutlohn Márton ügyvéd, a rozsnyói ellenzéki párt agilis vezéralakja tette meg. Kiindult abból, hogy Rozsnyó városában társadalmi mozgalom indult meg egy Kossuth-szobor felállítására és már egy bizottság is alakult. Nézete szerint a község képviselőinek kell elől járni egy ilyen nemes és hazafias misszió teljesítésében és nem engedheti azt át kizárólag a társadalomnak. Azért kimondatni kérte, hogy Rozsnyó város a környék lakosságának bevonása által közadakozásból szobrot emel Kossuth Lajosnak és a gyűjtés, valamint a többi előkészítő teendők végrehajtásával megbízza a tanácsot. – Az indítványozó igen helyesen abból az elvből indult ki, hogy az akció eredményesebb lesz, ha a szobor létesítését a politikai és társadalmi és vallási választóvonalon felül álló városi képviselő veszi a kezébe. A városi közgyűlés az indítványt a tanácshoz utasította, a mely a napokban tartott e havi közgyűlés elé azt a javaslatot tette, hogy mellőzzék az indítványt és bízzák a szoborügyet a közönségre. Hiába érvelt ez ellen a kibúvó javaslat ellen az indítványozó Gutlohn Márton, aki megmondta a közgyűlés vezető embereinek, hogy nem mernek a város közönsége részéről hivatalosan vezetni a szobor kérdésben. A többség a tanács javaslatát helyesnek tartotta és elfogadta. Rozsnyó városában felállítandó Kossuth-szobor ügye tehát egy bizottság kezeibe került. Mindenesetre figyelemmel kísérjük ennek a bizottságnak működését és ha szükség lesz reá, a nyilvánosság előtt fogjuk a magára vállalt kötelességének a teljesítésére felhívni és ha kell, rászorítani.¹⁴

A *Sajó-Vidék* szerzője a fenti írás alatt egy hosszú cikkben reagált, s az alábbi sorokkal zárta mondandóját:

Végül megjegyezzük, hogy a „Független Magyarország” tudósítója éber figyelmét – nagyon bölcsen fogja tenni, ha a saját céljára kamatozó ügyre fogja felhasználni, mert ennek a városnak társadalma oly ellenőrökre a kik nem igazak, a kik személyi rokon- és ellenszenv szerint járnak el és csalafintáskodnak – úgy sem ad semmit. De e nemes város társadalma teljesíteni is fogja hazafias szent kötelességét a jövőben is, akár ellenőrzik, akár nem.¹⁵

¹⁴ *Sajó-Vidék*, 1902. november 13., 2–3. p.

¹⁵ Kossuth-szobor Rozsnyón. *Sajó-Vidék*, 1902. november 13., 2–3. p.

Ezzel még nem fejeződött be a vita, mert Gutlohn Márton a *Rozsnyói Híradó*ban sértődötten reagált a Réz László által írt újságcikkre. Réz László lapjában, a *Sajó-Vidék* oldalán válaszolt Guthlon vádjaira. Egy részlet az írásból:

A városunkban felállítandó Kossuth-szobor ügyben – íme még a kezdet kezdete előtt – kellemetlen hercze-hurczák támadtak. S ez a hercze-hurcza már-már kiélesedett személyi harczzá kezd válni. – Erre az első lépés a "Rozsnyói Híradó" Nyíltterében tétetett meg, és pedig Dr. Gutlohn Márton úr részéről.

A hangmodor azonban, melylyel nyilatkozatát megírta és közzétette, annyira alacsony színvonalon áll, hogy én ebben őt követni egyáltalán nem vagyok hajlandó s meg vagyok szentül győződve arról, hogy Gutlohn Márton úr hangmodora kellemes hangulatot még azok körében sem keltett, akik egyébként talán az ő elvi álláspontján vannak.¹⁶

A vita nem változtatott az eredeti elhatározáson, hogy társadalmi összefogás útján való-sítják meg a szobor ügyét. A Kossuth-szobor-bizottság megalakulására december 14-én került sor a városháza főjegyzői irodájában. Markó Sándor királyi tanácsos és közjegyző és Kiss Károly, a városban működő két társalgási egyesület elnöke hívta össze a gyűlést, amelyre 32 bizottsági tag kapott meghívót. Markó Sándor hosszú beszéddel köszöntötte a résztvevőket. Egy részlet ebből:

Tisztelt uraim!

Az ez évi szeptember hó 21-én városunkban megtartott Kossuth-ünnepélyt rendező bizottság indítványt tett aziránt, hogy Rozsnyón Kossuth Lajos emlékére szobor állíttassék. A helybeli két társalgási egyesület ezen indítványt elfogadván, saját kebeléből 13-13 tagból álló bizottságot küldött ki, a melyhez Rozsnyó város 6 képviselőjét a közreműködésre felkérvén konstátalom, hogy a szobor-bizottság 32 tagból fog állani. – Ezen bizottságot elnöktársammal egyetértőleg a mai napra alakuló gyűlésre összehíván, üdvözlöm a megjelenteket s felkérem működésük megkezdésére.

[...] A múltnak eseményeit, a nagy férfiak emlékét fentartani, az utókor számára megőrizni s átadni a szóbeli hagyomány, a történetírás s a képzőművészek remekei, a képek, szobrok vannak hivatva. – A szóbeli hagyomány megbízhatatlan s az idők múltával elhomályosul, – a történetírás az írni s olvasni tudók számára készül, s csak általuk érthető, – a képek rendszerint kevesek által szemlélhetők, a szobrok azonban nyílt tereken a népnek minden rendű tagja, apraja-nagyja által érthetően most és a következő századok számára hirdetik a múltnak dicsőségét, lelkesítenek, s ha kell, vigaszt nyújtanak a jelenben és reménnyel, bizalommal töltötenek el a jövőt illetőleg.

Ezért bírnak fontossággal a szobrok, s ezért akarunk mi is szobrot állítani Kossuth Lajosnak. Hogy miért neki? Azt hiszem, a felelet igen egyszerű: azért, mert Kossuth Lajos hazánk történetének egyik legnagyobb alakja, a ki a múlt század elején született s végén

¹⁶ A rozsnyói Kossuth-szobor ügy. *Sajó-Vidék*, 1902. november 20., 2–3. p.

*halt meg, kinek élete és működése e szerint betölt csaknem egy századot, de s ki sokkal nagyobb, sokkal óriásibb, hogysesm egy századnak a keretébe beférne, kinek emlékét sok századon át fen kell tartani, mivel az 1848-ki törvényeken alapuló alkotmányunk leginkább az ő hazafias működésének köszönhető...*¹⁷

A szoborbizottság legközelebb 1903. január 4-én tartott ülésén azt a határozatot hozta, hogy

*Az a vidék is bevonassék ez ügybe, melynek Rozsnyó kulturális, kereskedelmi és ipari központja, közvetlen és közvetett úton fog eszközöltetni gyűjtés, a közvetlen gyűjtés hosszabb időre, részletekben terveztesse, a szoborbizottság osztassék két részre, hogy minden egyes tag tevékenyen részt vegyen, u.n. szelvény könyvecskék készítenők és osztandók ki állandóan. – hogy az elvi megállapodások gyakorlati megvalósítása miként éressék el, erre nézve egy elaborátum megkészítésére szűkebb körű bizottság küldetett ki, melynek tagjai: Elnök Kiss Károly, Bárdossy Géza, Gutlohn Henrik dr., Terray Gyula, dr. Markó Sándor, Réz László, Feymann László és Váry László.*¹⁸

A következő, 1903. január 25-én tartott ülésen már megfogalmazták az adakozásra való felhívási ívek szövegét

*...úgy a helybeli hazafias érzelmű közönséghez, mint a vidékhez – külön-külön szövegezéssel, továbbá a nagybizottságot felosztotta három egyenlő számú tagokból álló albizottságra, hogy ez által minden bizottsági tag a szobor létesítése érdekében tevékeny szerepet tölthessen be. Elfogadta a nagybizottság az u. n. szelvény-könyvecskék útján való gyűjtésre vonatkozólag tett indítványt is, végül azon óhajának adott kifejezést, hogy az albizottságok mentől előbb alakuljanak meg és kezdjék meg agilis tevékenységüket.*¹⁹

A Rozsnyói Híradó is folyamatosan tudósított a beérkezett adományokról, s amikor Andrassy Dénes gróf egy nagy összeget küldött a szoborra, erről egy rövid cikket is közöltek:

Tudvalévő dolog, hogy a rozsnyói Kossuth-szoborra való gyűjtés már megindult és a bizottsághoz több rendbeli adomány érkezett. Andrassy Dénes gróf, a ki minden nemes ügyben, a nála immár közmondásossá vált bőkezűséggel siet áldozni, a Kossuth-szobor létesítésének hazafias mozgalmát is azonnal fejedelmi módon sietett istápolni, a mennyiben a rozsnyói Kossuth-szobor alapra 2000 koronát adományozott. A nemes lelkű és

17 A Kossuth-szobor bizottság megalakulása. Sajó-Vidék, 1902. december 18., 2. p.

18 Kossuth-szobor bizottsági gyűlés. Sajó-Vidék, 1903. január 8., 3. p.

19 Szobor-bizottsági gyűlés Sajó-Vidék, 1903. január 29., 2. p.

*nagy jótékonyosságú főúr szép példáját követte Szulyovszky István kir. tanácsos, a gróf uradalmi kormányzója is, a ki a nemes célra szintén 200 koronát adományozott.*²⁰

A Kossuth-szoborra beérkezett adományokról a *Sajó-Vidék* első alkalommal 1903. szeptemberében tájékoztatta a nagyközönséget, ekkor tették közzé a hivatalos I. közleményt a konkrét összegekről az adományozók névsorával.²¹ A kimutatások egészen a gyűjtés lezárásáig később is érkezési rendben jelentek meg mind ebben a lapban, mind pedig a *Rozsnyói Híradóban*.

Úgy tűnik azonban, hogy a nagy lelkesedéssel elindított gyűjtés nem hozta meg a remélt eredményt, és 1903. októberéig 1000 koronát sikerült összegyűjteni (ebben nem szerepel az Andrassy Dénes gróf adománya). A szoborbizottság elégedetlen lehetett a helyzettel, amiről az október 22-i számában megjelent hosszabb cikk is tanúskodik: bár a szerző ez irányú mondandóját pátoszos mondatokba csomagolta, kiérződik belőle, hogy a gyűjtés nem az elvárások szerint alakult:

Az első ezer tehát együtt van. A Kossuth-szobor bizottság működésének ime itt az első beszámolója – anyagiakban. Ha ebben a modorban halad az aktió, nyilván nem sok idő választ el már a kivittől, ámbár az is igaz, hogy egy minden tekintetben művészi kivitelű, monumentális emlék kiviteléhez – csekélység áll még rendelkezésünkre. Valami elképzelhetetlen nagy időt gyanítanak még a hátralevőben, holott reánk van bízva, mennyire siettessük a dolgok realizálását.

[...] Nekünk arra a szoborra szükségünk van, nem kicsinyes, profán hiúságból, hanem mert rá vagyunk szorulva látható szimbólumára annak az eszmének, mely milliók szívében hivatva van ápolni – a jövőnek minden reményét s melyből bizalmat meríthessünk, ha a maihoz hasonlóan megtorlódnak fejünk fölött a felhők.

Ifjúság, társadalom, egyesületek vegyék kezükbe az ügyet! A hazafiságnak csapjanak propagandát, a Kossuth neve abban magától felszínre kerül. Fillérek vagy ezrek: mind egyre mennek, adjon, a ki tud, de tartsa szent kötelességének az adakozást mindenki. Nagy úrnak és napszámosnak jusson eszébe egyaránt, mit köszön neki az egyén is, a köz is. A jobbágy ivadék polgári szabadsága, s a mágnási hagyományok ősi sérthetlensége mind az ő fejéből pattant ki. A modern Magyarország nélküle még talán ma is valamely conföderált nagy hatalom keleti provinciája lenne, a hol meg van a szabadság és alkotmányosság látszata, csak hogy a nemzeti nagyságról álmodni talán oly tilalmas lenne ma is, mint volt anno hajdanában. Holott az állam alkotások végső ideálja az a bizonyos összm monarchia volt, melynek keretéből kizárt fogalom való – a nemzeti nagyság álma.

*Mondom, arra a szoborra szükségünk van ma százszor inkább mint előbb.*²²

²⁰ A rozsnyói Kossuth-szobor. *Rozsnyói Híradó*, 1903. szeptember 13., 2. p.

²¹ Nyilvános nyugtázás. I. Közlemény. *Sajó-Vidék*, 1903. október 8., 3. p.

²² A Kossuth-szobor. *Sajó-Vidék*, 1903. október 22., 2. p.

Figyelembe kell vennünk azonban, hogy ebben az évben hirdették meg a városban az adománygyűjtést az 1902-ben elhunyt Andrássy Franciska grófné szobrára is,²³ ami bizonyos értelemben konkurenciát jelentett a Kossuth-szoborra folyó gyűjtésnek. Ebben az évben mindkét helyi lapban elsősorban a Franciska-szoborra befolyt adományokról tudósítottak, a Kossuth-szoborral foglalkozó cikkek száma jelentősen csökkent, beleértve az adományokról szóló tájékoztatásokat is. Andrássy Franciska emlékének megőrzésével kapcsolatban még számos kezdeményezés született, valamint ennek az évnek a végén avatták fel a Városháza bejárata fölött Rákóczi Ferenc emléktábláját is.²⁴

A Kossuth-szobor nagybizottságának 1904-ben tartott ülésén így értékelték a szoborügyben elért eredményeket:

*...Kossuth Lajos szobrának városunk főterén leendő felállítási eszméje két éves. E két év alatt fokozatosan ölti magára az eszme a testet. De ez természetes is. A magyar nemzeti állam kiépítésének, a magyar nemzet függetlenségének eszméjét képviseli a nagy magyarnak, Kossuth Lajosnak a szobra. E szobor felállításáért tehát a ki magyar, annak lelkesülnie kell. Városunk társadalmának pedig minden egyes tagja erősen hazafias érzelmű. Hogy ne haladna tehát a szobor-állítási eszme biztató lépésekkel a megvalósulás felé!*²⁵

A számvizsgáló bizottság jelentése szerint a bevétel az adományokból 6056 korona és 57 fillér volt, a kiadások pedig 76 korona 69 fillért tettek ki, tehát a pénztárban 5979 korona és 88 fillér volt. A jelentés beszámolt a város lakosai részéről történt ajánlatok összegéről is:

*...aláíratott összesen – három évi fizetési kötelezettséggel – 3162 K 40 f., befizettetett már az első befizetési évben 1872 K 70 f., kint van még tehát 1289 K 70. f. [...] A gyűlés egy pár kisebb jelentőségű, mondhatni kebeli ügy elintézése után lelkes és kellemes érzések közt oszlott szét, víve ki-kí magával azt a kellemes tudatot, hogy rövid idő múlva állni fog városunk főterén a nagy magyarnak, Kossuth Lajosnak mint a magyar függetlenség, a magyar nemzeti állam géniuszának ércz alakja.*²⁶

A Kossuth-szobor-bizottság üléseiről rendszeresen megjelenő híradásokból az olvasó mindig értesülhetett róla, hogy a szoborra folyó gyűjtés milyen összegnél tart. 1905. október elejéig 6729 korona és 29 fillért tett ki az összeg, ezenkívül voltak az összesen 800 koronát kitevő felajánlások, amelyek befizetésére még várt a bizottság. Egyebek

23 Szobrot Franciska grófnénak! *Rozsnyói Híradó*, 1903. január, 4. p.

24 A rozsnyói Rákóczi-ünnepség. *Rozsnyói Híradó*, 1903. december 25., 2–3. p.

25 A Kossuth-szobor nagybizottság évi gyűlése. *Sajó-Vidék*, 1904. november 3., 2. p.

26 Uo.

között arról is tájékoztattak, hogy a közeljövőben a szoboralap javára műkedvelő színi-előadást tartanak a városban.²⁷

A bizottság 1904. november 15-i ülésről szóló tudósítás szerint a tagok elégedettek voltak a gyűjtés eredményével, amely „nemcsak kielégítő, de fényesnek is mondható, ez a körülmény is amellett bizonyít, hogy Kossuth apánknak emléke, az ő szeretete, az ő eszméiért való lángolás a magyar nép szívnek olyan sajátja, melyet kiirtani nem lehet”. Határozatot hoztak, amelynek értelmében pénzfelajánlási aláírásokat csak 1903. december 15-ig fogadnak el, s a felajánlott összegek hivatalos beszédését 1905, 1906 és 1907 januárjában fogják beszédni, aki azonban év közben szeretné befizetni, megteheti. A szoborbizottság vigalmi albizottsága arról tájékoztatta a résztvevőket, hogy 1904 januárjában vagy februárjában előadást rendez a szoboralap tőkéjének a gyarapítására.²⁸

A Polgári Társalgási Egylet 1906-ban tartott közgyűlésén bejelentették, hogy a Rozsnyóról származó, a krasznahorkaváraljai temetőben eltemetett 1848-as honvéd lelkész síremlékére gyűjtött adományokból megmaradt összeget a Kossuth-szoborra érkezett adományokhoz teszik:

*...nagy örömmel és meglelégedéssel vette ezek után tudomásul a közgyűlés a Kossuth-szoborbizottság jelentését, mely immár azt a reményt, hogy a nagy idők egyik fényes alakja Rozsnyón a közel jövőben szobrot nyer, teljesülve látja. Itt szólalt föl Kardos Lajos és tette meg amaz indítványát, hogy a Hokky-féle alapból fennmaradt összeget a Kossuth-szobor alapjához csatolják. Többek hozzászólása után a közgyűlés akként határozott, hogy a Hokky-emlék jövőbeli gondozására 200 koronát továbbra is meghagy, és az alap fönmaradt összegét, 173 koronát a Kossuth-szobor alapjához csatolja...*²⁹

A Kossuth-szobor alapjának növelése érdekében a helyi tanintézmények és szervezetek különféle rendezvényeket is szerveztek. Az evangélikus polgári leányiskola például színielőadást valósított meg, s az igazgatónő, Bartholomeidesz Adél a tiszta bevétel felét, 176 korona 39 fillért a Kossuth-szoborra adományozta.³⁰

1906 márciusában nagyszabású március 15-i ünnepséget rendeztek a városban, mely alkalommal gyakran elhangzott Kossuth neve, valamint szó esett a tervezett szoborról is. Az ünnepség este közvacsorával zárult. A vacsora részeként a város egyik illusztris képviselője, Maurer Arthur dr. Kossuth-serleggel a kezében nagy hatású ünnepi beszédet mondott:

²⁷ A Kossuth-szobor bizottság. *Rozsnyói Híradó*, 1905. október 22., 2. p.

²⁸ *Sajó-Vidék*, 1903. november 19., 3. p.

²⁹ Polgári társadalmunk. *Rozsnyói Híradó*, 1906. január 14., 3. p.

³⁰ Nyilvános nyugta és köszönet. *Rozsnyói Híradó*, 1906. február 11., 2. p.

[...] Ennél szebb és tartalmasabb beszédet az országban is kevesen mondtak. Magyar szívből jött az, s magyar szívhez szólt. Megértettük mindnyájan. A lelkesedés, mit e beszéd eredményezett, leírhatatlan. Volt e beszédnek része, mely könnyet fakasztott a hazáját igazán szerető magyar ember szeméből, de volt olyan része is, mely azt eredményezte, hogy ökölbe szorította az azt hallgató magyar ember kezét. A historiai motívumokban és honszeretettől felmagasztosult eszmékben bővelkedő beszéd végén mint egy villanyütésre, önkénytelenül emelkedett fel mintegy 250 ember s egy szívvel, egy lélekkel énekelte „Isten áldd meg a magyart.” Ünnepi beszéd ennél szebb méltánylást nem kaphat.³¹

Váry László szoborbizottsági tag az alkalmat kihasználva lelkesítő beszédet intézett a résztvevőkhöz a Kossuth-szoborra való adakozás ügyében, s a jelenlevők körében gyűjtést indított. A gyűjtés azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert mindössze 31 korona gyűlt össze 4 adakozótól: a zenekartól, egy Krammer Béla nevű szabadkai kereskedelmi utazótól és két, a nevük elhallgatását kérő személytől.³² Ez az eredmény elgondolkodtató, már csak azért is, mivel a közvacsorán válogatott és módosabb társaság vett részt, mint például gróf Andrássy Géza országgyűlési képviselő, Maurer Arthur, az Úri kaszinó elnöke, Fábíán Ferenc kanonok stb. A pátoszos hazafias beszédek és pohárköszöntők megéljeneztek, de az adakozási kedv valahogy nem volt szinkronban a nagy szavakkal.

A szoboralap gyarapításának céljából rendezett ünnepségek közül ki kell emelnünk azt a nagyszabású, sok embert megmozgató népünnepélyt, amelyet 1906 júniusában rendeztek.³³

Eközben megjelent a hír, hogy Dobsinán elkészült Gömör első Kossuth-szobra, s a szeptemberi 19-i program szerint a felavatáson részt vesz Kossuth Lajos fia, Ferenc is, aki számára több külön programot is szervez a város.³⁴ A felavatási ünnepség azonban valamilyen, számunkra ismeretlen okból mégsem valósult meg. A rozsnyói lapok híradásai arról tanúskodnak, hogy a dobsinai hírt követően Rozsnyón felgyorsultak az események a Kossuth-szoborral kapcsolatban. Az 1906. október eleji szoborbizottsági közgyűlésen Pósch Dezső elnök beszámolt a szobor-alapba befolyt újabb adományokról, s elmondta, hogy „a szelvények elárusításából még befolyó összegekből immár annyi pénz leend együtt, hogy az eszme testet ölthet”. A bizottsági közgyűlés már a szobor elkészítésének konkrétumairól is határozott, s a szobor leleplezésének időpontját 1907 szeptemberére tűzte ki. A szoborra szükséges összeghez ekkor még hiányzott

31 A Kossuth szoboralap gyarapodása. *Sajó-Vidék*, 1906. március 22., 3. p.

32 Uo.

33 Népünnepély. *Sajó-Vidék*, 1906. június 21., 1–2. p.

34 Az első Kossuth szobor Gömörben. *Sajó-Vidék*, 1906. július 5., 3. p.

kétezer korona, amit az ígéretek szerint a helybeli két kaszinó és a helyi két pénzüintézet fog kipótolni. Elmondták, hogy a még függőben levő megajánlott, de még be nem fizetett összegre is szükség van, ezért a bizottság felkérte a „hazafias és nemes eszmét melegen istápoló közönséget”, hogy hátralékát ez év végéig fizesse be.³⁵

A Rozsnyói Híradó december 9-i és 16-i számában nagyobb összegű adományokról tudósított, ennek az volt az előzménye, hogy a szoborbizottság korábban a város öt „nagy testületéhez” fordult pénzbeli támogatás ügyében. Erre reagálva az úri kaszinó 400 koronát szavazott meg legutóbbi közgyűlésén,³⁶ a városi képviselő-testület pedig 540 koronát, magasabb összeget, mint amennyit a szoborbizottság kért. A rozsnyói Társalgási Egylettől 321 koronát kértek, az azonban nagy örömeikre 400 koronát adományozott. A bizottság a Polgári Társalgási Egylethez, valamint a Gömöri Takarékpénztárhoz is kérelemmel fordult, de azok még egyelőre nem reagáltak. „Hisszük, hogy mind a két testület válasza kedvező lesz. De kíváncsok volnánk, hogy a választ mentől hamarabb megtudná a bizottság, hogy a szobor megrendelés ne késne már sokáig, s a jövő év folyamán leleplezhető volna a várva várt szobor”³⁷ – állt a szoborbizottság üléséről szóló beszámolóban.

1907 januárjától felgyorsultak az események. A hónap elején megtartott szoborbizottsági ülés döntő jelentőségű volt a tervezett Kossuth-szobrot illetően. A szoborbizottság azzal az indoklással, hogy a szűkös anyagi lehetőségek miatt nem írhattak ki pályázatot a szobor elkészítésére, úgy döntöttek, hogy a szobor ügyét már nem odázzák tovább, hanem a miskolci szobor másolatát készíttetik el. Már fel is kérték a miskolci szobor alkotóját, Róna József szobrászművészt, aki igent mondott, s aki a szoborbizottság meghívására aznap Rozsnyóra érkezett.

A gyűlés tárgyalásainak során Róna József szobrászművészt, a kivel a szoborra nézve előzetesen Terray Gyula biz. tag már tisztába jött, megbízta a rozsnyói Kossuth szobor megalkotásával, kivitelével és fölállítással. Meghatározták a szobor helyét, különösen figyelembe véve a művész intencióit. E szerint a szobor városunk Kisséttérének nyugati oldalán és pedig ennek a közép vonalán háttal a diáktemplom és arccal a városház sora felé állítják föl. A szerződés megkötését, valamint a további intézkedések megtételét, nemkülönben a leleplezési ünnepség előkészítését és rendezését a közgyűlés egy szűkebbkörű bizottságra bízta.

A leleplezés ünnepségének határidejét is megállapították. E szerint az május végén lesz. A közgyűlés nagy lelkesedéssel hozta meg határozatait és este a művész tiszteletére

35 A rozsnyói Kossuth-szoborbizottság. *Rozsnyói Híradó*, 1906. október 21., 3. p.

36 Adomány a Kossuth-szoborra. *Rozsnyói Híradó*, 1906. december 9., 2. p.

37 Újabb adomány a Kossuth-szoborra. *Rozsnyói Híradó*, 1906. december 16., 3. p.

az úri kaszinóban barátságos vacsorát rendezett. A kedélyes vacsorán ékes és kedélyes tósztokban nem volt hiány.³⁸

Róna József megbízásával azonban még nem ért véget az adománygyűjtés. Andrassy Géza gróf március végén 200 korona adományt küldött,³⁹ s ezen a tavaszon városban egy kabaréestet is rendeztek a szobor javára, amelynek anyagi vonatkozásáról a *Rozsnyói Híradó* is beszámolt: „A kedélyderítő kabaré-est, melyet múlt szombaton Komoróczy Géza tanár, szerkesztő a helybeli Kossuth-szobor javára rendezett, erkölcsi sikere kapcsán szép anyagi eredményt is mutat föl. Az est összes bevétele felülfizetésekkel együtt 622 kor. 30 fill. volt. A kiadások 182 kor. 40 fillért tettek ki. A tiszta jövedelem tehát 439 kor 90 fillér...”⁴⁰

A felavatási ünnepség programját illetően a szoborbizottság úgy határozott, hogy erre meghívják Kossuth Lajos fiát, Ferencet, aki abban az időben kereskedelemügyi miniszter volt. A bizottság neki küldött meghívólevelére az alábbi válasz érkezett:

Bpest, 1907. április hó 30-án.

Igen tisztelt Elnök úr!

folyó évi április hó 27-én kelt becses levelükre van szerencsém értesíteni, hogy édes Atyám szobrának leleplezésére szóló meghívásukat már ezúton is nagy köszönettel veszem és a leleplezésen okvetlenül meg fogok jelenni.

Értesüléseim szerint azonban ugyancsak május hó 20-án lesz Karcagon Atyám szobrának leleplezése, melyen ugyancsak megjelenni óhajtok. Felkérem tehát az igen tisztelt bizottságot, szíveskedjék a karcagi szoborbizottsággal (Papp Elek orsz. képvis. lakik Karcagon) érintkezésbe lépni és velük a két szobor leleplezésének idejét olyképpen megállapítani, hogy mindkettőn megjelenhessek.

A küldöttséget – a mennyiben nálam megjelenni óhajtanak – természetesen bármikor szívesen fogom látni.

Hazafias üdvözzettel

*Kossuth s.k.*⁴¹

Az időpont egyeztetése céljából rövidesen egy küldöttség utazott Budapestre a miniszterhez, a szoborbizottság a *Rozsnyói Hírlap* hasábjain közölte, hogy a „küldöttséghez

38 A mi Kossuth-szobrunk. *Rozsnyói Híradó*, 1907. január 13., 1–2. p.

39 *Rozsnyói Híradó*, 1907. május 5., 2. p.

40 A kabaré-est eredményéről. *Rozsnyói Híradó*, 1907. április 21., 3. p.

41 *Rozsnyói Híradó*, 1907. május 5., 2. p.

bárki csatlakozhatnak s ez úton is értesíti a bizottság a menni szándékozókat, hogy Budapesten hétfőn délelőtt a Pannónia szállóban leend a gyülekezés”.⁴²

A Kossuth Ferencnél tett látogatásról természetesen a helyi sajtó is részletesen beszámolt, s tájékoztatta az olvasóközönséget, hogy megállapodtak a szobor leleplezési ünnepségének időpontjában, amely május 26-án lesz. Idézzünk pár sort a lapból a miniszternél tett látogatásról:

*A miniszter szoborbizottságunk küldöttségét, mely Pósch Dezső dr. elnök vezetésével jelent meg a kereskedelemügyi minisztériumban Kossuth Ferenc előtt, igen szívélyesen fogadta és az elnök szavára meghatottan, kedvesen válaszolt a határozottan megígérte, hogy a Felvidék első Kossuth-szobrának leleplezésére hozzánk eljön. Fogadás után barátságos szóváltásba elegyedett a bizottság elnökével és tagjaival. A küldöttségben Pósch Dezső dr. elnökön kívül résztvettek még: Terray Gyula, Vályi Nagy Pál, Feymann László, Pósch József dr., Kiss Károly, Glück Vilmos, Timkó László, Szakall Árpád, Komoróczy Miklós és Budapesten a küldöttséghez csatlakoztak Justh Géza, valamint Seffer László és Markó Miklós hírlapírók is. A küldöttség Róna szobrászművész műtermében és öntő műhelyében is látogatást tett s itt a pompásan sikerült hatalmas ércszobrot, a mely ekkor már útrakészen állott, nagy lelki gyönyörűséggel megsejmelte.*⁴³

Az ezt követő időszakban a szoborbizottság tagjai elsősorban a szoborleleplezési ünnepség előkészületeivel foglalkoztak. Miután Kossuth fiával megegyeztek a felavatás időpontjában, a szoborbizottság végrehajtó bizottsága a heti ülésén már összeállította a programot, s a helyi lap tudósítása szerint az ülést követő napon már kiküldték a meghívókat is. Egy külön „rendezősi irodát” is nyitottak, ahol az érdeklődőknek „délután hattól hétig” naponta felvilágosítást adtak az ünnepséggel kapcsolatos ügyekben. Az ünnepség programja:

Himnusz. Énekli a közönség

Elnöki megnyitó beszéd. Mondja Pósch Dezső dr. szob. biz. elnök.

Ünnepi beszéd. Mondja Réz László.

Alkalmi óda. Írta és szavalja Komoróczy Miklós.

A leleplezett szobrot Pósch Dezső dr. elnök átadja Rozsnyó városának.

A szobrot a város polgármestere átveszi a város tulajdonába.

A szobor megkoszorúzása.

Szózat. Énekli a közönség.

Déli 1 óraker közös ebéd a városháza nagytermében.⁴⁴

⁴² Uo.

⁴³ Kossuth Ferenc Rozsnyón. *Rozsnyói Híradó*, 1907. május 12., 1. p.

⁴⁴ Előkészületek a leleplezési ünnepségre. *Rozsnyói Híradó*, 1907. május 12., 3. p.

Az elkészült Kossuth-szobor a helyi vasútállomásra érkezett meg, ahonnan „a lelkes diáksereg virágoktól borítva, gyújtó hazafias dalokat énekelve” szállította a helyére, ahol aztán ráemelték a talapzatra. A város közönségét a rendezőség falragaszokon tájékoztatta a szoborleleplezési ünnepség programjáról. A helyi sajtóban az ünnepséggel kapcsolatos minden mozzanatról tájékoztatták a lakosságot, például arról is, hogy elszállásolás ügyében május 23-ig Terray Gyula főesperes lelkészhez, az elszállásoló bizottság elnökéhez forduljanak, valamint akik részt akarnak venni a díszében, az erre szóló jegyeket is május 23-ig válthatják ki Görbics Zoltán nyomdájában, a számozott ülőhelyekre szóló jegyeket úgyszintén.⁴⁵

A szobor felavatásának napja

A szobor felavatásának reggelén a város lakosságát ágyúszó ébresztette, figyelmeztetve arra, hogy nem megszokott napra ébredtek.⁴⁶ A város minden tekintetben s nem kis túlzásokba esve készült Kossuth Ferenc fogadására:

Díszruhás leánykák, bányászok, bandéristák vonulnak föl. Pelsőcről, Szilicéről, Borzaváról lovas bandéristák érkeznek Rozsnyóra. Már eddig is számosan jelentették be a szobor megkoszorúzását. A járás határán Nagy Elemér főszolgabíróval az élén a járási tisztviselők küldöttsége, valamint nagy ünneplő közönség fogja a minisztert fogadni és üdvözölni.⁴⁷

A szervezők azonban nem csupán Rozsnyón készültek Kossuth Ferenc fogadására, hanem attól a pillanattól kezdve, amikor a minisztert szállító különvonat Balogfalán Gömör vármegye területére ért. Gondoskodtak róla, hogy ott, valamint Rozsnyóig a vasútvonal mentén minden állomására kivonuljon a lakosság és zászlókkal integetve, éljenzéssel üdvözöljék a küldöttséget. A vonat a Rozsnyói járás területére érkezvén megállt Pelsőcön, ahol megtörtént a vendég első személyes és hivatalos fogadása a járásbeliek részéről, s nem csupán a helyiek, hanem a környékiek is kivonultak a miniszter üdvözlésére:

Több ezer ember, díszbeöltözött férfiak, fehér ruhás lányok élén Nagy Elemér járási főszolgabíró, Maurer Oszkár és Alitisz Aladár dr. szolgabírók, több járási tisztviselő, Decsy Gyula, a pelsőci függetlenségi párt elnöke, Szontagh Andor a jolsvai választókerület kép-

45 Leleplezés előtt. *Rozsnyói Híradó*, 1907. május 19., 2–3. p.

46 Kossuth szobra előtt. *Sajó-Vidék*, 1907. május 30., 1–2 p.

47 Leleplezés előtt. *Rozsnyói Híradó*, 1907. május 19., 3. p.

*viselője jelentek itt meg. Nagy főszolgabíró és Decsy elnök talpraesett beszédeire Kossuth miniszter szívélyes szavakkal felelt. Rövid tartózkodás után, mialatt a zenekar a Kossuth-nótát játszotta, megindult a vonat az állomásról és Rozsnyó felé igyekezett...*⁴⁸

A vonatot a pelsőci állomástól Rozsnyóig a vasúttal párhuzamos országúton a pelsőci lovas bandérium tagjai vágatva kísérték. A Pelsőc és Rozsnyó közötti települések állomásain a lakosok ugyancsak megéljeneztek különvonatot. A rozsnyói vasútállomást is feldíszítették erre az alkalomra, ahol nagy pompával fogadták a küldöttséget, Pósch Dezső, a Kossuth-szobor-bizottság elnöke, köszöntötte Kossuth Ferencet, aki ekképpen válaszolt az üdvözlő szavakra:

*A legnagyobb örömmel jöttem Rozsnyó városába, hiszen oly emléket örökítenek meg a mai napon, mely lelkemhez van nőve. Ez emlék megörökítésében fellelni vélem azon érzelmeket, melyek, ha növekednek és megerősödnek a magyarok szívében, Magyarországot szabaddá és függetlenné fogják tenni.*⁴⁹

Mindketten a püspök négyes fogatán indultak a városba, s a küldöttség többi tagját is fogaton szállították fel a város főterére népes ünnepi kísérettel, amelybe bevonták a környező falvak lakóit is:

A régi, varázslatos időkre emlékeztető festői menet élén gazdag és ékes díszmagyarban, kezében harci buzogánnyal, rátarti apró nyomban lépdelő csótáros paripán Komoróczy Miklós, a menet lelkes és sok ízlést eláruló rendezője haladt. Nyomában három daliás kuruc vitéz ficánkoltatta meg büszkélkedő lovát. Pauchly Rezső középen Rozsnyó város fecskefarkú Rákóczi-lobogóját emelte, míg Trunkó Árpád dr. és Szekér József a zászlóst közrefogva lovagoltak délcegen. Ez után egy lugassá alakított cifraszerszámos magyar négyestől vont társzekér robogott Palóczék bandájával, mely az egész bevonulás alatt Kossuth-nótákat játszott. A pelsőci nyalka legények lovasbandériuma következett ezután. Mind megannyi lóratermett magyar dalia, a legdaliásabb közöttük a vezérük: Repeczky Aladár. Nem mondotta senki, talán nem is gondolta senki, de érezte mindenki, hogy micsoda ellenállhatatlan attakot tudna ez a csupaerő magyar dalia végig harcolni, ha úgy rákerülne a sor, mint valaha... Ott lovagoltak Kossuth Ferenc kocsija előtt, körül és mögötte.

A többi kocsik előtt, körül és nyomában a szalóciak, berzéteiek, rudnaiak, krasznahorkaváraljaiak, hosszúrétek, sziliceiek, borzovaiak és hárskútiak festői lovas csoportjai oszlottak meg példás rendben, hazafias lelkesedéssel kipirult arccal. S a lebilincselően

48 Megdicsőülés. Rozsnyói Híradó, 1907. június 2., 1. p.

49 A szoborleleplezés. Sajó-Vidék, 1907. május 30., 3. p.

*szép menetet díszbeöltözött falusi leányok, legények, asszonyok és férfiakról népes székertábor zárta be.*⁵⁰

A város főutcájának mindkét oldalát „nagy néptömeg szállta meg”.⁵¹ A díszes fogatok a Rákóczi Ferenc egykori pénzverdéjénél állított diadalkapun keresztül jutottak a Rákóczi térre, ahol a város képviselő-testülete, valamint az egyesületek fogadták a vendégeket.⁵²

A szoboravató ünnepség kezdetének ugyancsak megadták a módját a szervezők, a kezdés időpontját mozsárgyúkból eldördült lövésekkel jelezték. A többesres tömeg éljenzése mellett Kossuth Ferencet és kíséretét (akiket előzőleg a püspöki rezidencián reggelivel fogadtak) a számukra fenntartott, szobor mellett felállított dízsátorba kísérték. A meghívottak között ott volt Róna József és felesége is. A Himnusz elénekelését követően elsőként Pósch Dezső, a szoborbizottság elnöke mondta el beszédét:

Hála az isteni gondviselésnek, hála városunk intézetei, egyesületei s összes erkölcsi testületeinek, hála városunk hazafias polgárságának, hogy elérhettük a mai napot, e napot, melyhez városunkra nézve hasonló jelentőségűt csak kevesen élhettek meg elődeink közül, a melyre mindig büszke hazafias önérzettel gondolhatunk majd mindig vissza s melyre bizonyára kegyeletes érzésekkel emlékeznek meg majd utódaink.

Ily érzelmek között üdvözlöm Kossuth Ferenc Ő Nagyméltóságát, ki fiúi hazafias érzülete által vezetve, rövid időre ott hagyta a haza javát célzó nagyjelentőségű működési körét s eljött közénk, hogy magasztos ünnepünk fényét és sikerét megjelenésével biztosítsa...

Miután részletesen ismertette a szobor történetét az ötlettől a megvalósulásig, az alábbi mondattal zárta mondandóját:

*S most, Magyarország függetlenségének legeszményibb harcosa, az emberi jogok, az egyenlőség s szabadság, a jobbágyság lánglelkű felszabadítója s új Magyarország alapköveinek legkiválóbb munkása hulljon le a szobrodról a lepel s mi mindnyájan vessük szemünket az ércz-szoborra, s fogadjuk meg, hogy szent kötelességünknek tartandjuk, hogy édes hazánk üdvéért munkálkodni, ha kell szenvedni, s ha kell meghalni tudunk!*⁵³

A leleplezést követően Réz László református lelkész beszéde következett, majd Komoróczy Miklós szavalta el saját, ez alkalomra írt versét. A szobrot Pósch Dezső, a Kos-

50 Uo.

51 Uo.

52 Uo.

53 Megdicsőülés. Rozsnyói Híradó, 1907. június 2., 2–3. p.

suth-szobor-bizottság elnöke adta át Szegheő Gusztáv polgármesternek megőrzésre, s ezután szólalt meg Kossuth Ferenc miniszter, nagy sikert aratva az alábbi mondataival:

*Nem érc e szobor, hanem megtestesült eszme. Nem érc e szobor, hanem megtestesült vágyódás, remény, hit és bizalom. Aki e szoborra néz, az nem fog kételkedni soha hazánk jövőjében. Aki abban az eszmében hisz, a melyet e szobor megtestesít, hisz a magyar hazának függetlenségében. Ez a függetlenség eszméjében megdicsőül a haza és boldoggá lesz a nemzet.*⁵⁴

A koszorúkat az Örtoronyban felhangzó tárogató hangjainak kíséretében helyezték el a szoborhoz. A helyi óvodások is koszorúztak, az egyik kisfiú hangosan elmondta a szalagon szereplő felirat szövegét: „Kicsiny szívünk érted dobog, édes Apánk, Kossuth Lajos.” A rozsnyói hírlapok tudósítóinak köszönhetően az utókor számára is fennmaradt, hogy az egyes küldöttségek, testületek, egyesületek, oktatási intézmények stb. által elhelyezett koszorúk szalagjain milyen felirat szerepelt, ugyanis valamennyi szövegét közölték.

A szobor leleplezését a városháza nagytermében 300 személy részére megterített díszbéd követte, ahol Sipeki Balás Lajos megyéspüspök mondott pohárköszöntőt. Nagy pátozzsal elmondott beszédében „glorifikálta Kossuth Lajos halhatatlan eszméit s kötötte össze az ünnepség jelentőségét a magyarnak hagyományos királytiszteletével és igaz szeretetével”.⁵⁵ Kossuth Ferenc miniszter erényeit és személyét dicsérő szavait követően I. Ferenc József hosszú méltatásával folytatta:

Alattvalói hódolattal s a magyar nép hűségese szeretetével vesszük körül törekvéseinkben a legelső magyar embert, a királyt, dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József Ő Felségét, ki jogainknak mindenkor leghűbb őre, előrehaladásunknak mindenkor legjobb vezére volt s ki atyai szeretetével övezi kedvelt magyar népét.

*...irányítsuk tekintetünket e percben a királyi trónra is és a magyar népnél mindenkor ismert lojális ragaszkodás érzelmeivel kiáltunk egy szívvel-lélekkel: Éljen a király!*⁵⁶

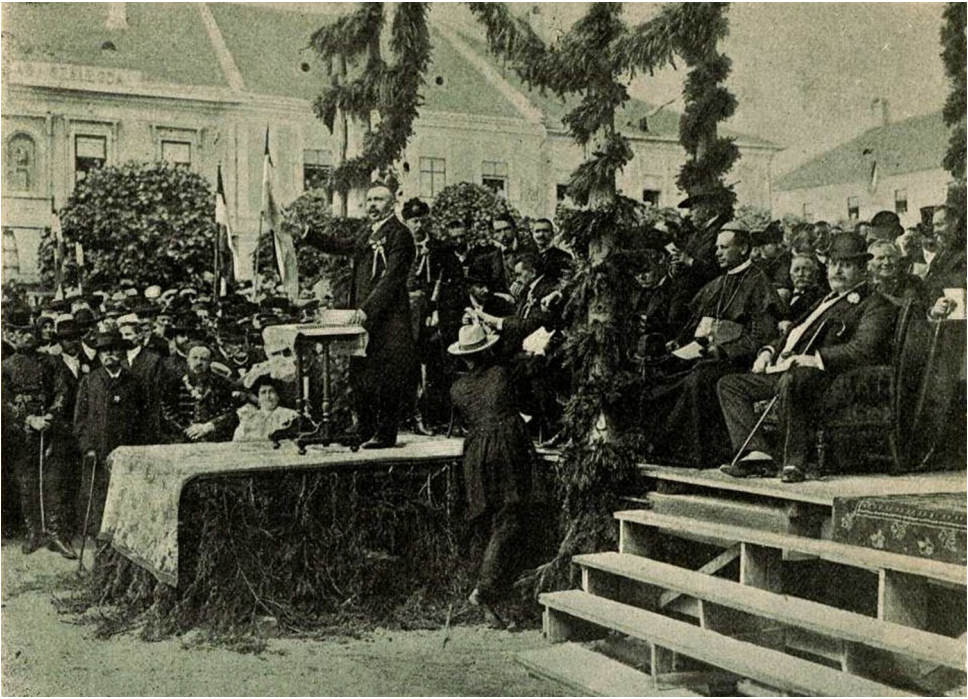
A püspök beszéde ma is furcsa hatást kelt, mivel az osztrák–magyar császár és király által behívott orosz cári hadsereg segítségével leverte 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc ikonikus alakja, a száműzetésbe kényszerült Kossuth Lajos szobrának a felavatása alkalmából rendezett ünnepségen I. Ferenc Józsefet szuperlatívuszokban méltatta és éljenezte. Furcsa, hogy nem tudatosította beszéde ellentmondásosságát.

⁵⁴ A szoborleleplezés. *Sajó-Vidék*, 1907. május 30., 4. p.

⁵⁵ Megdicsőülés. *Rozsnyói Híradó*, 1907. június 2., 3. p.

⁵⁶ Megdicsőülés. *Rozsnyói Híradó*, 1907. június 2., 4. p.

2. kép. A Kossuth-szobor leleplezési ünnepsége. A jobb oldalon Kossuth Ferenc ül az első sorban, baloldalt a pódium mellett díszmagyarban Róna József szobrászművész, mellette a felesége. (Vasárnapi Újság, 1907, 23. sz. 465. p.)

Megjegyezzük, hogy a szoboravatás alkalmából elmondott beszédek egyikében sem említették, hogy a rozsnyói szobor a miskolci Kossuth-szobor másolata.

A gyűjtés a szoborra még folytatódott, amiről az avatásról szóló beszámolót közlő lapszámban megjelent hír is tanúskodik, mely szerint színi előadást szerveznek a közeljövőben a szobor javára: „A nemes célú előadásra már serényen folynak az előkészületek s a már is eredményes próbák után ítélve szép és élvezetes előadást fognak közönségünknek nyújtani. Beöthy és Rákosi Aranylakodalom című látványos színművét hozzák színre, mely a magyar szabadságharc legendás idejéből merítvén tárgyát, alkalmas arra is, hogy hazafias érzelmeinket s jótékonycél szolgálatával együtt növelje és istápolja.”⁵⁷ Ugyancsak ebben a lapszámban jelent meg a szoborbizottság kérése is azokhoz a személyekhez, akik bár annak idején előjegyeztek bizonyos összegeket a szoboralap javára, de még mindig nem adták át felajánlott adományukat, hogy azt fizessék be minél előbb.⁵⁸

57 Műkedvelőink a Kossuth-szobor javára. *Rózsnyói Híradó*, 1907. június 2., 4. p.

A négy évig működő szoborbizottság június 22-én tartotta meg utolsó ülését, amelyen Pósch Dezső elnök beszámolt a bizottság tevékenységéről, és a szoborállításhoz és az ünnepélyhez kapcsolódó kiadásokról is, majd este örömlakomát rendeztek, ahol „pompás kedélyben és nagy lelkesedéssel ülték meg a lezajlott munka fényes eredményét”.⁵⁹

Tekintsük át, mennyi adományt sikerült összegyűjteni, milyen kiadások voltak a szoborral kapcsolatban és mennyibe került a szoborleleplezési ünnepély:

<i>Az emléklapok eladásából begyűlt</i>	<i>237 korona 89 fillér</i>
<i>Rozsnyói gyűjtés eredménye</i>	<i>3.257 korona 39 fillér</i>
<i>Rozsnyói multságok eredménye</i>	<i>2.605 korona 26 fillér</i>
<i>Március 15-i ünnepség jövedelme</i>	<i>268 korona 60 fillér</i>
<i>Szelvénykönyvecskékből begyűlt</i>	<i>325 korona</i>
<i>Rozsnyói Takarékpénztár adománya</i>	<i>700 korona</i>
<i>Gömöri Takarékpénztár adománya</i>	<i>140 korona</i>
<i>Rozsnyó város adománya</i>	<i>940 korona</i>
<i>Rozsnyói Társalgási Egylet adománya</i>	<i>400 korona</i>
<i>Polgári Társalgási Egylet adománya</i>	<i>500 korona</i>
<i>Izraelita Hitközség adománya</i>	<i>100 korona</i>
<i>Gróf Andrássy Dénes adománya</i>	<i>2.000 korona</i>
<i>Sulyovszky István adománya</i>	<i>200 korona</i>
<i>Gróf Andrássy Géza adománya</i>	<i>200 korona</i>
<i>Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű</i>	<i>100 korona</i>
<i>Vidéki gyűjtések eredményei</i>	<i>520 korona 90 fillér</i>
<i>A két helybeli főgimnázium diáksága</i>	<i>197 korona 90 fillér</i>
<i>Időközi kamat összege</i>	<i>976 korona 02 fillér</i>
<i>Összesen</i>	<i>13.669 korona 16 fillér</i>
<i>Ezen felül a bizottság bírta a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R.t. Azon ígéretét, mely szerint dernői vasgyárunkban ingyen elkészítik a majdani szobor díszes lánc-kerítését.</i>	
<i>A szobor költségei:</i>	
<i>A szoborért kifizetett összeg</i>	<i>12.000 korona</i>
<i>Az alapozási munkálatokért</i>	<i>400 korona</i>
<i>A kerítés kőoszlopaiért</i>	<i>200 korona</i>

58 A rozsnyói Kossuth-szobor bizottság. *Rozsnyói Híradó*, 1907. június 2., 4. p.
59 Eredményes munka után. *Rozsnyói Híradó*, 1907. június 23., 2. p.

Vegyes kiadások
Összesen

153 korona 14 fillér
12.753 korona 14 fillér

A leleplezési ünnepség költségeire fennmaradt 916 korona 02 fillér, Mely összeg azonban az e célra összeadott újabb adományokkal 2.971 korona 02 fillérre nőtt fel, s ebből fedezték a leleplezésnek 2.720 korona 02 fillérre rúgó kiadásait, míg a fennmaradt 50 korona 02 fillért Róna Józsefnek küldték el a talapzatnak jobb anyagból való faragtatása fejében. (Beke–Kardos 2022, 129–130. p.)

A nagyszabású szoboravató ünnepség és a Kossuth Lajos személyével és érdemeivel kapcsolatban elhangzott pátosszal teli nagy szavak és fogadkozások után joggal gondolhattuk, hogy az elkövetkező években a város elöljárói, polgárai, szervezetei, egyletei, oktatási intézményei, vagyis az egész város a jövőben minden március 15-én már a

3. kép. Kossuth szobra a leleplezés után
(Vasárnapi Újság, 1907, 23. sz. 465. p.)

Kossuth-szobornál fog közösen megemlékezni az 1848/49-es forradalomról és szabadságharcról. Ez azonban nem így történt, hanem az előző évek hagyományát követve továbbra is külön ünnepeltek, külön műsort készítettek és nem emlékeztek, nem koszorúztak közösen a szobornál. A helyi lapok, mint ahogyan a korábbi években minden évben tették, a Kossuth-szobor leleplezését követően is beszámoltak a városban megvalósult ünnepségekről.

A következő évben, 1908-ban a város elöljárósága még kora dél előtt helyezte el legelsőként sárga-kék szalagú koszorúját a szobornál „Rozsnyó város Kossuth Lajos emlékének” felirattal. Az evangélikus gimnázium diákjai a tornateremükben adták elő kultúrműsorukat, s Kossuth Lajos azt üzenete címmel egy „melodráma”-t is bemutattak. „Az ünnepély után az ifjúság szokás szerint zászlóval s zeneszóval és énekkel bejárta a Rákóczy teret,

ahol Plenczer Frigyes lelkesítő szavai kíséretében szép koszorút tett le Kossuth apánk szobrára [...] A koszorú, ha majd létrejön múzeumunk és a város az egybe gyűjtött szalagokat neki átengedi, ékesen szóló bizonyysága lesz mindenkor ifjúságunk hazafias érzésének.”⁶⁰ Az említetteken kívül külön-külön koszorúzott még a az Iparos Ifjúk Önképző Egylete, valamint a Polgári Társalgási Egylet is.⁶¹ Az első hír, amely közös március 15-i ünnepelésről tudósított, 1911-ben jelent meg. Az ünnepély programja a következő volt:

1. Hymnusz, énekli a Rozsnyói Dalosegylet.
2. Nemzeti dal, Petőfitől szavalja Schmögner János.
3. Ünnepi beszéd. Elmondja Szkalos Emil.
4. Március 15. Írta Jakab Ödön, szavalja Ujházy János.
5. A szobor ünnepélyes megkoszorúzása.
6. Kossuth-nóta, énekli a Rozsnyói Dalosegylet.⁶²

[...] Rozsnyó város összes egyletének, tehát azt lehet mondani az egész város közönségének bevonásával megtartott közös ünnepély március 19-én délelőtt 11 órakor ment végbe kívánatos szép keretben. Az ünnepély lefolyása minden zavaró mozzanat nélkül a következő volt: 11 óra előtt pár perccel a városháza előtt gyülekeztek a különféle egyletek, ahonnan hatalmas körmenetként kifejlődve, saját zászlók alatt a Palóc zenekarának indulója mellett (ki kell emelnünk, hogy a zenekar tisztán hazafias buzgalomból, díjtalanul működött közre az ünnepély hangulatosságának emelésében.) vonultak körül a főtéren a Kossuth-szobor elé, az ünnepély színhelyére. Az egyesületek és a nagyszámú közönség elhelyezkedése után a Dalosegylet Himnuszával kezdetét vette az ünnepély. A hatásos énekszó után Schmögner János áll. tanító hazafias tüzrel kitűnő hangsúlyozással elszavalt Talpra magyarja következett. Majd Szkalos Emil főgimn. vallástanár lépett fel az állványra, hogy elmondja ünnepi beszédét. A szónok csengő hangja, szép gondolatokkal, természeti hasonlatokkal telített beszéde, hazafias heve, magával ragadta a fellelkesült ünnepi közönséget. Ezután Kiss Károly elnök a Polgári Kaszinó koszorúját helyezte el néhány hazafias jelmondat kíséretében a Kossuth-szobor talapzatára. Utána Lukács Félix bányafelőr a rozsnyóbányai Olvasókör koszorúját helyezte el mélyen átgondolt szép beszédjének elmondása után. Végül az Iparos Ifjak Önképzőköre koszorúját tették le a többi koszorú mellé. Most aztán Ujházy János rozsnyóbányai tanító szavalata következett: Március 15. című Jakab Ödön szerezte költeményét adta elő öntudatos biztonsággal, szép sikert aratva. Legvégül a Dalosegylet énekelte el a Tavasz elmúlt kezdetű dalt össze-

60 Március tizenötödikének megünneplése. *Rozsnyói Híradó*, 1908. március 22., 2. p.

61 *Sajó-Vidék*, 1908. március 19., 2–3. p.

62 Március idusának közös megünneplése. *Rozsnyói Híradó*, 1911. március 19., 3. p.

vágó karéneken, mire a közönség, a zenekar hangjai mellett egy sikerült ünnepély emlékével szétoszlott.⁶³

Az ezt követő évben már nem találunk hírt közös koszorúzásról, csupán az evangélikus gimnázium diákjainak ünnepségéről, majd koszorúzásáról tudósítottak, s a Polgári Társalgási Egylet vitt koszorút Kossuth szobrához.⁶⁴

Közös ünneplés – a fentebb említett éven kívül –, amilyen a szoboravatás alkal-mával annak idején, később nem valósult meg. A *Rozsnyói Híradó* egyik szerkesztője 1914-ben megjelent írásában kifogásolta ennek hiányát és közös ünneplésre buzdított a város intézményeit és egyesületeit:

Elismeréssel adózunk minden egyletünknek és minden intézetünknek, hogy egyetlen nemzeti ünnepünket a maga körében méltóképpen megünnepelte mindegyik. Azonban ne vegye rossz néven senki, ha azt merjük mondani, hogy még felemelőbb hatást tett volna ránk az, ha társadalmi egyleteink együtt, egy nagyszabású közös ünnepélyen áldoztak volna a nap emlékének. Mert ez esetben nem csak azt mutattuk volna meg, hogy ünnepelni, lelkesedni tudunk, de azt is, hogy a nagy eszmében egyesülni, testvériesülni is tudunk, pedig a március 15-ike a szabadság, egyenlőség, testvériség napja – ezt az egyesülést társadalmi és hazafias kötelességnek hagyta ránk. Sok helyen ezt a kötelességet gyakorolják is, még az iskolák is közös ünnepéllyel adnak kifejezést annak a nagy gondolatnak, hogy mindnyájan magyarok egy célért hevülünk, egymásra találunk, mert összetartozunk s mert úgyis oly kevesen vagyunk.

*...vonjuk le a márciusi ünnepségeink tanulságát, hogy kötelességeinket már a jelenben vagy a legközelebbi jövőben ilyen irányban teljesítsük. Ünnepségünknek így lesz gyakorlati eredménye az érzések befogadásán kívül. S ha az idén lelkesen és szépen ünneveltünk, jövőre még helyesen is ünnepelhetünk.*⁶⁵

Újabb közös ünneplésre és koszorúzásra 1917-ben került sor, 1918-ban azonban erre vonatkozóan nem találunk adatot. Ezt követően már nem is volt lehetséges, hogy bárki is megemlékezést tartson a szobornál, mivel azt bevonulásukat követően a csehek 1919-ben eltávolították, s a városháza fészerebe vontatták. Csupán az ott hagyott talapzat árulkodott arról, hogy azon valamikor Kossuth szobra állt.

63 Hazafias ünnepélyek. *Rozsnyói Híradó*, 1911. március 25., 2. p.

64 Március tizenötödike. *Rozsnyói Híradó*, 1912. március 17., 3. p.

65 Március 15-iki ünnepségek. *Rozsnyói Híradó*, 1914. március 22., 1. p.

Irodalom

Beke Zoltán–Kardos László (összeáll.) 2002. *A rozsnyói Kossuth-szobor története 1902–2002.* Rozsnyó, Csemadok.

ILONA L. JUHÁSZ

REMOVALS AND REINSTALLATIONS

THE STORY OF THE ERECTION OF THE KOSSUTH STATUE IN ROZSNYÓ IN THE LOCAL PRESS

The paper describes the upheavals of one of the most eventful monuments in Rozsnyó (Rožňava), the statue of Kossuth, which was erected in the town's main square in 1906 from a public donation. The fate of this monument has always been influenced by the transfers of sovereignty and the various political changes. For Hungarians, Lajos Kossuth is considered a national hero as the leader of the Hungarian Revolution and War of Independence in 1848/49, while Slovaks have a rather negative view of Kossuth as a person and his political role. When Hungarian-majority Rozsnyó was annexed to the first Czechoslovak Republic, the Czechs took down the statue of Kossuth, and when the town was returned to Hungary in 1938 under the First Vienna Award, it was re-erected in the town square in 1939. It was removed again after the Second World War. After the change of regime in 1989, Hungarians in Rozsnyó called for the statue to be reinstated, but this was met with fierce opposition and protests from local Slovaks. Despite the fact that the number of Hungarian representatives in the town council was higher than the number of Slovaks in several elections, the majority decision to reinstall the statue in 1993 could not be implemented. After much wrangling, the statue was only erected in 2004, not in its original location on the main square as had been intended, but in a remote part of the town, next to the museum.

Török János tornaljai orvostudor élete és munkássága egy makói kutató szemével

ZSUZSANNA SZIKSZAI

The Life and Work of János Török, a Doctor of Medicine From Tornalja, as Seen Through the Eyes of a Researcher From Makó

Keywords: János Török (1834–1897); manuscript legacy; medicine; autobiography; poetry; Gömör (Gemer); Rimaszombat (Rimavská Sobota); Tornalja (Tornaľa); Makó; biography and biographical reconstruction; family history

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i2.03>

Bevezetés

Tanulmány címe láttán a tisztelt olvasó különösnek találhatja, hogy egy gömöri orvosról egy dél-alföldi muzeológus ír. A következőkből reményeim szerint kiderül, miért és milyen körülmények miatt vállalkoztam dr. Török János munkásságának összefoglalására.

Ebben az írásban arra törekszem, hogy bemutassam Török Jánost (1834–1897), a tudós orvost, aki nemcsak gyógyító, hanem érző ember is volt: írásai révén bepillantást nyerünk a 19. századi Felvidék lakosainak életébe, nehézségeibe. A ránk maradt iratokból nemcsak életrajzi adatok olvashatók ki, írásbelisége ezeknél többről szól és többről is mesél. Ezt a páratlanul gazdag hagyatékot, az életművet szándékozom bemutatni főszereplője egykor leírt szavaival, az ő gondolatait idézve.

Dr. Török János különleges, korának kiemelkedő személyisége volt, aki minden tétélvel és tudásával a reá bízott emberek életének a jobbá tételen dolgozott. Orvoként a kor legújabb eszközeit és tudományos felfedezéseit, ismereteit használta fel a gyógyításban. Meghatározó személyisége vármegyéjének, mint tudós, felfedező, gondolkodó, költő, mint apa, nagypapa, barát, mint jó hazafi is sokat adott szülőföldjének. E helyt most hagyatékának egy kicsiny szeletét mutatom csak be, előrebocsátva: megérdemelné, hogy kötetben összegyűjtve életében írt összes versei, elmélkedései, orvosi javaslatai, gyógymódjai is megjelenjenek. Ezt a nemes feladatot egyszer talán épp szülővárosa, Tornalja teljesíti neves doktora tiszteletére.¹

1 A városban utca viseli Török János nevét. (A szerk. megj.)

[illegible]

Dr. Török Jánosról akkor olvastam először, amikor a makói Istók család hagyatékát kezdtem feldolgozni a makói József Attila Múzeumban. E Felvidékről (Rimaszombat, Tornalja, Lőkös) származó család 1908-ban telepedett le Makón – dr. Istók Barnabás tisztifőorvos és felesége, Török Ilona, valamint négy gyermekük: Barnabás, aki orvos

hegedűművészként, Zoltán építészként, Margit zongoratanárként, Irén pedig gyógyszerészként lett ismert. A köztisztletnek örvendő család a helyi társadalom fontos tagjává vált. Dr. Istók Barnabás, a családfő, Csanád vármegye tisztiorvosaként helyi és országos elismertséget vívott ki magának. Gyermekei az ő példáját követve munkásságukkal kiemelkedtek a város polgárai közül. Legendás alakjukról mindmáig beszélnek a makóiak. A család egyik legutolsó tagja, Istók Margit (1901–1995) zongoratanárként 90 éves koráig tanított a helyi zeneiskolában, s olyan jeles tanítványokat nevelt fel, mint Dr. Kerek Ferenc vagy Szentpéteri Csilla zongoraművészek. Végrendeletében a legendás művésztanár tízszobás családi házukat a városnak adományozta, és egy alapítványt is létrehozott a tehetséges zenésznövendékeknek támogatására. A makói Istók-otthon hagyatéka (minden berendezési tárgya, bútorzata, az egykori családtagok személyes iratanyaga) közel 25 évig várta, hogy valaki felfedezze és kinyissa, és a család tagjairól és felmenőiről megőrzött életeseményeiket és titkaikat elolvassa.

2016 nyarán a múzeum munkatársaival a ház berendezési tárgyait kezdtük el megmenteni, tisztítani, konzerválni a napjainkban egyre omladozó épületből. 2021 nyarán az iratanyagot ládákban a múzeumba szállítottuk, itt a pormentesítés után elkezdődött átnézésük, csoportosításuk, feldolgozásuk. Mindeközben kezdett kirajzolódni előttünk egy közel 300 éves, nagy műveltségű család sziluettje. Fokozatosan új életre keltek a családnevek, fényképek, levelek, képeslapok, rokon kapcsolódások. Mint egy kirakós játékban, a legkisebb részletek a helyükre kerülve egy szép, hatalmas családtörténetté álltak össze. A hosszú ideig a fiókok mélyén meghúzódó családi iratok, levelek, anyakönyvek, bizonyítványok, meghívók, táviratok, feljegyzések sorai meg-elevenedtek, és nemcsak a családi mindennapokról meséltek, hanem az ünnepekről, a nagyobb történelmi eseményekről, egy-egy családtag személyes kálváriájáról, életének fontosabb epizódjáról is.

Mindeközben bukkantam a tornaljai Török Jánosra, aki Gömör vármegye bizottsági tagja, tiszteletbeli megyei főorvos, a járás tisztifőorvosa, vasúti pályorvos, Gömör vármegye orvos-gyógyszerész egyesületének az elnöke volt. Ilona nevű lánya az, aki dr. Istók Barnabás főorvos feleségeként Makóra telepedett. Nekik köszönhető, hogy ez a páratlan iratanyag a Maros-parti városban megmaradt. A hagyaték feldolgozása során arra kellett rádöbbenjek, hogy dr. Török János nemcsak orvos volt, hanem költői vénával megáldott lírikus is, ezt bizonyítja a több száz megmaradt levél, vers, köszöntő, s persze tudós is, ezekről meg a sok megőrzött nekrológ, jegyzet, tanulmány tanúskodik. Az Istók család mindent megőrzött, semmit nem dobtak ki, így abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a házban fellelt dokumentumokban nagyon sok adatot, információt találunk a neves família tagjairól. Egykor leírt soraik a feldolgozás során másfél évszázados Csipkerózsika-álmukból elevenednek meg most előttünk.

Dr. Török János (1834–1897) élete és munkássága

Dr. Török Jánosról eddig jószerével csak az említés szintjén olvashattunk (Kerényi 2017), ez ideig két rövid írás született róla: a korábbi (Kiss 2015) vázlatos életrajz, az újabb (Oros 2020) pedig ennek árnyalása egy konkrét levelezés kapcsán.

A Makón őrzött nagyon gazdag hagyaték feldolgozása után az eddigieknél sokkal részletesebb, teljesebb képet kapunk Török János életéről, családjáról, gyermekeiről, személyiségéről. A tudós orvosról és kedves feleségéről a családi hagyatékban két eredeti fénykép is megmaradt, melyek feltehetőleg több évtized különbséggel készülhettek.

2a–b. kép. A doktor és neje, Osváth Ida

A felvételekről a 19. század közepén divatos polgári, de a magyar nemzeti viseletre jellemző ruhadarabokban láthatjuk őket. Az orvostudor a fotó tanúsága szerint (2a–b. kép) nem volt magas termetű, körszakállt és bajuszt viselt, tekintete tiszta és komoly. A ruházata hosszabb felöltő, mérsékelt zsinórozással, hozzá szűk szabású, zsinórral díszített magyar nadrág, csizmával. Feleségén is a korra jellemző ruhadarabokat látunk. A könyökig érő, bő ujjú, kivágott ingváll, az elől pántlikával vagy gyöngysorral összefűzött ruhaderék. Ekkor a hölgyek ruhája még a földig ért, s anyagukat tekintve az alkalmatól függően nehéz selyem- vagy épp vászonanyagból készülhetett. Másfél évszázaddal ezelőtt élt emberek néznek ránk a képekről, micsoda szerencse, hogy nemcsak a leveleik s bennünk a gondolataik, érzéseik maradtak ránk, hanem a küllemük és a megjelenésük is.

*Ha annyi vágy, oly sok remény után majd
 Belátom azt, hogy mily kis pont valál.
 S ha megfosztott egy szebb jövő hitétől
 Családot, érzést elrabló halál –
 Akkor tudod meg, mennyit ér az élet!
 Amit várhatsz tőle. Nem várhatsz sokat! –
 És hogy balsorsból nem kímélt személyed.
 Nem búslakodhatsz könnyen másokon.²*

Halála előtt hét évvel, 1890-ben kézzel írott önéletírását (1. kép) egy nyolcsoros, szomorú és kiábrándult hangvételű verssel nyitotta meg Török János: a szavakat hívta segítségül érzései kifejezésére. Már ifjúkorában is írt, jegyzetelt, lemásolta kedvenc verseit, s költőnek megmaradt élete végéig.

Szülei, testvérei

Édesapja prof. Török János (1804–1873), édesanyja Szügyi Erzsébet (18??–1845).

3. kép. „1834. november 7-én Rimaszombatban születtem. Születésem helye: egy hátsó típusosan tiszta Demeter-féle ház.”³

2 Életem rövid történeteiből 1880–1884. Dr. Török János (sk.) Tornallyáról (kézirat). JAM Adattár 3320.2024. (A továbbiakban a hagyatékból származó minden forrásra: JAM Adattár)

3 Uo. A képek forrása: JAM Adattár, Makó; a 10. kép tulajdonosa: Gecse Annabella.

Szülei származásáról annyi tudható, hogy tősgyökeres rimaszombatiak voltak. A családnak még három gyermeke születik, egy leány, Erzsébet, akit Rónay Ferencné férjzett néven találunk meg a hagyatéki okmányokban. A másik két gyermekről semmiféle feljegyzés nem maradt fenn, ebből arra következtetnek, hogy ők kisgyermek korukban hunytak el. Létezésükről a zsiپی református templom – ahol édesapjuk lelkész volt – kertjében található családi sírkő felirata tanúskodik: „Emberek! e halom / Magában fogadott / Négy rokon portestet, / Két kicsit, két nagyot.”⁴ A két nagy „portest” id. Török János és felesége, a két kicsi pedig a korán elhalt gyermekeik lehetnek. Szügyi Erzsébet fiatalon hunyt el, erről az a nyilatkozat tudósít, mely szerint az 1845-ben félárván maradt két gyermeknek 1858-ban az anyai örökségüket kamatostul adja át az édesapjuk.

A kéziratos hagyatékban fennmaradt a sírkőre vésett szöveg teljes változata is mint címmel ellátott vers, a végén zárójelben a betűk számával:

Atyám (szül 1804. júl.9.?) sírkövére

Emberek! e halom

Magában fogadott

Négy rokon portestet,

Két kicsit, két nagyot.

A csadfő köztük,

A kiket féd e ből

Török János lelkész

Tudós hit szonok vólt,

Meghalt 1873.nov. 19-én élte 70-ik évében Zsipben (29 betű)

A kézirat másik oldalán:

Nagy tudományszomjjal,

tanításra, segélyesi képesség

Jellemzé munkás éltét.

Legyen áldva örökre!

Áldva családjától és hiveitől s a vidéktől,

melynek vigasza enyhet adott,

mint orvosa, papja.

(157 betű)⁵

4 JAM Adattár 3320.2024./1.z.

5 JAM Adattár 3320.2024./3/1.

Egy további kézirat az apa, id. Török János saját gyászversét tartalmazza, fia megjegyzésével: „Atyám saját hattyúdala – iratai közt találtatván”, melyet egy kicsit átírva vésetett a síremlékre.

„Örököld sír” czimmel

Gyermekek! e halom magába fogadva
Négy rokon portestet, két kicsit, két nagyot
Csak a főbét mondom, egyét, kit fed e bót
Török János hamvát. Ő hű, szelíd pap volt,
Bugón munkált mindig a mások javára,
Így lett ő méltóvá Isten egyházára.
Élte 70-ik éve balforgása Hozza el halálát, az lett gyógyulása,
Hitte ő, hogy Jézus legyőzte a halált,
Boldog hát, mert lelek örök üdvöt találta.
Óh! ne engedjétek kihányi csontjait,
Ki megenyhítette soknak fájdalmait.
Minden év tavaszán Sírját hantoljátok,
Hogy Isten áldása szálljon egész rátok.
Mondjátok fölette: „Sírhalmán zöldeljen
Hű vóltod emléke szívünkbe lebegjen,
S mint a kedvesidtől rád hullatott könnyű,
E föld legyen áldott s tetemiknek könnyű”⁶

Sok költeménye között Török János az anyja alakját is megidézi eggyel, melyet a *Versfűzerke* című kis alakú füzeté őrzött meg ezzel a datálással: R.Sz. 1856.Marcz.

Édesapja a rimaszombati református gimnázium tanára 1827–1842 között, majd a közeli Zsip község református lelkésze. „Atyám, ki éppen egy évvel 70-évében már zsipi lelkész, akkor még tanár volt a gimnáziumban. Ő a fizika és a classicus latin nyelvtanításában tűnt ki, önszorgalma által megtanulván érteni, írni nemcsak latin, de német, franciául angol nyelven is (ezekre engem ő tanított, amennyire lehetett) Amit még ref. papi emberként értett ő görögül és héberül is kissé. Már öt éves koromban el-
elvitt az iskolába...”⁷

Tanulóifjúsága, első versei, házassága

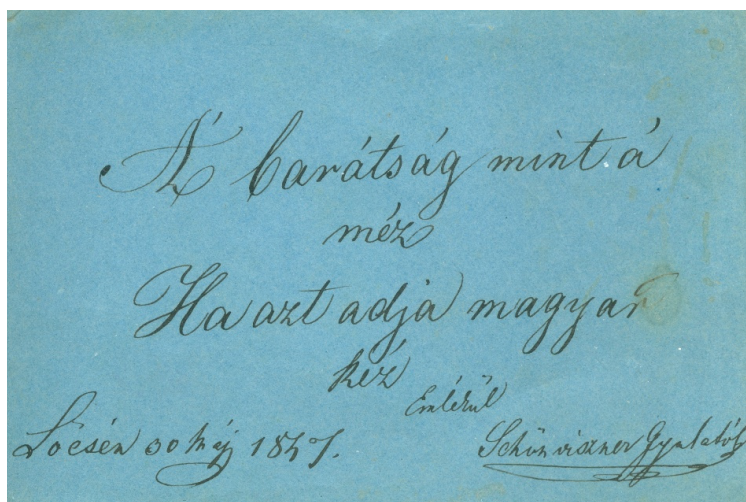
A 11 évesen félárvaságra jutott gyermeket apja gondosan neveli és taníttatja. Ifj. Török János tanulmányait rimaszombaton kezdi meg, majd (1846/47-ben) Lőcsén az evan-

6 Uo.

7 Uo.

gélikus gimnáziumban, később Losoncon a főgimnáziumban (az 1847/48-as és az 1849/50-es tanévben) folytatta. Ezekből az évekből osztálytársaitól és barátaitól maradtak fenn üdvözlő-, és emlékkártyák. Ezek a 19. századra jellemző szentimentalista és biedermeier divatirányzat termékei voltak. A kártyákra írt emlékverseket az ifjú Török János diáktársaitól és tanáraitól gyűjtötte össze (4. kép). A műfaj népszerűségét az irodalmi párhuzamok is bizonyítják: olyan jelentős költők, mint Goethe, Heine, Puskin vagy Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Arany János is írtak hasonló emlékverseket. (Vajda 2014) Ezekből a barátság erős érzése, és az élethosszig tartó egymás iránti elköteleződés érződik ki.

4. kép. Emlékkártya

Tehetségének és elméjének köszönhetően korán felveszik a budapesti egyetemre. „1850 vége felé, 16 éves koromban atyámtól öröklött, vagy átsajátított hajlamból orvosnövendékké lettem.”⁸ „1855 végével és 1856 elején ott készültem szigorlataimra, egyből-másból benentus auctor is levék még ott. Ekkor lettem orvosemberré is fölavatva.”⁹ A következő évben sebészdoktori címet szerzett. (Oros 2020) Ez idő tájt már foglalkozik versírással, 1852-es keltezésű, *Cigányjárás* című víg kis költeménye Gömör című humoros, könnyed történetét nyújtja, apának ajánlva. Bevezető sorait („Aranyos trónjáról a nap busan néz le / A szalmafedeleles házra és a vetésre. / Búsán azért néz le, szép bizodalma / Határait az éj mindjárt elfoglalja.”) a János vitéz ihlette, témájára

8 Uo.

9 Uo.

címe utal. Az epikus költeményben furfangos cigányok portyáztatnak a vidéken, fosztogatnak, elviszik a tyúkokat, a szalonnát, s minden mozdíthatót. Egyik alkalommal a helyi pap portájára tévednek, akinek azonban helyén van az esze, és egy cselt eszel ki, hogy „megtréfálja” a besurranó tolvajokat, így a végén a cigányok pórul járnak.

Az egyetem elvégzése után hazatér Rimaszombatba, s ekkor találkozik leendő feleségével, Osváth Idával, a tornaljai lelkész legidősebb lányával, akibe azonnal beleszeret. A fiatal leány 1841. február 4-én született Tornalján, szülei helybeliek, Osváth Pál (18??–1879) és Skultéti Ida (18??–1863). 1840. február 24-én kötnek házasságot, négy lány- (Ida, Amália, Rózsa, Ilonka) és egy fiúgyermekük (Pál) született.¹⁰ Hogy hol és milyen körülmények között zajlik az ifjabb János és Ida megismerkedése, erre vonatkozóan nincs írásos fogódzó, de a fiatal doktor a boldog érzésről az 1855–1859 közötti időszakban több versciklusban több verset is ír. „...Családi életem 1859 májusa végével vette kezdetét” – ekkor veszi feleségül Osváth Idát. A házassági anyakönyvi kivonat szerint mindketten Tornalján, a 31. számú házban laknak.¹¹ (5. kép) A szerelmes fiatal férj rajong feleségéért, több remekműve születik ekkortájt.

5. kép. Tornaljai házuk

Orvosi pályája

Orvosi működését Tornalján kezdi meg, önéletrrásában ezt így jegyzi fel: „Tösgyökeres, tisztes szilárd jellemű, magyar ref. lelkész apósom háza volt kikötőm Tornallyán, miután itt még 1856 május hava közepe táján telepedtem le, mint gyakorló orvos.” Haladó

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

gondolkodású szakemberként nyitott volt a kor találmányaira, újdonságaira, ezekért, akkori életkörülményei ellenére („Szerény, olykor kevésbé, máskor csak kevéssel jobban jövedelmező, az egyébként sem egészen lettem szerinti állásban voltam itt mindig!”) még anyagi áldozatra is hajlandó volt, mint ez Kátai Gábor¹² leveléből is kitűnik. Korábbi iskolatársa levelében egy villan készüléről tesz említést, melyet majd elküld részére. Ez a villanykészülék alighanem a gyógyításra is alkalmas akkori magyar találmány, a galvánelemtelep lehetett.

„Kedves Jancsim!

A pakolással annyira készen voltam, hogy csak a legutóbbi műszert kellett volna behelyeznem a ládába, minthogy azonban a villan készüllet ereje engem nem elégit ki, újra visszaadtam készítőjének, hogy igazítsa meg mert Neked ott csak bajod lett volna vele. 4-5 nap alatt igyekszem kezdedhez juttatni, csak azért szedtem ki a bepakolt ládából e levelet, hogy megmagyarázhasd már elvégre a késedelem okát. Isten veled Maradok szerető barátod Kátai Gábor okt. 4-én 1859.” A levélke túl oldalán a következő kis feljegyzés olvasható: „Nyugtatóvány 15- tizenöt pengő forintról, melyet Dr. Török János tornalliai orvos úr részére készített villam készülletére Kátai Gábor urtól hiány nélkül felvettem. Kelt Pesten okt.3án 1859 Juhász Pongázt.”

Az esküvőt követő évben, 1860. március 27-én meg is született első és egyetlen fiúgyermekük, Árpád,¹³ aki apja szemefénye lett. Időközben a megye közgyűlése 1860-ban tisztiorvossá választotta meg, de nem sokáig viseli ezt a tisztséget. „Ezen állásomról az egész tiszti karral lemondtam. 1861 vége felé s nem is vállaltam hivatalt ismételt felszólítás után sem, prosirium idejére sem. Ezt nem is bántam meg, ez időtájban kedvenczévé levén a hazafias érzelmű nagy közönségnek.”¹⁴ A család az évek során még három leánygyermekkel gyarapodott. (6. kép) Aranka (1861–1922), aki majd Dobsa Gézához megy feleségül és Gyöngyösre költöznek. Majd Jolán nevű leányt keresztelhetnek (1865–1941), aki Dr. Fábry Árpád¹⁵ (1857–1919) rudabányai orvossal köt házasságot 1885. szeptember 28-án, és ott élnek éltük végéig. Ilona lányuk 1869-ben születik, kinek – ahogy a bevezetőben már volt róla szó – a lőkösházi származású Dr. Istók Barnabás lesz az élete párja, s akivel az alföldi Földeákra, majd Makóra költöznek.

¹² Kátai Gábor (Karcag, 1831. október 4. – Kunszentmárton, 1878. február 28.) orvosdoktor, okleveles gyógyszerész, megyei főorvos. Török János életre szóló barátja.

¹³ JAM Adattár 3320.2024./3/1.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Ő 1883-ban az első rudabányai bányaorvosként kezdte működését.

6. kép. A Török testvérek, Ilona a padon jobbról ül

Az évek múlásával a környéken megismerik a lelkiismeretes orvos munkáját, ezért több helyről is kap állásajánlatot, így 1863 májusában Jolsva városa keresi meg, de a megtisztelő meghívást nem fogadta el: „...Nem akarván kedves vidékemet elhagyni oly vidékre melynek lakói nyelvre, vallásra idegenek voltak még előttem (nyelvüket nem is értettem).”¹⁶

Szakt munkái

Még ugyanebben az évben a Putnoki járás orvosi helyrajza elkészítéséhez pályázatot nyújt be a Budapesti Királyi Orvosegyesülethez,¹⁷ melyet 50 arannyal támogat a szervezet. Sajnos ezt a tanulmányt nem készíti el, a támogatást vissza kell fizetnie, ami nagy nehézségeket jelent a család számára. A pályázat megíúsulása ellenére a Budapesti Királyi Orvosegyesület felveszi soraiba. „1864-ben Poór Imre¹⁸ tsz. meleg ajánlására

¹⁶ JAM Adattár 3320.2024.3/1.

¹⁷ 1837-ben orvosok alapították. Célja a szakmai ismeretek gyarapítása és a továbbképzés volt. Ennek érdekében tudományos üléseket, betegbemutatókat tartottak, könyvtárat alapítottak, intézményi háttérrel biztosítottak az orvostársadalom tudományos szerveződésének, szakmai segítséget nyújtottak a legfontosabb egészségügyi reformintézkedések megalkotásához. (Kapronczay 2017)

ezen egyesülethez levelező tagjai sorába vett föl 1864. november 23-án. Míg a magyar kir. természettudományi társulat¹⁹ megválasztott még 1859. febr.1-én tagjává Kátai Gábor barátom szives ajánlása folytán.”²⁰ 1867-ben az új életre támadt vármegye tisztikara a járás orvosává nevezi ki Török Jánost – Tornaljára, ezzel egy időben megadva számára a tiszteletbeli megyei főorvosi címet. Ő erről lemondott, annak ellenére, hogy szeretett volna visszatérni Rimaszombatba, és még tótul is elkezd tanulni: „...arra, hogy működési körömet szélesíthessem és nagyobb befolyást nyerjek közügyeinkre. Nem önbizalmamon múlt tehát itt a térfoglalás, mint tán némelyek hitték. Ha haboztam és ingadoztam előbb, mielőtt lemondtam ezt családi tekintetekből tevém, keservesen megbánva később e lépésemet (ennek is levén bizonyosan része fiam korai elhalálózásában)... ha nőm nem fél annyira az apai háza és vele Tornallya elhagyásától s R.szombatba költözéstől előbbi kívánczóságával lassanként el nem kedvetlenít.”²¹ Hogy ezek ellenére bízott a szebb jövőben, az is bizonyítja, hogy folyamatosan írta a pályaműveket, munkája mellett kutatásokat és felméréseket is végzett. Ennek eredményeit aztán a Budapesten megjelenő *Orvosi Hetilap* hasábjain is publikálta, így A gömöri – kishonti orvosegylet; Váltóláz, cholera című cikkeit 1873-ból. Az első nagyobb terjedelmű munkája az *Életrendi kalauz a nép számára* című kötet volt (Pest, 1867). Ezt a pályaművét a Rimaszombatban megtartott magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. nagygyűlésén 300 forinttal jutalmazták. Tanácsokat tartalmaz a helyes élet és egészség fenntartására, a betegápolásról és az életmentésről. A könyv alkalmas volt az iskolák és az egyszerű nép számára, de hasznos tanácsokat nyújtott olyan helyeken is, ahol még nem volt orvos. (Oros 2020) Önéletrajzában így ír a pályadíjról és a könyvről: „Sajnos, hogy nagy része maga a munka kinyomtatása, melyre kötelezve valék, fölémészte.”²²

Második, A czélszerű életmód eszközei – Életszabályok magyarázat-tal versalakban (Pest, 1868) című kötete inkább füzet, hisz csak 46 lapot tartalmaz. A tanácsokat azonban ezúttal versbe foglalta, okító szándékkal, hogy így talán jobban megmaradnak az emberek emlékezetében. Álljon itt példaként a testgyakorlásról szóló:

*Egy aranyos izommozgást
Más részszelet üzhetsz folyvást,
Mozogván mell- hasizmaid,*

18 Poór Imre (1823–1897) orvos, bőrgyógyász, egyetemi tanár, szerkesztő, az MTA tagja.

19 Királyi Magyar Természettudományi Társulat.

20 JAM Adattár 3320.2024./3/1.

21 Uo.

22 Uo.

Végfogalmad gyorsabbodik.

*Mozgástól az anyagcsere
Élénkül s az élet vele.
Az ügyesség és az erő
Az izmokban is egyre nő.*

*Ki sokat ül s ritkán mozog,
Úzze a test-gyakorlatot.
Minden ízét megmozgatva
Tagját, törzsét nyújtja, hajtva.²³*

Még ugyanebben az esztendőben a megyei közegészségügyi bizottság és a gömöri orvos-gyógyszerészek együletének létrehozásán fáradozott. „Mindkettőnek jegyzőjévé is levék, kívánatra; napom még nem szállván le!”²⁴

A kiegyezést követő években több nézeteltérése adódott. „A hazai pártviszonyok későbbi ziláltsága, főleg a párt érdek, (...) kit ellentétbe hozott több »irányadó« Deák párti egyéniséggel. A mit eddig érdememül róttak föl, ekkor többen hibául kezdték tartani bennem. t.i. a tisztas hazafiságom s talán ragaszkodá a hazai önállóságunk firtatásához és ennek fő föltételezéséhez a külön magyarhadsereghez, és külön pénz-ügyhöz vitáztam mert a jobban kívánnám. Ezért még Kátai Gáborral és Técsi Józseffel, legjobb barátaimmal is vitáznom kellett, e kérdésben, ha levél útján is. Jó akaróim és pártfeleim közül azóta többen elhaltak vidékemen, sőt egész megyénkben. Ujabb (...) idegesebb szigorok, ujabb szereplő egyének, másokat, részben ujjabakat tolnak.”²⁵

Sok kérdés, kétely költözik szívébe a változásokkal, a kiegyezéssel kapcsolatban. Ezeket a gondolatait a *Kérdések kérdése* című versében veti papírra 1868-ban.

*Melyik félnek van igaza,
Boldog hogyan lesz a haza,
Azt fejtse meg egy jobb jövő,
A jelen nem kecsegtető!
Melyik elsőbb: a hatalom,
Vagy pedig jó anyánk a hon?
Ez sem jöhet kérdésbe sem
Ily kérdéstől Isten mentsen.*

23 A célszerű életmód eszközei. Életszabályok magyarázattal versalakban. Írta Török János tudor, Gömörmegye tiszteletbeli főorvosa Tornallyán. 27–28. p. (JAM Adattár 3022.2024.3/1.)

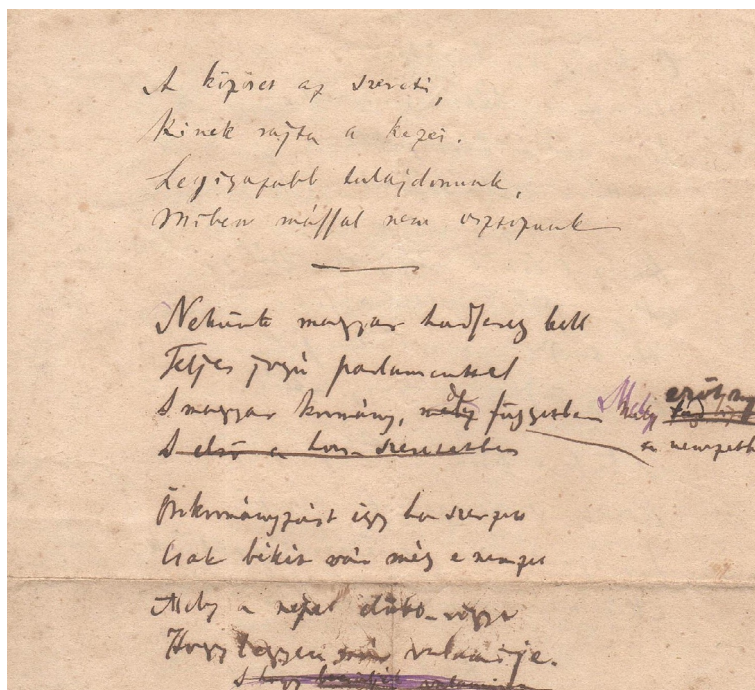
24 JAM Adattár 3320.2024.3/1.

25 JAM Adattár 3320.2024.3/1.

Az hát kérdés, hogy egyezünk
 A kikkel van főleg közünk,
 Hogy egyezünk a népekkel
 Kiknek sorsa úgy érdekel.
 Lajthán innen és Lajthán túl
 Legyen kiki otthon az úr!
 Mindkét félt ez illetei meg
 Mért lennének élösdiek.
 Mindenkinek sok a terhe
 Kit mi illet, azt viselje,
 Osszuk jól meg kié mennyi
 S ne kívánjuk már növelni
 E két nemzet ha jó barát,
 Ne tetézzé egymás baját.
 Szabad mozgást hozon érdek
 Így hoz tartós szövetséget...

S ebben a szellemben folytatja gondolatait 18 versszakon keresztül. A vers zárlatából kitűnik, hogy nem nyugodott bele a kiegyezésbe, felemeli hangját és konkrét dolgokat követel nemzetének (7. kép).

7. kép. A kiegyezési vers, részlet

A hetvenes években a vármegyében kolerajárvány üti fel fejét, ekkor írja meg Tanácsok és szabályok a cholera megelőzésére, tovább terjedése gátlására, s kisebb mérvű leszállítására című művét. Tanácsai jól jöhetnek, mert a szakfolyóiratban megjelent halálozási adatok azt mutatják, hogy gyógymódjával csökkent a betegek elhalálása: „Török tr. 381 saját cholera esete közül 109-szer vált a baj halálossá. Legtöbben haltak el eleinte cholerásai; 1872. nov. dec. és 1873. január havában összesen 35 közül 18 halvan el. – 1873. jan. febr. mart. havát összevéve már 38-ból 12 halt el, (januárban 15 közül 8) máj. jun. jul. hóban 101 közül 31 halt meg, jul. aug. sept. hóban pedig 221 közül 56. Tehát eleinte mintegy fele, majd harmada, végül körülbelül negyede halt el cholerás betegek összegének.”²⁶

Politikai nézetei, véleménye miatt félreállítják, mellőzik. „Már az 1872-iki megyei tisztválasztáskor néhány buzgó Deákpárti (járásomból kiválva) még csak mostani tiszt állásomra sem akart többé kijelöltetni. Jelöltjével különben, várta szavazásra engedte vinni a dolgot, nem bírt ellenembe még zöldágra vergődni! Ekkor, balközépi létemre nem tartottak már érdemesnek a megyei tisztgyelet főorvosi címére, ezt csakis az 1874-iki április 21-ének Pelsőczön tartott megye bizottmányi gyűlésben adván meg újra miután (...) a cholera járványi díj-pótlékomat a megyei kórházalap javára ajánlottam föl. Ez elismerésül »több rendbeli, főleg a cholera járvány alatti buzgó s hasznos szolgálataimnak« lőn megadva, miként az itlevő végzés mond ki. Anyagilag szenvedém pártállásomért eleget egyéb tekintetben is. Még torz vallyai²⁷ beltelkemnek jutányos árusai vagyok biztatása iránti reményem is e miatt hiusúlt meg! Akik ezt tevék, később orvosi segítségemre rászorultak többször, mivelhogy akkor még el sem kerülhettek engem.”²⁸

Tornaljai otthona biztonságában élő gyermekei cseperedtek, fiúgyermekük, Árpád, elkezdte tanulmányait Rimaszombaton. Az alma nem esett messze a fájától, hiszen nemcsak az eszességét örökölte apjától, hanem a versfaragó vénáját is. Az alábbi tizenkét soros strófát ő írta:

*Jó nagy atyánk legyen ez a nap áldott
A mely téged legelőször meglátott,
S legyen áldott ez a hely e kis család:
A hol élünk, mely szeret, mint ...apát.
Ne loboglójon életfáklyád sebesen
Hogy névnapod még sokáig lehessen.
És elégül, örömteli, boldog lész,
Tegye víggá szeretteid ...helyét*

²⁶ Gyógyászat, 1873, 46. sz. 718. p.

²⁷ Ma: Felsővály (Vyšné Valice).

²⁸ JAM Adattár 3320.2024./3/1.

*S a míg lefoly életed vég szakasza
Víduljon föl ez a nemzet e haza,
Legyen boldog az egész emberiség
Lerázva sok testi lelki bilincset
Tornallya Marczius hó 21-én 1866.*²⁹

Az orvostudor családfő folyamatosan dolgozott, gyógyított, pályaműveket írt, előadásokat tartott a közegészségügy kérdéseiről, és ha szükség volt rá, a vármegye közügyeiben segédkezett. Kapcsolatban állt a Hanván lelkeskedő Tompa Mihállyal. (Oros 2020) Azt ugyan nem tudni, hogy orvosként hányszor látogatta meg az akkoriban már nagybeteg, országosan ismert költőt, mindenesetre az egyik életrajzírójának művében róla is olvashatunk: „Orvos uraim – írta Tompa Török Jánosnak – siessenek hozzám Hanvára. Haldoklom... 30-24 óra alatt félórai álom. Pokoli izzadás, hőség, kábultság Egyet sem léphetek... lélekzet-fennakadás a megfulladásig.” (Váczy 1913) Ez júniusban történt. Július 30-án a költő átadta lelkét teremtőjének.

Dr. Török János harmadik könyve már kizárólag a szakmának szólt. Az államorvostan alapvonalai (Sárospatak, 1873) című munkáját kezdő és gyakorló orvosok számára állította össze. A vaskos, 368 oldalas műben összegyűjtötte azokat az ismereteket, melyekre a törvényszéki vagy egyéb orvosoknak a mindennapi életben szükségük lehet. A kötet három részből áll. Az első a legterjedelmesebb, ahol a törvényszéki orvostant, a másodikban a közegészségtant, a harmadikban pedig a közgyógyászatot magyarázza. (Oros 2020) Ezt a művet a következő pályaföladatra írta meg: Egy gyakorlati irányú, korszerű eredeti magyar államorvosi munka, melyből különös figyelem fordítandó hazai viszonyainkra s az államorvosi függő kérdések megoldására. Jelige: „Nehéz az út, de célra visz S nehéz pályán szép küzdeni. – Bajza József”. Sajnos a nyomdai megjelentetés, ugyanúgy, mint a megelőzőek esetében, ismét nagy anyagi ráfizetéssel végződött. „Balogh Kálmán egyetemi tanár, fölkérésem nélkül e művet Egyetemnek, mint közhasználatra alkalmasa, bizományba vétel mellett ajánlotta; ami munkánknak tán némi elfecsérlésére szolgált, míg annak bírálói közül egy pár nem épen sokra nézte azt. Elég az hozzá, e munkám sem lett kelendő, ami elvetette kedvet minden további ily vállalkozástól.”³⁰

Személyes tragédiák

Ez az időszak nemcsak szakmai sikereket vagy épp bukásokat hozott az orvostudor életébe, hanem több nagy szomorúságot, veszteséget is. Először nagyrabecsült édesatyját, prof. Török Jánost veszíti el, 1873. nov. 19-én, a zsiptemplomkertben

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

temetnek el, felesége és két kisgyermekük mellé.³¹ Alighogy kiheveri ezt a veszteséget, jön a következő csapás. Életének reménye Árpád fia volt, a jó képességű ifjútól várta, hogy orvosi hivatását majd ő folytatja, de erre nem kerülhetett sor. 1874. november 20-án hosszan tartó súlyos betegség után az ifjú elhunyt. Élettörténetében az apa így ír a szomorú eseményről: „...én inkább a háttérbe jutottam. fiam akkor is váratlan szóla, mint (...) kit orvos létemre amint fülhegygel hallottam, »hasi nagymájban« elhalni hagytam. Itt önhibámul róttá föl a közönség egy része azt, amit mások jelesebbek tanácsának kellő igénybe vétele s követése mellett is elkerülni hatalmamban teljességgel nem volt, – bármennyire akartam azt! Mire egy év múlva 25 éves orvosi jubileumomat megünnepelhetném, ha ugyan elérem azt, inkább a lefolyt múlt egy része, mint a kétes jövő felé tekintethetek derültebb kedéllyel.” Ezt a veszteséget dr. Török János sosem tudta kiheverni, élete végéig gyászolta fiát. Ebből a fájdalomból táplálkozik a *Gyászos éveimből* című kötete, melyet *A fájdalom költészetének* nevezett el. A kis nyomtatott kötetbe 24 verset válogat be, de a kéziratokból láthatjuk, hogy sokkal több vers keletkezik ezekben az években.

*Árpádom, egyetlen fiam elhalása után
Elhúnyt, a kiért itt oly édes-epedve
Szállt égbe fohásza apának, anyának;
Elhalva korán és a földbe temetve
A hőn szeretett s még oly ifjú családtag!
Mily elhagyatott lün nélküle családunk,
Az ég maga látja, mely talán irigyelte,
Hogy elragadá – s most ő benne se' látunk
Reményteli férfit, szépen növekedve.*

*Lelkem fele, kedves szép gyermekem Árpád,
Mért kelle neked még a sírba leszállnod?
Mért félbe-szakítani tanulói pályád –
S a teljesületlen gyermekkori álmod?!*

*Elhagyva utószor az apai házat,
Hogy a tudományt és művészetet ismerd,
mért kelle keresned már, gyilkoló lázad –
Mely ellen az orvos sem lelhet gyógyszert?!*

*Igy hozta a végzet! Óh mily iszonyú ez!
Hát nincsen-e semmi, mi azt megelőzze?
Az emberi nem, bár közelg a tökélyhez,
Sorsára befolyjni még most sem erős-e?*

31 A síremlék ma is áll, gondozott. (A szerk. megj.)

Ő benne remélte tetteid „örök” életet,
 Azt híve, hogy ő lesz termékeny utódom,
 S most láthatom azt, hogy nincs jobb s örök élet
 Midőn e hitemben már újra csalódom.

Vagy más csemetébe beöltve is élünk,
 Egy láncszemeül még az emberiségnek?!
 Ugy, mintha e nemzet, s abból a mi vérünk
 Más fajba beolvad s tán így is élélhet?!

Óh mily szomorú, mi keserves az ily lét!
 Tengődni csupán, de nem élni magunkért –
 Mit véthette annyit, jó Isten, ez a nép,
 Hogy értte reánk te csapásaid így mérd?
 Tornallya, 1874, november 29.³²

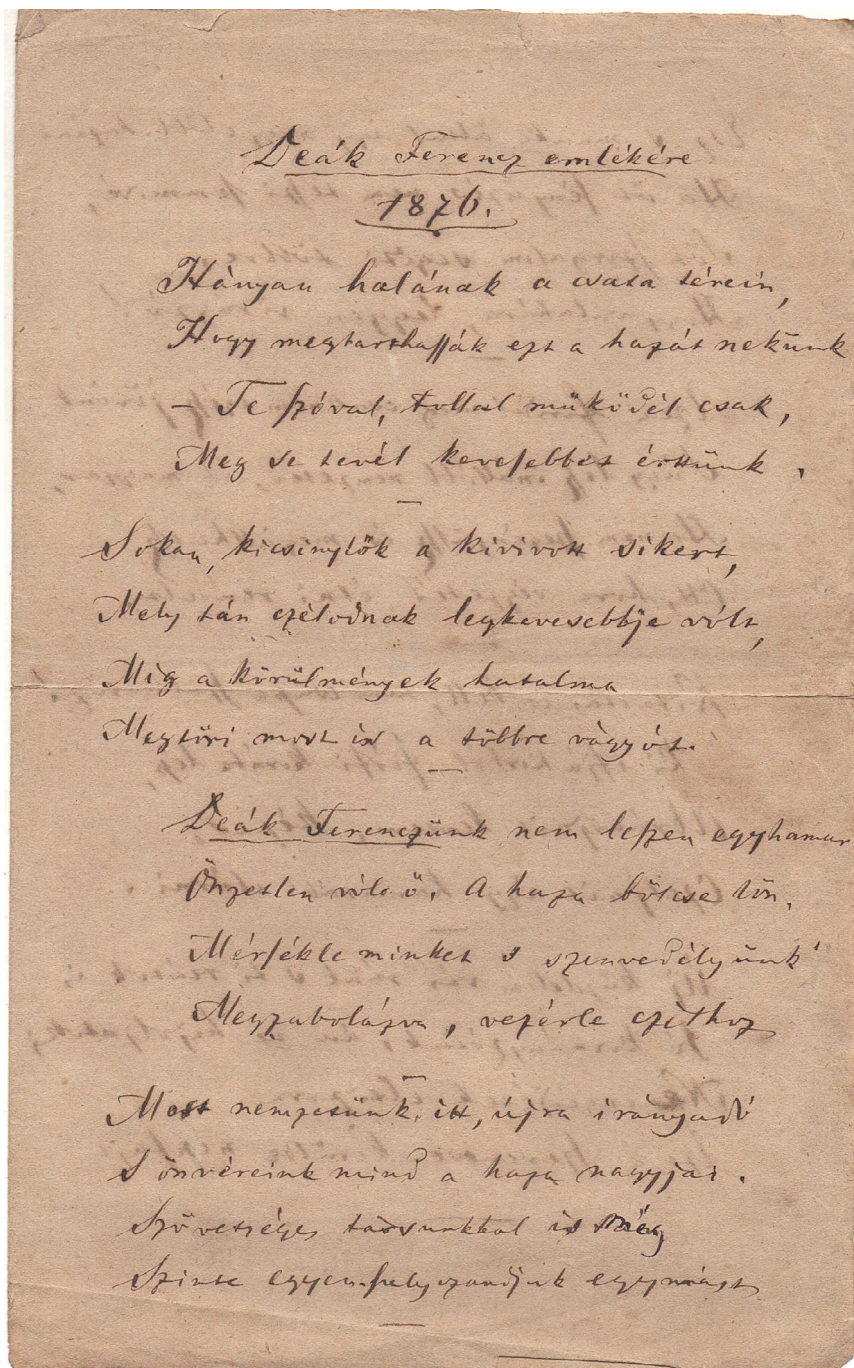
Bánatáról egy újabb szakmai fordulat tereli el a figyelmét: „1874-ben vasúti orvossá lettem kinevezve, megyei, tiszti orvosi állásom megtartása mellett. Itt már egykori politikai egyik ellenfelünk tekintélyes szavát a mérlegbe mellettem, míg viszont később annak családja ki mellett, vele egy pártom levé, büszkék, nem tart többé oly nélkülözhetetlennek, mióta Kátai Gáborként minden méltóságnál többre becsüli orvosi és emberi méltóságom föntartását hangsúlyoztam egynémelyikük előtt.”³³ Ezekből a sorokból kiderül, hogy már nem oly szívesen látják a megye közgyűlésén. A megkeseredett ember mindazokkal, kikkel az ideig egyetértett, akik támogatásukban részesítették, elpártolnak tőle.

1876-ban meghal a „haza bölcse”, Deák Ferenc, az ő tiszteletére írja a következő költeményt (8. kép).

³² AM Adattár 3320.2024./3/1.

³³ Uo.

8. kép. Részlet a Deák Ferenc emlékére c. versből

A sors nem hagyja, hogy túl sokáig éljenek nyugalomban és boldogságban. Szeretett és tisztelt felesége, Ida 41 évesen meghal. Erről a *Gyógyászat* című hetilap is megemlékezik: „Dr. Török János, megyei tiszt, főorvost Tornallyán súlyos csapás érte. Szeretett nejét, életének hosszú időn át hű társát szólította el a végzet oldala mellől. Vesztesége felett bármily melegen nyilatkozzék is a részvét, e fájdalmát enyhíteni nem képes, de némileg járuljon hozzá mégis azon seb behegesztéséhez, melyet még az idő sem bír teljesen meggyógyítani.”³⁴

Drága házastársát a tornaljai temetőben helyezik örök nyugalomra Árpád fiuk mellé.³⁵

Idám, 1882. április 19-én történt halála után

*Keserv tetőz ott sok keservet
Hol sírban a fiú, anya.
S megtörve a bárány-tűrelmet
Ily sors kit ne aggasztana!?*

*Miért élt az, ki életének
Czélját így el nem érheté!
Mit akarhat azzal a végzet
Midőn így vág utunk elé?*

*(Ez könnyen és méltán sejtené,
Hogy itt minden – történetes,
S tehet sokat kétségbe esetté
Ki jobb sorsra volt érdemes).³⁶*

A veszteségek sora ezzel nem ért véget, középső lányának, Jolánnak Géza kislánya is hirtelen meghal.

Lányai, negyedszázados orvosi jubileuma

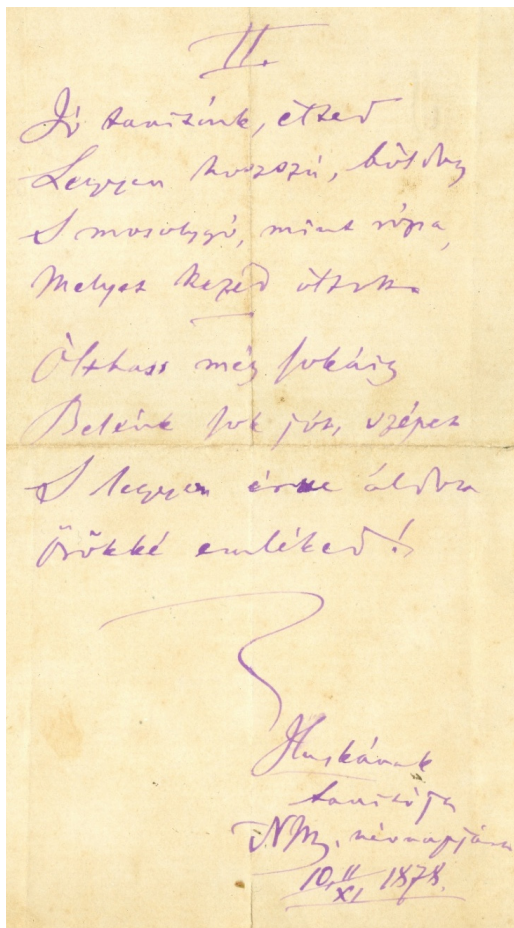
A sorscsapások, veszteségek ellenére az élet nem áll meg, felesége életében végig leányaik nevelése és oktatása tölti ki minden idejüket. Őket először a helyi iskolába íratják be. Erről egy névnapi vers tanúskodik, melyet Ilonka tanítójának névnapjára (1878.10/XI.) írt a lírikus orvos (9. kép).

³⁴ *Gyógyászat*, 1882, 12. sz. 300. p.

³⁵ A síremlékek ma is állnak. (A szerk. megj.)

³⁶ JAM Adattár 3320.2024./3/1.

9. kép. A Márton-napi vers, részlet

A fiatal hölgyek taníttatása Besztercebányán folytatódik, a Klimoné Baksy Judit nyilvános leány-tanintézetben.³⁷ Erről Ilonka II. osztályos bizonyítványa³⁸ mesél nekünk. Eszerint ebben a leányintézetben a következő tantárgyakat oktatták az akkori hölgyeknek: vallástán, angol, német, francia és magyar nyelv, történelem, földrajz, mennyiség-tan, természettan, rajz, szépírás, ének, zene, kézimunka, testgyakorlat. Török Ilona

37 „E harminc év óta fennálló intézetnek igen szép hivatása van: az idegen ajku növendékek szívét, nyelvét magyarrá tenni. Tannyelv a magyar. A jövő tanév kezdetével az intézet női közép- (polgári) iskolával fog bővítetni.” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 20. évf. (1877) 43. sz. 1351–1352. p.

38 JAM Adattár 3320.2024./3/1.

minden tantárgyból jeles érdemjegyet szerzett. A tanári kar névsorát az ő emlékkönyvébe írt bejegyzések őrizték meg: Engelmann Irén, Fabuts Alajos, Kartner Ferenc, Márkus Jolán.

S hogy lányaiért is rajongott a tudós orvos, ezt a Török Ilona versesfüzetében található költemény bizonyítja (*Leányaimnak: 1884. jan.14.*):

*Ti vagytok s lesztek bús napom éjjelén
örökre legfőbb vigaszt-adóim itt.
Rátok tekintve, testem, lelkem
Összezuzatva is ifjabbá lesz.
Kevés öröm vólt, a mi nekem jutott,
– Az is ürből lőn keverítve bár:
Rátok gondolva, jó kedvem,
mint a teli hold, ha fogy is, megújul.³⁹*

A lányok zenei nevelésére is figyel, mindhárman megtanulnak zongorázni, koncertekre utaznak Budapestre, e rendezvények plakátjai, meghívói is fennmaradtak.

1881-ben ünnepli orvossá avatásának 25. jubileumát, erről több újságcikk és köszöntőlevél is tanúskodik, ezekből kettőt teszek itt közzé. Mindkettőben olyan szép és nemes gondolatokkal üdvözlük Török Jánost, és oly nagy tisztelettel adóznak munkássága előtt, hogy ez példa lehet a ma élők számára is. Megtanulhatjuk belőlük, hogy mások életét, munkásságát hogyan kell értékelni és megbecsülni és ezt tisztelettel kifejezni.

Igen Tisztelt Kartárs Úr!

A „Közegészségügyi Kalauz” mult év utolsó számában olvastam még, hogy Dr. Török János Gömörmegye tsz. főorvosa és tornallyai járás orvos f-év mártus hó 2-ik-án fogja 25 év előtti tudorrá avatásának jubileumát megülni; akkor midőn olvastam feltettem magamban, hogy levélben én is megemlékszem.

E hó 1-én hozzá is fogtam az íráshoz- de kényteleníttem abba hagyni – hivatalos teendőeim miatt a járásban – a közigazgatási szolgabírótól ép akkor vett meghagyás folytán – Most habár késő is, de meg nem állhatom, hogy mint megyém szülöttjének, de különösen, mint nagyrabecsült érdemes kollégámnak szívből fakadó szerencse kívánatimat ne küldjem a távolból 25 év előtti tudorrá avatásának jubileumára. Nagy idő egy negyed század minden pályán. Huszonötévig hatni, alkotni, belemélyedni elméletileg és gyakorlatilag a tudomány művészet, mesterség bármely ágának közepébe: nagy honfiúi szolgálat. S bár elodázhatatlan kötelessége minden polgárnak a haza javára működni a dicséret, dicsőség elismerés igénye nélkül: még is önkéntelenül ki kell törnie a magasztaló szózatnak szívünkéből, lelkünkéből is akarattalanul is megmozdul is a kéz, hogy koro-

39 Uo.

nát tűzzön homlokára annak a bajnoknak, a ki ily nyomothagyó időn keresztül híven küzdött, sikeresen harczolt a közös érdekében.

Hát egy orvos mit érdemelhet a ki isten után ez életnek legbiztosabb öre, ki olykor saját egészségének kockáztatásával nyúl a bajok gyökeréig, gyógyítja a betegséget, vágja a fekélyt, űzi a halált majdnem emberfölötti erővel, tehát a ki receptjével, metszőkésével az emberiség egyik legnagyobb jötevőjének bizonyul be hivatásának magaslatán? Sokat nagyon sokat érdemel az orvos a világtól, de vajmi keveset kap; sőt gyakran (...) üldözésnek van kitéve önfeláldozó önzetlen fáradozásaiért.

Nekünk magunknak kell megadni az alkalmat, kik legjobban érezzük a méltánytalanságot, hogy egy egy jelesünk, kiválóbb kartársunk az őt megillető kitüntetésben részesüljön életének valamely nevezetesebb időpontjánál.

Szerettem volna személyesen is megjelenni azon a szép ünnepélyen, mely f. év mártius hó 2-án egy tapasztalatokban és érdemekben gazdag orvosnak, nagyra becsült Kartárs úrnak tiszteletére folyt le Tornallyán; de hivatalos elfoglaltságom miatt levelem elején említettem lekötött; s nem szerezhettem meg magamnak azt a megható örömet, hogy megýém tb. főorvosának üdvözlői közzé személyesen én is sorakozhattam volna.

Hanem lélekben ott voltam, lelkem résztvett az ünnepély örömmármoros zajában, s' azt suttogtá az ünnepeltnek, hogy az úr isten éltesse sokáig járásának hasznára megýjének már eddig volt büszkeségére is a kartársak javára. Adja az ég, hogy ujjabb huszonöt év múlva ép erőben, egészségben testi és szellemi épségben ünnepelhesse tudárrá avatásának 50 éves jubileumát.

Áldást, szerencsét, üdvöt kíván százszor és ezerszer Promöntör,⁴⁰ 1881. Mártius 4-én Dr. Nagy János⁴¹

A másik gratuláció:

Sursum corda!

1881. Marc.2.

Fogadd iskolatársi üdvözetemet és meleg kézszorításomat orvos tudorrá avatásod 25-ik évfordulóján azon óhajjal: hogy a mulandó életünk napjait kifürkészhetetlen bölcsességgel kormányzó gondviselés tartson Téged orvosi rendünk díszét, kartársai büszkeségét jó egészségben és nyújtsa életed az emberi élet kor leg végsőbb határaiig.

Kelt Adán Bács Bodrog megyében 1881. Febr. 24. Dr. Máler Istvány városi fő orvos⁴²

40 Budafok.

41 Budafok egyes területein kialakuló zsúfolt települési viszonyok, a csatornázás hiánya rendkívül kedvezőtlen egészségügyi körülményeket teremtett. Promontoron 1882-ben nagymérvű himlőjárvány lépett fel a gyermekek között. A tömeges megbetegedések miatt az iskolát be kellett zárni. Az egészségügyi bizottság határozatot hozott a himlőoltás megkezdésére és elrendelték a minden házra kiterjedő fertőtlenítést. A február elején kezdődő járvány március végéig tartott. A kötelező védőoltás ekkor még nem volt bevezetve. A községi és járási orvos ebben az időben Dr. Nagy János volt. (Joó 1970, 128. p.)

42 JAM Adattár 3320.2024./3/1.

Életének utolsó évtizedeiben férjhez adja lányait. Ő Tornalján él, a főutca végén, a sarkon, a Fehér ló vendéglővel szemben. (10. kép) A pontos címet a hagyatéék egyik ügyiratban találtam, ennek melléklete egy kézzel rajzolt térkép is.⁴³ (11. kép) Ezen láthatjuk, hogy hol állt⁴⁴ a Török-ház. Sok időt tölt leányánál, többször elutazik Rudabányára, Gyöngyöstre. Közben napi levelezést folytat közelebbi és távolabbi rokonaival is.

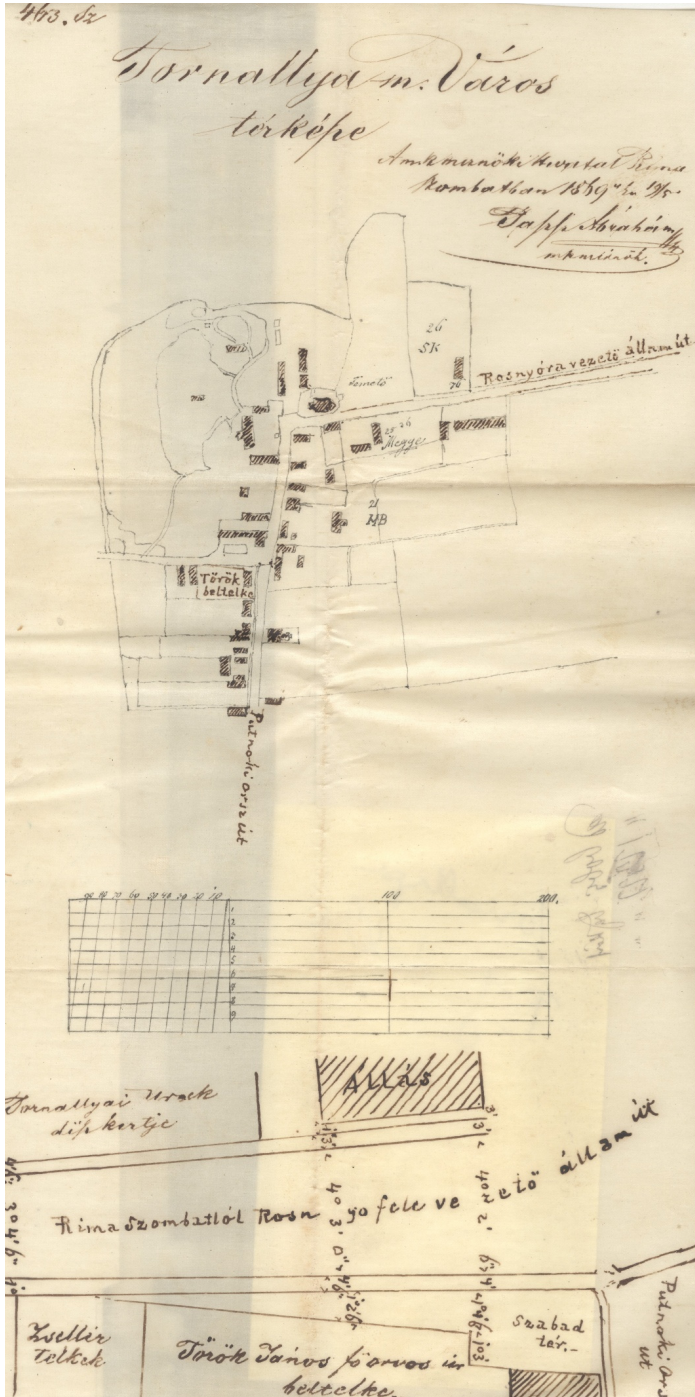
10. kép. Az átépített Török-ház 1925-ből (Forrás: Gecse Annabella)

⁴³ Uo.

⁴⁴ A ház napjainkban is áll. (A szerk. megj.)

11. kép. Kézzel rajzolt térkép a Török család házával

1883-ban Ajnácskőn fürdőorvos lesz, amely időszakról egy cikket ír a *Tátra Vidék* 1884. 9. számába. Ebben a fürdő előnyeit és hátrányait egyaránt kendőzetlenül bemutatja: „Alól 7 vendégszoba van, a hátsó falon szelelő nyílásokkal. A többi házban 10-13 szoba adható ki. Egyikben el lehet különíteni a ragályos betegeket. A fürdő-helyiség és az alsó lakosztály, a pór nép számára szekerek megálló helyéül hagyott térrel és tágas korcsma szobájú vendéglővel együtt ki van téve a Turóc áradásainak. Ilyenkor a légkör kis időre posványos bűzt vesz fel s a vendégek néha ily esős időben el is hagyják a fürdőt. Különben nagy jelentőségre nem vergődhetett még e szerény berendezésű gyógyfürdő. Inkább csak a köznép keresi föl, kis időre. Állandó fürdővendég a középrendűekből, főleg izraelitákból kerül ki, kik kevés igényűek. Több nő, mint a férfi. A vendéglői ellátás sok kívánni valót hagy fenn: 1883-ban is paraszt vendéglős volt, neje a főzőnő.” (Kerényi 2015)

1889 végén újra Tornalja tiszti járási orvosává választják, itt folytatja praxisát és közben tudományos dolgozatokat ír. 1895-ben több kis füzetet állít össze: Előadások czéduulás bábák számára (Tartotta Tornallyán 1894. és 1895 június havában Török János dr. járási, tiszti s tiszteletbeli megyei főorvos. Sajó-Gömör, Nagy János nyomdája, 1895) és Jegyzetek községi, (nem orvos) halottvizsgálók betanítására (Az 1876-iki 31.025. számú belügyminiszteri szabályrendelet figyelembe vételével. Sajó-Gömör, nyomtatott Nagy János Könyvnyomdájában, 1895), valamint Néhány leggyakoribb betegség párhuzamban az időjárással Egy graphikus rajzzal (Különnyomat a „Gyógyászat” 1885-ik évi folyamából. Budapest, 1885). Ez utóbbiban az időjárás változások hatását fejti ki: mi erősíti vagy épp mi gyengíti a tüneteket. Mindezeket a tudnivalókat megfigyeléseire alapozta.

Halála előtt, 1896 júliusában nagylelkű adományokat hagy különböző szervezeteknek, köztük ötven forintot a tornaljai kisdudóv alapnak. Még megéri a millenniumi ünnepeket, ez alkalomból *Magyarország ezer éves fön állásának ünnepére* címmel verset ír.

*Kibontva a nemzeti szín zászló
Magyarország örömből sugárzó!
Nemzetünk, itt ezred évét éli,
Még sem vénül, most kezd lenni férfi.
Most kezdődik az igazi munka;
Ez szolgál igazán javunkra.
Őseink meghaltak a hazáért,
Most, élnünk kell a haza javáért!*

*Ki ki járjon hivatása útján,
Napi dolgát végezni tanálván,
Mert ha jól el-végzi teendőjét,
Kell, hogy lassan jólétre vergődjék.*

– Jólét mellett bóldog lesz az ember
 S a közjóra is több időt szentel.
 Így pedig a jólét egyre terjed,
 Elviselni könnyebbb lesz sok terhet.
 S legfőkébb az ád okot vitára,
 Hogy' derülhet szebb kor a hazára.

Az önérdek szoruljon háttérbe,
 Ne érjen rá senki henyéségre.
 Egy legyen a cél s a nemes verseny
 Senkit sem lök félre-nyersen.
 És bóldogul ez az egész ország.
 – Nem irigyl meg mások sorsát;
 A honfiak járnak mind karöltve,
 Tudván, hogy csak így mennek előbbre.

A világgal együtt kell haladnunk,
 És sietnünk, minthogy elmaradunk.
 Csak is az így törekvő nemzet,
 Érheti meg a második ezredet.
 – Művelődés, munka már a fegyver,
 A melyhez most s ezután szoknunk kell!
 S legyen minden cívódásnak vége
 Hogy szent legyen közöttünk a béke.
 Egyetértés, kölcsönös szeretet
 Így tesz szebbé egy másik ezrdet.

Önállóság, szabadság így jön meg
 S ellenállunk másik vízözönnek.
 Bárhonnan ér a sorsnak csapása
 Harcban fen lesz a magyarnak mása.

Önéletrajzát ezekkel a gondolatokkal fejezi be: „Szebb és jobb jövőm iránti hitem meg-ingott már, nemcsak ezért mert lankadásban van, tán idő előtt is! Életem és egészsé-gem minél további föntartásával, illetőleg őrzésével, főleg nekültem még nem eléggé bizonyítva családomnak tartozom. / Amit a hazám és az emberiség tőlem még kívánhat iparkodom megtenni. De elismerést mit orvosember iránt irányomban tisztelettel csa-ládom iránt nekem viszont jogom van megvárni honfi embertársaimtól!”

Az örökké tenni vágyó ember, a tudós, az orvos 64 éves korában, 1897. december 28-án hosszan tartó betegség után elhunyt. Ilona lánya kérvényt ír a főszolgabírónak, hogy apjuk földi maradványát a régi temetőbe, édesanyjuk mellé temethessék, mely engedélyt Szontagh Zoltán azonnal kiállítja.

A vármegye is megemlékezik egykori tisztársukról, a nekrológ szövege alatt Diószeghy Zsigmond megyei másodjegyző neve áll: „(...) Benne vármegyénk kiváló tudományos képzettségű s hosszú évekre terjedő tisztai szolgálata alatt kipróbált, lankadatlan buzgalmu tisztviselőjét, a szenvedő emeberiség jótevő barátját, a tisztikar nemes gondolkodású és fenkölt szellemű tisztársát veszítette el.”

* * *

Dr. Török János emlékezete Gömör vármegyében, ha haloványan is, de élt, ismerik nevét, munkásságát. Erre bizonyíték az a hagyatékban található levél is, melyet dr. Istók Barnabás tisztí főorvosnak címeztek:

„Rimaszombat 1941. III.27.

Kedves jó Barátom!

Hogy a címzésbe oda tettem a »jó« szócskát az célzottan történt. Csak igazán és Krisztusi szemlélet alapján is csak »jó ember« lehet az, ki, mint Te – még azt is megköszöni, hogy őt kérésünkkel megterheltük. Igazán méltó veje vagy a megboldogult »nagyorvosnak« Dr. Török Jánosnak, aki szerint a lelkileg művelt, tudományosan készült, s mégis szerény- és igazái »jó ember« ennek folytán »jó orvos« volt. Én jól ismertem őt, mert részben kortársa is voltam, kivel 1886 óta az ő sajnos korai!) haláláig tanúja voltam annak a szép munkának, mit ezen derék és ideálokkal fűszerezett, és a érdekekért nagy szorgalommal viaskodó férfiú haláláig az általa teremtett Gömör megyei orvos – gyógyszerész egyesület élén kifejtett.

Hálás szeretettel köszönöm meg Kedves leveledet és az abban foglalt történeti adatokat, melyeket én már az általam nagy-bátran elvállalt munkában: A »gömöri orvos gyógyszerész egyesület történetének« megírásánál fel is használtam. Nagy lelki élvezet nekem olvasni az ő szép beszédeit s csak az hihetetlen munkáit, melyeket iratiban és szóban az orvostársak és az általános egészségügy érdekében teljesített! Benne tiszteltem a Rimaszombati születésű református testvért is, kiörökölte szüleitől a régi r.szombati erkölcsöket, a kötelességteljesítési önfegyelem és humánus érzés – jótulajdonságait.

Még egyszer köszönöm szíves leveledet és kívánok Neked jó egészséget és nyugalmas öregséget! Szeretettel ölel igaz barátod Dr. Zehery István.”⁴⁵

Összegzés

A Felvidék egykori orvos tudoráról a történelem zivataros évszázadai alatt csaknem megfélekedtünk, a róla és munkásságáról szóló iratok lappanganak, eltűntek vagy megsemmisültek. Egy részük Makóra, dr. Istók Barnabásné született Török Ilona csa-

⁴⁵ Zehery István (Rimaszombat, 1861. augusztus 20.) orvosdoktor, törvényszéki orvos.

ládja birtokába kerültek. Emlékezetét ezek az okiratok őrizték és fogják ezentúl őrizni, itt, e folyóirat hasábjain is. Mi, jó makóiak, ezzel a tanulmánnyal hajtunk fejet az Istókok tudós nagypapja előtt, aki a tudomány és a művészetek szeretetét hagyta örökül utódaira. Többet nem is tehetett volna. Legyen emléke áldott!

Irodalom

- A makói József Attila Múzeum Adattára. JAM Adattár 3320.2024
- Bán Péter 1989. *Magyar történelmi fogalomtár II.* Budapest, Gondolat.
- Bodor István 1899. *A Rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium története.* Rimaszombat.
- Dr. Borovszky Samu 1913. Gömör-Kishont vármegye. In Uő (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmívelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája.* Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1896–1914, 7. kötet.
- Czenthe Miklós 2017. A lőcsei líceum történeti áttekintése. *Gerundium*, 8. évf. 1. sz. 202–219. p.
- Joó Ernő 1970. A település fejlődése a XVIII. századtól a felszabadulásig. In Joó Ernő (főszerk.): *Tétény – Promontor. Budapest XXII. kerületének története.* Budapest, 111–138. p.
- Kapronczay Károly 2019. A magyar orvostudomány korszakai. *Kaleidoscope*, 10. évf. 18. sz. 84–93. p.
- Kapronczay Katalin 2017. Száznyolcvan esztendeje alakult meg a Budapesti Királyi Orvosegyesület. In Forrai Judit (főszerk.): *Tanulmányok a természettudományok, technika és az orvoslás történetéből, XXI.* Budapest, Magyar Természettudományi Társulat, 2017, 171–185. p.
- Kerényi Éva 2015. Fürdőélet a 19. századi Gömörben, 6. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 17. évf. 3. sz. 95–112. p.
- Kerényi Éva 2017. *Fürdőélet a 19. századi Gömörben.* Budapest, Siker Kiadó.
- Kiss László 2015. Tornalja jeles orvostudósa: Török János (1834–1897). *Palócföld orvosai*, 30. *Gömörország*, 2. sz. 42–44. p.
- Oros László 2020. Török János, Tornalja városának tudós orvosa. *Szél-járás*, 13. évf. 2. sz. 37–42. p.
- Petrik Géza–Barcza Imre–Kozocsa Sándor 1888–1942. *Magyar könyvészet 1712–1920.* Budapest. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Petrik-magyar-konyveszet-17121920-2/>
- Réthy Károly 2010. A rónaszéki sóbányászat. *Bányászattörténeti Közlemények*, 5. évf. 1. sz. 49–56. p.
- Vajda András 2014. Emlékversírás és emlékvéshasználat a Maros megyei Sárosterkén. *Erdélyi Múzeum*, 76. évf. 4. sz. 115–129. p.
- Váczy János 1913. *Tompa Mihály életrajza.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Zsuzsanna Szikszai

THE LIFE AND WORK OF JÁNOS TÖRÖK, A DOCTOR OF MEDICINE FROM TORNALJA, AS SEEN THROUGH THE EYES OF A RESEARCHER FROM MAKÓ

The paper provides a personal and professional biography of János Török, a physician, based on the legacy of a descendant of his in Makó, which contains not only the written works of the well-known and popular specialist, born in Rimaszombat and settled in Tornalja, but also photographs and other documents relating to the family. The paper presents the legacy in the chronological order of its creation and formation, quoting from it and using a rich selection of excerpts. It also highlights the hitherto unknown and unexplored thematic diversity of János Török's written oeuvre: the learned author not only published articles and books, he also wrote poetry and even a number of science-promoting works set in verse. The essay also sheds light on the socio-political and public perceptions and views of this personality in the second half of the 19th century. It also discusses the doctor's equally esteemed father and his distinguished descendants.

TÜSKÉS ANNA

„Meg vagyunk lúve, meghalt Arany János!”

Faith Ágoston *Apróságok a jászóvári premontrei kanonokrend tagjainak életéből* című anekdotagyűjteménye (Rozsnyó, 1919)¹

ANNA TÜSKÉS

Ágoston Faith's Collection of Anecdotes Entitled *Trifles from the Lives of the Members of the Premonstratensian Canons of Jászóvár* (Rožňava, 1919)

Keywords: Premonstratensian; anecdote; Jászóvár; Jasov; books; lifestyle

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i2.04>

Faith Ágoston premontrei pap, kanonok, tanár 1919-ben lezárt anekdotagyűjteménye gépiratos formában maradt fenn a jászóvári premontrei könyvtárban, ahonnan a turóc-szentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtárba került (jelzete JAS663). Faith tanári munkásságára sokáig emlékeztek, de a kortárs élő és elhunyt rendtagoknak emléket állító egyes témájú feljegyzéseivel ez ideig nem foglalkozott a kutatás. A rendi szóbeli hagyományból, írott forrásokból² és rendtársaitól gyűjtött történetek 50%-a élő, 50%-a elhunyt (a 96 önálló fejezetet kapott szereplő közül 48 élő, 48 elhunyt) rendtagok életének emlékeztető és/vagy viselt dolgairól szól, amelyek nem kerültek be a hivatalos életrajzgyűjteményekbe (pl. A Jászóvári 1902).

A rendtagokról rendtagok által írt különböző történetek, személyes méltatások számtalan időszak kiadványban is megjelentek bizonyos évfordulókon, nyugállományba vonuláskor vagy nekrológokban. Ponty Kelemen és Steib Guidó tanárok diákokra vonatkozó gyűjtései megjelentek a *Röhög a vesém* című kötetben (Pásztai 1998). Márai Sándor *A kassai polgárok* című drámájában (Márai 1942) rántja le a leplet a pre-

1 Ezúton is köszönöm Kovács Ágnesnek (Gödöllői Premontrei Apátság Levéltára) a tanulmány első változatához fűzött megjegyzéseit, kiegészítéseit.

2 Írott forrás használatára utal például Fischer Norbertnél: „Élete végét Lelesz ódon falai közt töltötte. Egy alkalommal a leleszi házfőnök jelenti a prépostnak, hogy a királyhelmecezi plébános súlyosan beteg, gondoskodni kellene a helyettesítéséről. Leleszről nem mehet senki, az egyik nagyon el van foglalva, a másik beteg, a harmadik öreg stb. Fischerről pedig azt írja, hogy annyira fél a haláltól, hogy a lakásából sem igen mer kimozdulni. Nem sokára meg is halt.”

montreiekről, Bor Ambrus *Szakadatlan jelen* című regényében (Bor 1986) rejtjelezve írt tanáiról. A levéltári dokumentumok is őriznek anekdotákat, a levelektől, beszámolóktól kezdve a gyűjteményeken keresztül a tréfás rajzokig, Mécs-versekig (pl.: *Két orralógató aszkéta*). A Gödöllői Premontrei Apátság Levéltárában létezik egy-két személyes hangvétellű visszaemlékezés szerzetesektől rendtagokról, terjedelmében a legnagyobb Vidákovich Aladár „komolyabb” Rendtörténeti naptára. A diákkarikatúrára példa Sármezey Árpád (konviktor, a Gödöllői Premontrei Gimnázium 7. osztályos tanulója) *Bellum Tapiricum* című, 1942-es hősi eposza (Sármezey 2013). Egyes fényképekből is lehet következtetni életükre, ahogy a fennmaradt számlákból étkezésükre.

A 187 darab fekvő (haránt) A5-ös lapra a személyek vezetéknevének ábécérendjében gépelt történetgyűjtemény (tartalomjegyzékét lásd a függelékben) célja feltehetően a három országba – Csehszlovákia, Románia, Magyarország – szétszakadó rendi intézmények tagjai emlékezetének fenntartása.³ A rend és tagjai számára nehéz időszakban Faith felismerte a műfaj jelentőségét, hogy a humor az egyik legalkalmasabb eszköz a nyomasztó körülmények elviselésére.⁴ A rend levéltári dokumentumai alapján Faithnak⁵ nézeteltérései támadtak Nagyváradon rendtársaival, saját maga kérte ideiglenes elhelyezését onnan 1917-ben. Talán ez is szerepet játszott abban, hogy elkezdte gyűjtögetni mindazokat a történeteket, amelyek rendtörténetileg nem annyira számottevőek, de fricskát, görbe tükröt mutatnak a premontreiekről a külvilág felé. Mindebben tökéletes munkatársat találhatott az 1918–1919-ben már javában lázongó Kovács Farkas⁶ személyében, aki a gépiratot sokszorosította.⁷

3 A kanonokrend ekkor, 1919-ben még egységes volt, amelyet Takács Menyhért Jászóvárról irányított.

4 1916-ban a rendtagok száma 120 fő, 1919 januárjában 105 fő, 1919 májusában 104 fő.

5 Faith Nándor Ágoston (Ráckeve, 1884. április 12. – Ráckeve, 1952. október 13.) 1904-ben lépett be a Jászóvári Premontrei Kanonokrendbe, 1908. augusztus 30-án tette le ünnepélyes fogadalmát, szeptember 2-án szentelték pappá. Próbaéves, majd rendes tanár a jászóváriak nagyváradi főgimnáziumában 1908–1915 között, tanított tárgyai: történelem, magyar, latin, görög-pótló irodalom, szépírás, illetve az Eötvös Önképző Kör elnöke. Tábori lelkes 1915–1916-ban, majd ismét tanár Nagyváradon 1916–1917-ben. Saját kérésére rekreációs szabadságon volt Jászóváron 1917–1918-ban. Újra tanár a rend rozsnyói főgimnáziumában 1918–1919-ben. 1919-ben azon tizenegy rendtag egyike, akit Takács Menyhért apát kénytelen Magyarországra küldeni. Faith ettől az évtől katonai reáliskolai és nevelőintézeti tanár Győrben, majd Pécsen, ezen állásai rendi kötelékét nem érintették.

6 Turi-Kováts (1922-ig Kovács, Kovacz) Péter George Farkas (Magyarkanizsa [ma Kanjiža, Szerbia], 1892. január 8. – ?, 1949. november 6.) 1913-ban lépett be a Jászóvári Premontrei Kanonokrendbe, 1917 szeptemberében tette le ünnepélyes fogadalmát. 1916–1918-ban nevelőtanár a rend kassai konviktusában, majd 1917–1919-ben tanár a szintén rendi kassai főgimnáziumban, tanított tárgya történelem. Rendfőnöke Rozsnyóra helyezte 1919-ben, ahol több alkalommal felszólalt tüntetéseken. A hatóságok Rozsnyón letartóztatták 1921. október 18-án. Takács Menyhért Rozsnyóról Nagyváradra helyezte 1922. augusztus

A szerző bizonyosan a rendi adomákból, írott forrásokból merített olyan tagokról szóló történetek esetében, akik a gyűjtemény keletkezésekor már több mint száz éve elhunytak, pl. Sauberer András és Mallyó József.

Az anekdotagyűjtemény lényeges kultúrtörténeti forrás a jászóvári premontreiek 19. századi és 20. század eleji életéről, mindennapjairól, kedvteléseiről.⁸ A művet olvasva fontos, hogy kritikusan kezeljük a történeteket, még akkor is, ha kortársairól és saját magáról ad beszámolót. Az egy személyhez kapcsolódó legtöbb történetet, 20 feletti anekdotát három személyről ad – Kertész Miksáról, Ponty Kelemenről és Szepesi Gézáról –, akikről számtalan adoma és jóízű mondás keringett tanítványaik és rendtársaik között.⁹ A történeteket nem a személy életének időrendjében közli. Két fejezet címe nem személynév: a „Névtelen” címűnél a kortársak bizonyára tudták, kiről szól, de anonimitást kért az illető. A „Többen” fejezet négy pontosan megnevezett rendtárs együttes esetét írja le. A történetek számos további, önálló fejezetet nem kapott premontreit említene. Tanulmányom célja folklór- és életmódbeli szempontok alapján elemezni a gyűjteményt. Először bemutatom azt a tizenegy premontrei szerzetes tanárt, akihez tíz vagy annál több feljegyzett történet kapcsolódik, valamint Faith magáról megörökítésre érdemesnek tartott kilenc emlékét, majd néhány általános szempont (szerzetesi élet, egyházi szolgálat, tanári lét, szórakozás, étkezés, könyvek szerepe, kulturális és nyelvi különbségek) alapján elemzem a művet.

1. Tanáregyéniségek

1.1. Beke Boldizsár (1868–1942)

Beke Boldizsár személyisége a róla fennmaradt anekdoták alapján markáns és színes karakterként jellemezhető. Több olyan tulajdonsága is kirajzolódik a történetekből, amelyek alapján éles eszű, önérzetes, humoros, de néha makacs és nehezen kezelhető tanáregyéniséget ismerhetünk meg. Beke nemcsak tanárként, hanem hétköznapi helyzetekben is képes volt gyorsan gondolkodni és következtetni, kiváló analitikus készséggel rendelkezett, és kevés információból is tudott logikus következtetésekre jutni.

tus 24-én. Túri-Kováts Péter néven 1922. szeptember 9-én írásban bejelentette a rozsnyói házfőnököknek kilépését a rendből, oka: hivatástudat-vesztés.

7 A martini példányon kívül nem ismert egyelőre további példány.

8 Hasonló műfajú mű pl. Huchthausen 2009.

9 Szepesi Gézáról „halálakor azt írták a kassai lapok: Meghalt a premontreiek »Szepesi bácsi-ja«. Ezen a néven ismerte sok száz tanítványa, Kassa és Rozsnyó magyar társadalma. Régi vágású, eredeti felfogású pedagógus volt, akiről számtalan adoma és jóízű mondás kering volt tanítványai között”. Szepesi Géza nekrológia 1926.

A vele kapcsolatos történetek szerint néha szarkasztikus, csípős megjegyzéseket tett, amelyeket időnként sértődékenységgel vagy önérzetességgel kísért. Korábban például a vizsgahelyzetben, amikor a diák segítséget kért egy szóval kapcsolatban, frappánsan visszakérdezett: „Maga kérdez engem?! – Én kérdezem magát!” Egy másik esetben, amikor kopaszságára csipkelődő megjegyzést tettek, annyira zokon vette, hogy összeveszett rendtársával.

Beke képzési ideje alatt nem fogadta el kritikátlanul a felettesei kivételes történelmi helyzetben hozott döntéseit, és megpróbálta ezt megváltoztatni, amikor az 1891–1892-es tanévre Rozsnyóra helyezték tanítani olyan tantárgyakat (természetrájt és földrajzt), amelyekhez nem érzett szakértelmet, hiszen az egyetemen bölcsész képzésben vett részt. Az elbeszélés szerint Rozsnyóra érkezve elérte, hogy ne kelljen természetrajzt és földrajzt tanítania, ugyanakkor a rozsnyói főgimnázium évkönyve szerint tanított földrajzt és természetrajzt.

A kártyajátékos (kaláberező) anekdota is árulkodó: a betli helyzetben tett hibája és az azt követő túlzott magabiztossága azt mutatja, hogy hajlamos volt az elhamarkodott, de magabiztos döntésekre. A külföldi utazásokhoz kötődő történetek azt mutatják, hogy Beke néha sajátos módon érvényesítette akaratát, nem hagyta magát könnyen háttérbe szorítani.

1.2. Bertrám Brunó (1881–1956)

A történetek idején 25-30 éves Bertrám Brunó a történetek tükrében rendkívül színes és sokoldalú egyéniség volt. Egy olyan ember alakja rajzolódik ki előttünk, aki keveset adott a konvenciókra, ugyanakkor nagy szívvel, kedvességgel és humorral viszonyult környezetéhez. Az elbeszélésekből kiolvasható, hogy nem csupán tanárként volt egyedi és szerethető, hanem emberként is különös vonásokkal bírt, amelyek szórakoztatóvá és emlékezetessé tették őt kortársai számára.

Nem sokat törődött a társadalmi formaságokkal, a hierarchiával és a külsőségekkel. Ez megmutatkozott abban, hogy egyenrangúként szólította meg rendi feletteseit vagy begombolatlan kabátban járt, fittyet hányva a praktikus tanácsokra. Az etikett és a protokoll számára másodlagos volt, ami néha meglepő, sőt meghökkentő helyzeteket eredményezett.

A történetek alapján kedvelte a vidámságot. Tanítványával való kapcsolatában is megnyilvánult ez a lazaság, például amikor a nagyváradi életéről kérdezték, és csupán három dologgal jellemezte magát: zene, tánc és ének – holott hangja és zenei hallása sem volt kifogástalan, sőt bicegett. Különösen frappáns volt a Takács Menyhért apát ötletére a strahovi apát szerepében előadott tréfája, amikor egy társas vacsorán egy másik premonstrei apát bőrébe bújott. Az ilyen helyzetek mutatják, hogy élvezte a játékos félrevezetéseket, és különösen szerette a jóízű tréfákat.

Szeretett utazni, és rendszeresen bebarangolta Európát, ugyanakkor a tapasztalatairól való beszámolóit rendkívül tömörek és sajátosak voltak: mindenre csak annyit mondott, hogy „Gyönyörű, barátom, gyönyörű!”, ami azt mutatja, hogy számára az élmény maga volt fontos, nem pedig kifejezése. Egy másik jellemző epizód az utazásairól az új cipő esete: amikor Salzburgig harisnyában utazott, mert a cipője annyira szorította. Ez is azt a fajta praktikus, de közben bohém hozzáállását mutatja, amelyben nem zavartatta magát a megszokott szabályoktól.

Minden különbsége ellenére Bertrám szívélyes és gondoskodó ember volt. Ezt mutatja az az eset, amikor egy új tanár érkezéséről értesülve éjszaka kiment elé a vasútállomásra, hogy személyesen fogadja és segítsen neki. Az ilyen gesztusok kiemelik emberségét és azt, hogy nem csupán tréfamester vagy nonkonformista személyiség volt, hanem rendkívül figyelmes és kedves ember is.

1.3. Burger Domokos (1839–1897)

Burger Domokos rendkívül egyedi, excentrikus és különc személy benyomását kelti. Jellemző rá a merészség, az ötletgazdagság és a tekintélyt tiszteletben nem tartó, játékos lázadó szellem. Nem egy hagyományos értelemben vett szigorú, tekintélyelvű természettanár volt, hanem inkább vakmerő karakter, aki szeretett játszani az emberek félelmeivel és elvárásaival. Ugyanakkor kétségtelen, hogy kiváló oktató lehetett, hiszen módszerei, bármilyen szokatlanok voltak is, biztosan mély nyomot hagytak tanítványaiban. CsínYTEvései mögött azonban érzékelhető egyfajta intellektuális lázadás, amellyel talán a szigorú egyházi és pedagógiai kereteket igyekezett lazítani.

Nem félt kockázatos helyzetekbe kerülni, sőt, mintha keresné a lehetőségeket, hogy próbára tegye önmagát és másokat. Erre kiváló példa az, amikor a jászóvári templom tornyára felmászott és a magasból kiabált az emberekhez, rémületet keltve bennük. Szintén ide sorolható az eset, amikor egy kovács társaságában a jászói tó partján sétálva ruhástul a vízbe ugrott, halálra rémítve a kovácsot, amikor hozzávágta csizmáját.

Több anekdota is bizonyítja, hogy Burger szerette zavarba hozni vagy megrézfálni környezetét. Amikor növendéktársai azon vitatkoztak, hogyan kell helyesen ejteni a „narancs” szót, ő teljesen abszurd módon „narrancs”-nak nevezte, ezzel tovább fokozva a zűrzavart. Az is jól mutatja különös humorérzékét, hogy pálinkásüvegeire halálfejes címkéket ragasztott, hogy elriassza az inasát.

Tanárként sem volt hétköznapi. Egyszer a tanév első óráján az új tanévet egy robantással köszöntötte a szertárban diákjai körében, ami látványos és emlékezetes módja volt a figyelemfelkeltésnek. A mérgekről szóló előadásán ugyancsak megdöbbenetett diákjait azzal, hogy úgy tett, mintha valódi halálos mérget inna, majd ellenmérget fogyasztana, miközben valójában csak szilvóriumot, majd törkölyt ivott. Ez a szemléletes oktatási stílus biztosan maradandó élményt nyújtott tanítványainak.

Többször megmutatkozik, hogy nem igazán tisztelte a szigorú rendet és a konvenciókat. Noha Vajó József magiszterként szigorú szilenciumot vezetett be az esti imák után, ő ezt nem tartotta meg. A gyóntatást sem kedvelte, ezért enyhe elektromos áramütéssel próbálta elriasztani a híveket. Ezek a történetek arra utalnak, hogy nem érezte szükségét annak, hogy minden egyházi kötelességét teljesítse. Bizonyos esetekben sajátos módon oldotta meg a problémáit, még ha az abszurdnak tűnt is. Például amikor nem volt fenőszíja a borotva élesítésére, egyszerűen a saját hasán fente borotváját. Hasmenését pedig spanyolviasz evésével próbálta kezelni, ami jól illik sajátos személyiségéhez.

1.4. Ernyi Gilbert (1878–1959)

Ernyi Gilbert rendkívül színes, de sajátos humorral és emberi vonásokkal rendelkező latin–görög tanár: igényes, de néha türelmetlen pedagógus benyomását kelti, akinek szigorúsága mögött esetenként ügyetlen, de szerethető emberi vonások húzódnak. Szigorúan ragaszkodott a tudományos elvekhez, miközben hétköznapi körülmények között gyakran mulatságos módon viselkedett.

Az osztályaiban szigorúan megkövetelte a fegyelmet, és a vigyázót arra utasította, hogy jegyezze fel a rendbontókat. Fontosnak tartotta a rendet és a fegyelmet az óráin, ugyanakkor az anekdotákból érezhető, hogy a diákok olykor furfangosan kihasználták ezt. A vizsgákon kezdetben udvarias, de amikor a diákok tudása alacsony volt, fogyott a türelme. A latin és görög vizsgákon részletesen és hosszadalmasan kérdezett, amire a földrajztanár elnök már türelmetlenkedve reagált. Ernyi viszont élesen védte szaktárgyai komolyságát, amikor az elnök megpróbálta lerövidíteni a vizsgát.

Bár sok nyelven tudott, hétköznapi beszédében néha elfelejtette a magyar szavakat, ezért gyakran használta az „izé”, „hogyhívják” és „micsoda” szavakat, ami vidám helyzeteket eredményezett. Gyakran akaratlanul is humoros szituációba került, például amikor a „sevrő cipő” helyett kétszer is „segrőt” mondott, s a diákok derültek rajta. Hasonló eset történt az ebédlőben, amikor az inastól próbált citromot kérni, de végül csak mutogatással tudta kifejezni, mire gondol.

Az egyik legemlékezetesebb történet egy diák óra alatt padtársának adott találós kérdésével kapcsolatos. Amikor egy zsidó diák titokban papírt adott át a padtársának, Ernyi gyanakodva elkobozta, mire a diák gyorsan próbált menteni: „Tanár úr, nem az, hanem Palesztina, Palesztina!” A cédulán ugyanis ez a találós kérdés állt: „Mi az, ami p-vel kezdődik, a-val végződik és sok zsidó jött ki belőle?”

1.5. Istvánffy Pál (1851–1918)

Istvánffy Pál egy karizmatikus, kissé bohém, nagyzó, de rendkívül szórakoztató és kedvelhető tanár volt. Humorával és önironikus fellépésével legendává vált tanártársai és diákjai körében. A róla fennmaradt történetek nemcsak egy különleges egyéniség képét rajzolják meg, hanem azt is jelzik, hogy egyénisége mély nyomot hagyott környezetében, és generációkon keresztül megőrizték emlékét.

Istvánffy öntudatos ember volt, aki saját képességeit hajlamos volt túlhangsúlyozni, például amikor megkérdezték tőle, tud-e úszni, azt felelte: „A halak is tőlem tanulnak!” Ez a fajta ironia visszatér több történetben is, például amikor azt mondta, hogy sötétben fejszével is jobban szab, mint egy szabó. Különösen fontos volt számára a saját órájának pontossága. Leleszen élve mindennap figyelte a vonat pontosságát.¹⁰

Az idegen nyelvekkel kapcsolatban azt állította, hogy van egy „kulcsa”, amely segítségével pár hét alatt bármely nyelvet meg lehet tanulni. Amikor egy vizsgán az iskolaigazgató a diákok gyenge latitudását kifogásolta, a latintanár frappánsan hárított: „Nem tehetek róla, Istvánffy úr elvitte a kulcsot.”

Tanártársai és diákjai között egyaránt ismert volt anekdotikus történeteiről, például amikor cipőt vásárolt, ő maga állapította meg a cipő árát, mondván, hogy 4 forint kevés a cipőért, és 5 forintot fizetett. Diákjai visszaemlékezései szerint vizsgákon is sajátos szempontrendszer szerint osztályozott. A mindennapi életben is külön volt: nyáron az ajtókat-ablakokat nyitva hagyta, és amikor valaki szóvá tette a huzatot, így válaszolt: „Nincs cűg, csak friss levegő!” Ez is egy olyan attitűdöt mutat, amelyben a saját elveihez ragaszkodott, akár a szokás ellenében is.

1.6. Kertész Miksa (1851–1917)

Kedélyes, jóízű humorral megáldott, nagy gyakorlati érzékű, ugyanakkor a nyelvvel örökösen hadilábon álló, mégis vonzó és tisztelt természettantanár volt. Diákjai és kollégái mellett a szélesebb nagyváradi társaság is megbecsülte – ha másért nem, hát az anekdoták és derűs történetek végtelen tárházáért, amit személye inspirált. A történetekből egy olyan ember képe rajzolódik ki, aki szeretett élni, enni, tréfálkozni, és akinek az apró ballépései inkább megszerették, semmint kikezdték volna tekintélyét. Tanárként nemcsak tudást adott át, hanem nevetést, élményeket és életigenlő habitust. Diákjai iránti viszonyát atyai fegyelmezés alkalmazása jellemezte. Sajátos pedagógiai módszerei sokszor groteszk helyzetet eredményezett, mint például amikor a diákokat „vezeklésként” térdepeltette, de miután letelt a kiszabott idő, és az illető nem ment a helyére, Kertész – mondván, a diák is érzi bűnös voltát – kétszer annyi perccel meghosszabbította a büntetést.

Felvidéki, iglói származásúként a magyar nyelvvel egész életében gondja volt, ennek ellenére „tösgyökeres magyarnak” tartotta magát. Nyelvi ügyetlenkedései – akár élőbeszédben, akár írásban – rengeteg mulatságos helyzetet teremtettek, amelyeket ő maga is vidáman tudott kezelni. Képes volt önmagán nevetni, és ha valaki elrontott egy fogalmazást vagy szónoklatot, nem esett kétségbe, hanem a helyzetet sajátos eleganciával és bölcs belátással kezelte. Leleményes és bölcs beszédekkel mondott, bár néha nyelvtani problémákba ütközött. Szónoklatai gyakran vitákba torkolltak, mivel élvezte a

10 Leleszre a nyugállományú vagy renitens rendtagok kerültek.

társaság reakcióit, és nem riadt vissza az élénk diskurzustól sem. Ha hibázott, nem zavarta, természetesnek vette, derűvel kezelte.

A gasztronómia iránti szenvedélye szintén legendássá tette. A történetek alapján nagyétkű ingyenc volt, aki a kolbászt, a szőlőt és a jó szeszes italokat különösen kedvelte. Egészsége megőrzésére tett elővigyázatossága is komikus helyzetek forrása lett. Hőmérő és barométer alapján döntötte el, milyen öltözetben induljon útnak, de a diákjai és rendtársai ezt kihasználva többször megréfálták – legyen szó étterrel manipulált hőmérőről vagy esőt jósoló „izzadó” kőről. Az utolsó óráit felidéző történet summázza alaptermészetét: halála előtt 6-7 órával elővette a féltve őrzött szilvóriumát, hogy rendtársaival koccinthasson. Ez a jelenet felidézi mély léletszeretét, emberségét és bölcsességét, amely egész életét jellemezte.

1.7. Novotny Alfonz (1862–1943)

Novotny Alfonz mélyen vallásos, elhivatott pedagógus, aki emberközeli stílusban tanított. Emlékezetes szokásai, szállóigévé vált mondásai és különc viselkedése miatt a tanítványok és kollégák körében legendássá vált. Lelkipásztori tevékenységében és szentbeszédeiben erőteljesen megjelent hite. Szívesen hangsúlyozta a „boldogságos Szűz áldó kegyelmét és Szent Norbert égi pártfogását”, ami mutatja, hogy a premontrei rend szellemisége és a katolikus hit gyakorlása meghatározó volt életében. Több jellegzetes mondása is fennmaradt és közkeletűvé vált, például „Isten ments, kedves tanuló ifjúság!” vagy „Jézusomnak kegyelméből!” Ezek a kifejezések egyszerre mutatják jámborságát és sajátos humorát.

Igazgatóként az adminisztratív feladatokat különleges módon intézte: az ebédlőben köröztette az iratokat, és állandóan azon aggódott, hogy nem hagyott-e ott valamit. A tanítványokkal való viszonyát az anekdoták szerint közvetlenség jellemezte, több történet is tanúskodik arról, hogy érzéke volt az iróniához és a helyzetkomikumhoz, például a latin nyelvtani kérdéssel történő váratlan feleltetés, amelyre a diák másnap „cujus, cujus, cujus” kiáltással válaszolt, vagy a hamis pénzkorona története Kassán.

Nagy örömmel fogadta, amikor bökénysomlyói címzetes préposttá nevezték ki, és bár ő maga vallásos okokból örült a kinevezésnek, kortársak tréfálkoztak rajta, hogy az aranylánc és a gyűrű sem lehetett mellékes szempont számára. Órák iránti szenvedélye közismert volt, és még egy nagyváradi kabaréban is megemlékeztek róla ezzel kapcsolatban: „Óráinak száma irtóztató, üres óráiban igazgató.” A tengeri utazás története, ahol panaszkodott szobatársának a rossz alvásra, miközben egész éjjel horkolt, egy kedves anekdota, amely azt sugallja, hogy életvidám, rokonszenves ember volt, akinek különkségeit humorral kezelték társai.

1.8. Ponty Kelemen (1851–1908)

Ponty Kelemen legendássá vált egykori diákjai és rendtársai körében, zseniális tudós, bohém különc és mély érzésű alaptermészete a tanári szakma egyik legkülönlegesebb

figurájává tette. Olyan tanár volt, akit tanítványai nemcsak tiszteltek, hanem szerettek is, és akinek történetei generációkon át fennmaradtak. A róla szóló anekdoták nemcsak egy rendhagyó oktatót ábrázolnak, hanem olyan személyiséget, akinek emlékezetes mondásai és tettei sokáig fennmaradtak a magyar irodalom oktatása történetében.

Hatalmas műveltséggel rendelkezett, különösen a szépirodalom terén. Olyan emlékezőtehetséggel bírt, hogy nemcsak a könyvek tartalmát, hanem azok kiadóját, megjelenési helyét, évét és árát is pontosan megjegyezte. Órái legendásan zajosak voltak, ami nem azt mutatja, hogy nem tudott fegyelmezni, hanem a sajátos humor és a közvetlen, olykor goromba, de szeretetteljes kommunikáció volt a fő pedagógiai eszköze. Diákjait gyakran „marha” és „ökör” jelzőkkel illette, de ezek annyira megszokottá váltak, hogy senki sem sértődött meg rajtuk. A tanításban fontosnak tartotta a lényegre törő, tömör stílust. Erre jó példa Arany János halála alkalmával tartott „megemlékezése”, amelyben egyetlen mondattal elintézte a miniszteri rendelet teljesítését: „Meg vagyunk lüve, meghalt Arany János!”

A diákokhoz való viszonya látszólag rideg és nyers, de a gesztusai mögött mélyebb érzelmek rejtőztek. Ez egy rá gondot viselő tanítványától való búcsúzásakor is kiderült, amikor mindketten elérzékenyültek. Szokásai és személyisége erősen eltért az átlagostól. Különbsége abban is megmutatkozott, hogy hajlamos volt nagyokat inni, és ilyenkor beszédesebbé, sőt nótázóvá vált. Az egyik legszórakoztatóbb történet az volt, amikor részegen a rendházba hazatérve egy mángorlót kerülgetett, azt gondolva, hogy egy illemhely környékén van, és csak hajnalban döbbsent rá a valóságra. A diákokhoz való sajátos viszonya a névnapi ünnepeken is megmutatkozott, ahol a diákok teljes pompával köszöntötték.

Élete és tanári pályafutása során Ponty sok tekintetben szabálytalanul viselkedett. Nem törődött különösebben az intézményi fegyelemmel vagy a hagyományos tanári tekintéllyel, ugyanakkor tanítási módszereiben is megnyilvánult egyfajta különbség: például a földrajzórán, ha valaki nem tudta a leckét, a tankönyv képeit sorrendben kellett felsorolnia. Tragikus halála is jellemzi: az olvasás iránti szenvedélye a vesztét okozta. Egy égve felejtett gyertya miatt jelentős sérüléseket szenvedett, és ennek következtében kórházban hunyt el.¹¹

1.9. Stöhr Sziárd (1841–1909)

Tanárként, konviktusi kormányzóként és iskolaigazgatóként nem a merev formalitások, hanem a tartalom és a lényeg érdekelte, és sajátos, ironikus, néha kíméletlen stílusával reagált a világra. Kivételesen intelligens és egyben független gondolkodású ember volt. Nem hajolt meg a tekintélyek előtt, nem szerette a felesleges formaságokat, és mindig volt egy csípős vagy szellemes megjegyzése bármilyen helyzetre. Bár néha nyersnek

11 A nagyváradai főgimnázium értesítője szerint szívbaja miatt ősszel Leleszről kórházba került, s december 10-én elhunyt.

tűnhetett, ez nem öncélú szigorúság volt, hanem a lényegre törő gondolkodás eredménye. Kortársai és tanítványai között legendás alak maradt.

Hozzáállása az iskolai adminisztrációhoz egyértelműen mutatja, hogy a bürokratikus ügyintézkést nem vette túl komolyan. Amikor egy ügyiratot kellett volna előkeresnie, egyszerűen annyit mondott: „Éppen most volt itt, fene tudja, hova lett, valahol biztosan megvan.” Ez a mondat jól tükrözi, hogy számára az aprólékos rend és hivatalos formák nem bírtak nagy jelentőséggel és elutasította a fölösleges papírmunkát. Egy másik példája ennek, amikor az iskolai helyiségek méretéről érdeklődtek, s ő így válaszolt: „Tavaly óta nem nőttek meg.” Ez a száraz, csípős humor jól jellemzi Stöhrt. Egy diák konviktusból való kizárásának esete rávilágít arra, hogy Stöhr nem engedett a külső nyomásnak, legyen szó befolyásos rokonokról vagy a főispánról. A „Nem mi csapjuk ki, hanem a paragrafus” válasza arra utal, hogy az elvek és a szabályok alapján döntött.

1.10. Szepesi Géza (1852–1926)

Szepesi Géza szigorú, mégis jóindulatú, néha ügyetlen, de mindig találékony premontrei tanár volt, akit szívesen emlegettek az anekdotákban. Személyisége a komoly egyházi és tanári hivatás mellett is megőrizte a könnyedséget és az emberközelséget. Különös érzékkel bánt az iróniával, gyakran sajátos módon reagált bizonyos helyzetekre. A tanítás során következetes és szigorú volt, nem tűrte a lustaságot. Bár néha erőteljes módszereket alkalmazott (például a diákok fizikai fenyegetését), a tanítványok általában mégis hálásak voltak. Ugyanakkor, ha valaki teljesen reménytelennek bizonyult a vizsgán, a végén mégis „megsegítette” (például az érettségiző erdésziút).

Szepesi nem ragaszkodott mereven az előírásokhoz, ha azok ésszerűtlennek tűntek számára az adott helyzetben. 1918/1919-ben gyertyák helyett villanyvilágítást használt a misén, egyszerű gazdasági érveléssel indokolva döntését („Ha Szent Pál most élne ebben a drága világban, ő is villanyt égetne”). A mise során felmerülő liturgikus hibákat is lazán kezelte. Sok történetből kiderül, hogy Szepesi időnként ügyetlen vagy figyelmetlen volt (pl. félreírta a latin tankönyv címét), mégis mindig talált valami kreatív megoldást, hogy kikerüljön a helyzetből, például a rosszul méretezett nadrág esetében ügyesen manipulálta a szabót.

Számos alkalommal improvizált humorosan vagy éppen ravaszul, amikor kellemetlen szituációba került. Bár igazgató és tanár volt, nem vette túlságosan komolyan a pozíciójával járó formalitásokat. A tornatanár tévedésből történő megpofozása után gyorsan próbálta kiengesztelni egy vacsorameghívással. Ugyanígy, a főigazgató kérdésére („Praesente cadavere?”) a rendtárs temetése kapcsán egyszerűen azt válaszolta, hogy „talán rossz a telefon”, elkerülve a kellemetlen helyzetet. A borral kapcsolatos történetek és a ferbli iránti szenvedélye arra utalnak, hogy szerette a társasági életet, és bár néha trükközni próbált (pl. a különleges bor megtartásával), mégis szerethető, kedélyes alak maradt.

1.11. Telepy Marcell (1873–?)

Telepy Marcell személyiségét a fennmaradt történetek alapján rendkívüli szellemesség és bohém életmód jellemezhetette. Olyan figura volt, aki mindig megtalálta a módját, hogy meghökkentse vagy megnevettesse környezetét, sokszor a határokat feszegetve. Nem sokat adott a külsőségekre, sem szerzetesi otthonát, sem a ruházatát illetően. Lakhelyét olykor elhagyatott házhoz hasonlították, míg ruházata miatt többször össze- tévesztették csavargókkal vagy segédmunkásokkal. Különösen szórakoztató történet az, amikor Kassán egy kávéházi rendőri razzia során egy gyanús alak „komájának” szó- lította és menekülésre buzdította a külleme miatt.

Telepy nemcsak spontán helyzetekben volt szórakoztató, hanem tudatosan is pro- vokálta környezetét ironikus megjegyzésekkel. Az egyik ilyen esete, amikor a betléri Andrassy-uradalmi tisztviselő fiának iskolai beíratásánál eskütételt követelt a szülőtől az ógörög tanulásra vonatkozó döntéséről, ezzel teljesen megzavarva és később nevet- ségessé téve az illetőt (aki a jóval könnyebb görögpótlót is választhatta volna).

Legendásan jól bírta az alkoholt, mely életmódjának szinte mindennapos része volt. Az egyik történet szerint reggelire forró nyári napokon is 2-3 pohár fűszeres forralt bort ivott, este pedig egy üveg borral zárta a napot. Kocsmázó, társasági ember volt, akinek ínyére volt történeteket mesélni: gyakran olyanokat, amelyek másokat kényel- metlen helyzetbe hoztak. Szellemes, de gyakran csípős humora nem mindig aratott osztatlan sikert. Egy temetés során például a mellette ülő igazgatónak azzal a megjegy- zéssel kedveskedett, hogy úgy néz ki, mintha akasztásra vinnék. Az igazgató ezt soha nem bocsátotta meg neki. Szintén humorérzékéről tanúskodik az az eset, amikor egy rendkívül öreg libát szolgáltak fel vacsorára, és ő megjegyezte, hogy az állat valószínű- leg „igen tisztelhetette a szüleit, mert hosszú életet élt”. Kreativitása és különcsége abban is megmutatkozott, hogy kutyáinak olyan neveket adott (Kremlicska és Madzagovszki), amelyeket a helyiek nem tudtak rendesen megjegyezni, ezzel is meg- nehezítve az állatokkal való barátkozást.

1.12. Faith Ágoston (1884–1952)¹²

Faith Ágostont magáról feljegyzett anekdotái sokoldalú tanáregyéniséggként ábrázolják: nem tartotta magát tévedhetetlennek, szerette a tréfát, diákjai kedvelték, mert nem-

12 Faith egyetemi és norbertinumi hallgató korában (1903–1908) a Norbertinum kormányzója: Fábry Emil, tanárai: Szentkirályi Zsigmond, Vajó József, Sándor Jenő, Altenburger Rafael, Tóth-Szabó. Nagyváradon igazgatója: Novotny S. Alfonz, majd Smetka Ödön, Rozsnyón: Lacsny Ince. Tanári állásából felmentve gödöllői jószágkormányzó 1933–1939 között, majd a rend összes birtokainak jószágfelügyelője 1939–1945 között, egyben a jászóvári központi főpénztár ideiglenes (1939–1941), rendes vezetője (1941–1945). A második világháború után áttelepült Gödöllőre, ahol egy időben szintén jószágkormányzó, emellett misézett is.

csak szigorral, hanem emberséggel is nevelt. Bölcsessége és embersége révén a tanári hivatás egyik kiemelkedő alakjaként maradt meg az emlékezetben.

Már fiatalkorában megmutatkozott önkritikus természete. Az első történetben egy latinból magyarra átültetett, publikálásra szánt fordításban vétett melléfogásán szorongott évekig. Nem mert szólni bakijáról, inkább csendben rettegett attól, hogy egyszer ez napvilágra kerül. Ez a tulajdonsága a tanári pályán is megmaradt: nem az a típus volt, aki mindig tévedhetetlennek mutatkozott, hanem képes volt beismerni saját hibáit.

A diákjaihoz való viszonya egyértelműen megmutatja, hogy nem csak szigorú és következetes tanár volt, hanem képes volt a pedagógiát a humorral a ötvözni. Az egyik történetben, amikor egy elégedetlen diák számonkérte a kapott osztályzatát, nem bonyolódott vitába, hanem katonai vezényszóval („Hátra arc! Mars!”) küldte vissza a helyére – ami egyszerre oldotta a helyzet feszültségét és biztosította a tekintélyének megőrzését.

A görögkatolikus teológus vizsgájának története szerint tudott elnéző lenni a gyengébben teljesítővel: bár az illető keveset tudott, mégis átment, valószínűleg azért, mert Faith felismerte a helyzet emberi oldalát. Az ezt követő hála nyilvánítás mélyen megérintette, és soha nem felejtette el. Nem volt közömbös diákjai sorsa iránt, és az igazságságot nem pusztán szigorral, hanem emberséggel is igyekezett érvényesíteni.

2. Premontrei életmód és személyiségek a 19. század második felében és a 20. század elején

A premontrei atyák és tanárok életmódja sokszínű, egyéni szokásokkal és sajátos személyiségvonásokkal teli volt. Pontosan végezték liturgikus és tanári feladataikat, még ha néha tréfás helyzetek is adódtak az offíciумokon (zsoltoszmákon) vagy a tanítás során. Több tanárról is feljegyezték sajátos szokásaikat, például Agáczy egy időben csak lekváros kenyeret evett, később egész nap a jászói erdőben sétált, amíg egyszer időskorában el nem tévedt. Egyes atyák nehezen boldogultak az új technológiákkal, például egy bécsi szállodában megtapasztalt villanyvilágítással.

A premontrei tanárok élénk társasági életet éltek, szerettek vitázni, anekdotázni, és néha saját rendtársaikat is megréfní. Voltak esetek, amikor diákjaikkal is játékosan viselkedtek. A tanárok között akadtak szigorú, de tisztelt figurák, akikre tanítványaik felnőtként is szeretettel emlékeztek, mások lazábban kezelték a fegyelmet, néha tréfás vagy különös megjegyzésekkel oktatták a diákokat. Többen küzdöttek a tanítással összefüggésben álló betegségekkel (stressz, hangszáibetegségek), és bár szerzetesi életmódot folytattak, nem mindenki viselte jól a betegségeket. Akadtak, akik humorral kezelték saját állapotukat, mások viszont komorabban tekintettek a jövőre. A gyűjtemény tehát egy színes és emberi képet fest a premontrei rend tagjairól, bemutatva, hogy a szigorú szerzetesi élet és tanári munka mellett személyiségük és hétköznapi életük is tele volt szórakoztató helyzetekkel és emberi gyarlóságokkal.

2.1. Papi szolgálat

A premontrei kanonokok papi szolgálata az egyházi élet számos területét felöleli, beleértve a misézést, a gyóntatást, az offíciúmkat, a temetéseket és az ünnepek megtartását. A miséiket nagy áhítattal és precizitással végezték. Egyes atyák kifejezetten hosszasan és mélyen átélt módon mutatták be a szentmisét, ami néha hosszabb időt vett igénybe. A napi zsoltosma jelentős szerepet játszott a szerzetesek életében. Az offíciúum recitálásának gyorsabb tempója nem minden atyának tetszett, és egyesek próbálták lassítani az imádságokat. A temetési szertartásokat gyakran más egyházi személyekkel közösen végezték. Az egyik anekdota szerint egy premontrei papnak nem volt gyakorlata a nagyobb temetési szertartások lebonyolításában, és egy asszisztenciás nagymiséen rossz helyen állt az incensatio (füstölés) alatt, amit azzal indokolt, hogy „az ő idejében” máshova kellett állni.

2.2. Szórakozás

A premontrei atyák mindennapi életében a kapcsolódásnak fontos szerepe volt, szórakozásaik közé tartoztak a kártyajátékok, az utazás, a tréfák és a vadászat. A kaláberezés szenvedélyes és érzelmileg felfokozott időtöltés volt, amely gyakran vezetett heves reakciókhoz. Az utazások során érdekes és olykor komikus események történtek velük. A tréfák a közösségi élet szerves részét képezték, és gyakran lelték örömeiket egymás ugratásában. A vadászat egyes atyák számára komoly szenvedély volt, még ha nem mindig végződött is sikerrel.

Különösen népszerű volt a kaláberezés és a ferblizés, amely néha komoly érzelmi hullámokat keltett. Szántó Fidél például fanatikus híve volt a kaláberezésnek, és heves temperamentuma miatt olykor nehezen viselte a vereséget. Amikor gyenge játékost kapott maga mellé partnereként, a kudarc annyira feldühítette, hogy térdre borulva könyörgött társának, hagyjon fel a játékkal: „Tamás, kérlek az összes szentekre, ne kaláberezz!” Szántó nemcsak dühösen reagált a vereségre, hanem olykor látványos kirohanásai voltak. Egyszer annyira felháborította a játék elvesztése, hogy alig tudta visszatartani magát attól, hogy a széket az ablakon kihajítsa. Egy másik atya, Fábián Imre is gyakran panaszkodott a kártya szerencsétlenségére: „Már 30 esztendeje így jár ez a nyomorult kártya!”

Az atyák szívesen utaztak, akár hivatalos, akár szabadidős célból. Jó példa erre Kiss Kolos, aki a millenniumi kiállításra utazott Budapestre az édesanyjával. Útközben kényelmesen elnyúlt a vasúti fülkében, de egy magyar utas, aki ránézésre zsidónak vélte, fel akarta ébreszteni azzal a felszólítással: „Költsd fel azt a zsidót!” Egy másik esetben Víz Lénárt Abbáziába utazott, és egy hosszabb vonatmegállónál le akart szállni, de nem találta a kalapját. Később kiderült, hogy az egész úton egy kövér asszony ült rajta.

A premontrei atyák híresek voltak tréfaikról és ugratásaikról. Erődi Béla például megszokott módon minden ebédnél levette kabátját, amit az inassal a fogásra akasz-

tatott. A társai megtréfálták: egy ebéd alkalmával mindenki több kabátot öltött, és fogásról fogásra levetett egyet, míg végül az atya értetlenkedve nézte az egyre növekvő kupacot. Egy másik atya, Szepesi Géza, egy rendtársát ugratva hatalmas gallért küldött neki ajándékba, mert az illető mindig feltűnően magas gallérokat viselt. Tréfák célpontjai gyakran voltak az új novíciusok vagy a könnyen megviccelhető atyák, főként Erődi.

Az atyák közül Szabadka Medárd volt a leglelkesebb vadász, de ügyetlensége miatt nem aratott sok sikert. A vadak helyett inkább a kutyák rettegetek tőle, mert többször is őket találta el vadászat közben. Egy alkalommal például mozgást látott a bozótban, és úgy gondolta, hogy egy rókát lát. Diadalmasan rálőtt, de döbbenet hallotta saját vadászkutya sikítását.

2.3. Étkezés

A premontrei atyák étkezési szokásairól néhány érdekes részlet olvasható az *Apróságokban*. Egy történet szerint a Leleszen élő Zavadky József egyszer sárgarépa-főzeléket kapott ebédre kolbász nélkül, mire megkérdezte a házfőnököt: „Főtisztelendő házfőnök úr, méltóztatott már kolbászt enni életében?” A házfőnök válasza az volt: „Nem én, soha.” Ez a történet jelzi, hogy egyes atyák számára a szerény étkezés természetes volt, míg mások a bőségesebb ételeket részesítették előnyben.

Az ételek iránti szenvedélyt egy másik anekdota is megörökítette: Kertész Miksa annyira szerette a szőlőt, hogy amikor egyszer egy vacsoránál a többiek irigy pillantásaitól kísérve egy fűrtöt elfogyasztott, egy tréfás rendtárs egy terrakottagyümölcsökkel teli tálat használt fel arra, hogy becsapja őt. Összességében úgy tűnik, hogy a premontrei atyák étkezései vegyesek voltak: egyesek szerényen és egyszerűen étkeztek, míg mások nagyobb élvezettel fogyasztották a finomabb fogásokat, különösen a kolbászt, a velőt, a bort és a gyümölcsöket.

2.4. Könyvek, könyvtár, levéltár

A premontrei atyák életében és munkájában a könyvek kiemelt szerepet játszottak, elsősorban lelki, szellemi és tudományos fejlődésük támogatásában. A premontrei rend 1802-es visszaállításakor az egyik fontos feladat az elvitt könyv- és levéltár visszaszerzése volt: a rend visszaállítása után az eltörléskor Budára vitt, majd az egri káptalanhoz került levéltár visszaszállításával Mallyó Józsefet és Gedeon Ludolfot bízták meg. Mallyó „Nagytudományú, szorgalmas munkásságú alakja a régi időknek. Emlékét rendtársai körében elevenen őrzik írott művei és gazdag éremgyűjteménye. Sajnos, igen érdekes feljegyzései kiadatlanok maradtak, pedig a maguk idejében közérdeklődésre és megbecsülésre találtak volna.” (Tüskés 2024). „Összekötetésben állt kora neves történetíróival, akik nem egyszer kaptak tőle értékes útmutatásokat és megbízható adatokat. Viszonzásként ők is támogatták munkáiban és gyűjtéseiben. Levelet váltott Kazinczy

Ferencsel is. Jelenleg mindössze egy jellemzésből ismert a neve, melyet egy volt premontrai tett közzé róla a *Századok* egy régebbi évfolyamában.” (Tóth-Szabó 1901)

Sok tudós, történész és kutató atya számára fontos volt a könyvtár. Egy másik rendtag, Wentkó Juszti lakása egyfajta múzeumként is működött, tele könyvekkel és egyéb gyűjteményekkel: „Található lepke-gyűjtemény, csigák, növények, könyvek és szinte elképzelhetetlen más mindenféle holmi. Lakásához egy üvegház és téli keret is épített, melyben ritka növényzetet ápol. A tetejét pedig napkúrához rendezte be. Ugyan a berendezés mindössze pár gyékényből áll, melyekbe burkolódzva kifekszik a napra.”

A vallásos irodalom fontos szerepet játszott lelki életükben és a közösségen belüli útmutatásban. Egy anekdota szerint az áthelyezése miatt méltatlankodó Wacsek Károlynak rendtársai azt javasolták, hogy olvassa Kempis Tamás híres művét, a *Krisztus követése* című könyvet, hogy megnyugodjon és elfogadja a helyzetét. Kiemelkedő olvasottságuk és bibliográfiai tudásuk miatt sokan kiváló gimnáziumi és egyetemi tanárok voltak. Ponty Kelemen például híres volt hatalmas műveltségéről és arról, hogy a könyvek tartalmát, kiadóját és megjelenési adatait is pontosan fel tudta idézni.

2.5. Kulturális és nyelvi különbségek: magyar–szlovák–zsidó kapcsolatok

Az iskolákban a magyar nyelvet és kultúrát mint a társadalmi felemelkedést szolgáló tudást propagáló premontraiak számára a minél tökéletesebb magyar beszéd és írás elsajátítása alapvető fontossággal bírt. A szlovák környezetből származó papok törekedtek a nyelv elsajátítására, és amikor visszakerültek szlovák környezetbe, akkor szorgalmazták a diákok magyartanulását. Wentkó Juszti Rudnokon például újszövetségi témájú magyar színdarabokat (Jézus születése, Kánai menyegző) írt a katolikus népiskola növendékeinek előadásra. 1919-ben ezt a hozzáállást meghaladottnak tekintették, a Karol Murgaš néven született Hegedüs Anzelm például ekkor kilépett a rendből és a következő hat évben jelentősen hozzájárult a kassai szlovák nemzeti és kulturális élet fejlődéséhez. Ő, bár szlovák többségű faluból s családból származott, annyira megtanult magyarul, hogy el tudta végezni Besztercebányán a középiskolát, sőt, szívvel-lélekkel magyarnak érezte magát. A független Csehszlovákia 1918. évi kikiáltásakor fedezte fel szlovák identitását. Később is a szlovák érdekeket védte a magyarok kárára. Végül több jogot követelt a szlovákoknak a cseh hatóságoknál, és ezért száműzték Rózsahegyre, ahol nem sokkal később 1925-ben meghalt.

A szlovákok és a magyarok közötti kulturális, nyelvi és politikai viszonyról több történet is árulkodik. Egyik anekdota arra utal, hogy a „tót” elnevezést hivatalosan már nem használták, helyette a „szlovák” kifejezést preferálták, de a köznyelvben továbbra is fennmaradt a régi elnevezés. Ezt illusztrálja a következő részlet Magyar Gábornál: „Ezután nem lesz szabad azt mondani, hogy drótos tót, hanem drótos szlovák.” Ugyancsak Magyarnál szerepel egy másik anekdota egy rozsnyói idősebb úrról, aki korábban nagy magyar hazafi volt, a háború után azonban a csehekkel barátkozott

hajadon lányai kiházásítása érdekében. Ez a nemzetiségi lojalitások változását tükrözi az első világháború utáni politikai átrendeződések idején.

A szlovák származású szerzetesek magyar beszédének kifigurázása többször élő tárgya. „Tirpák kiejtés”-sel jellemzi Faith a Kisvárdáról származó egyetemista Bacsó Vilmost. A szepességi Ruschbachról származó Bohinszky Tivadar esetében szórend felcserélését jegyzi fel. A Csíkszentsimonban született Beke beszédét „székelyes gorombasággal” jellemzi a szerző. Mindenféle beszédprobléma (hadarás, idegen szavak ejtésének hibája, palócos beszéd) tréfa tárgyává válhatott (Burger, Faith, Fogethon). Ezek a történetek releváns képet adnak az adott történelmi időszakról.

A zsidókkal kapcsolatos anekdoták egyaránt érintenek előítéletes és kulturális elemeket, amelyek a saját történelmi kontextusukban általánosak voltak, néhányuk antiszemita sztereotípiákat vagy elfogult megjegyzéseket tartalmaz. A Tóth Lőrinc rozsnói házfőnökségéhez kapcsolódó történetben egy ferences gvárdián egy keleti ortodox püspök külsejére utalva megjegyzi: „Gyanús ez a püspök; talán valami svindler zsidó.” A magyarul értő püspök hevesen tiltakozik, és egyértelműen próbálja bizonyítani nem zsidó származását.

Az elbeszélések között előfordulnak olyan történetek is, ahol a zsidóság nem gúny tárgya, hanem egyszerűen egy adott szituáció részeként jelenik meg. Az anekdoták visszatükrözik azt a társadalmi miliőt, amelyben az antiszemita sztereotípiák és előítéletek közkeletűek voltak, és sokszor a humor forrásaként is szolgáltak. A zsidóellenes megjegyzések nem feltétlenül egyéni gyűlöletből fakadtak, hanem egy szélesebb társadalmi diskurzus részei voltak.

Több történet is megidézi az első világháború alatti és utáni társadalmi változásokat, az intézmények alkalmazkodását, a politikai instabilitást és az emberek mindennapi életére gyakorolt hatását. (Kara 2022) A háború nyomására a hátszágban az egyház, az oktatás és a közösségek mind igazodtak az új körülményekhez. A háború idején kórházzá átalakított kassai konviktus épületét meglátogató Szalvátor főherceget Szepesi Géza kísérte végig az épületben. A háború után az újonnan megalakult Csehszlovákia részévé vált Kassát 1919-ben a magyar Vörös Hadsereg felszabadította, s Szepesi kapcsolatba került a proletárdiktatúra hatalomra került híveivel a konviktusi növendékek ellátása miatt.¹³ Ennek során fogságba került, ami jól mutatja a politikai instabilitást és a hatalmi viszonyok gyors változását. Például ekkor Kéry Kamill tanár rendetlenkedő suhancok között próbált rendet tenni a jászói Tapolca-tónál, és fizikai konfliktusba keveredett velük. A fiatalok azzal érveltek, hogy az adott terület már nem a premontreieké, hanem a királyé, és mindenki azt csinálhat ott, amit akar. Az aktuális politikai helyzet a magyar feliratok eltávolítása kapcsán Helle Hugóval kapcsolatosan is

¹³ 1919. július 17-én államosították a konviktust, szünidő lévén nem voltak ott diákok.

előkerül: „Arról folyik a beszéd, hogy a csehek minden magyar felírást eltávolítanak, magyar elnevezést megváltoztatnak. Azt mondja Helle elkeseredetten: »Nemsokára le kell szedni az égről a magyar nevű csillagokat is pl. a Göncölszekerét.«”

Összegzés

Faith Ágoston 1919-ben összeállított gyűjteménye a mai olvasó számára is rendkívül szórakoztató, ugyanakkor tanulságos betekintést nyújt a Jászóvári Premontrei Kanonokrend tagjainak életébe. A történetekből kirajzolódó kép számos fontos tanulságot hordoz. A premontrei szerzetesek, bár szigorú regulák szerint éltek, mindennapjaik tele voltak sajátos szokásokkal, és olykor furcsa, emberi gyarlóságokkal. A gyűjtemény rávilágít arra, hogy a premontrei közösség nem csupán egyházi rendként működött, hanem egyfajta családként is, ahol a tagok kölcsönösen támogatták egymást, ugyanakkor tréfák és csínytevések célpontjai is voltak.

Több anekdota bemutatja, hogy a premontreiek milyen nagy hangsúlyt fektettek a tudásra, műveltségre és az oktatásra: mélyreható teológiai, filozófiai és nyelvi tanulmányokat végeztek és végeztettek diákjaikkal, újoncaikkal. Visszatérő elem a szerzetesek önironikus viszonyulása saját helyzetükhöz, nem volt ritka, hogy saját hibáikból vagy ügyetlenségeikből maguk is tréfát űztek, vagy legalábbis eltűrték, ha rendtársaik tették ezt. A történetek egy része a premontreiek világiakkal való kapcsolatáról szól, legyen szó diákokról, nemesi családokról vagy parasztokról. A szerzetesek társadalmi beágyazottsága, szerepük a közösségben és a laikusokkal való érintkezésük elgondolkodtató, az adott történelmi korra jellemző módon jelenik meg.

Összességében Faith anekdotagyűjteménye nem csupán szórakoztató olvasmány, hanem értékes kordokumentum, amely bepillantást enged a premontrei szerzetesi élet sajátos világába, emberközelivé teszi a szerzeteseket. Az emberi gyarlóságok ábrázolása mellett mélyebb üzenetet is hordoz: azt, hogy a hivatás és az egyéni személyiség nem feltétlenül állnak ellentétben egymással, épp ellenkezőleg: egy közösségen belül együtt alkotják a mindennapi élet mozaikját. Faith megörököltette a rendtársak mindennapi életének eseményeit, szóhasználatát, habitusát. Történeteit elemezve megállapítható, hogy az összeállítás illeszkedik a 19. század közepétől virágkorát élt anekdotagyűjtemények sorába. A görög eredetű anekdota elnevezés „kiadatlan” jelentéséhez hűen Faith művét nem kiadásra szánta, gépiratban maradt, de keletkezése után több mint száz évvel talán már senkit sem sért elemzése, kiadása, és emléket állít mintegy száz évkori premontrei szerzetes életének és munkásságának.

Függelék

	Lapszám	Fejezetcím	Fő életrajzi adatok	Feljegyzett történetek száma
1.	2-3	Agáczy Norbert	(1841-1925) 1916: Jászóvár	5
2.	4-5	Argalács Márk	(1834-1908)	4
3.	6-11	Bacsó Vilmos	(1885-1949) 1916: Kassa	10
4.	12-13	Balogh Dezső	(1872-1912) rendi neve Endre	4
5.	14-17	Beke Boldizsár	(1868-1942) 1916: Nagyvárad	11
6.	18	Benedek Ferenc	(1826-1900) rendi neve Ciprián	3
7.	19-24	Bertrám Brunó	(1881-1956) 1916: Nagyvárad	13
8.	25	Bodnár Remig	(1895-1942)	1
9.	26	Bohinszky Tivadar	(1854-1935)	2
10.	27-28	Borcsányi Ákos	Borcsányi János Ákos (1890-1950) rendi neve Ákos 1916: Rozsnyó	6
11.	29-32	Burger Domokos	(1830-1897) rendi neve helyesen Domonkos	11
12.	33-34	Cséplő Péter	(1837-1900)	2
13.	35	Champier István	(1884-1952) 1916: Nagyvárad	1
14.	36	Deme János	(1856-1898)	1
15.	37	Dobó Szilárd	(1860-1907)	2
16.	38-42	Faith Ágoston	(1884-1952) 1916: tábori lelkész	9
17.	43-45	Ernyi Gilbert	(1878-1959) 1916: Nagyvárad	10
18.	46-50	Erődi Béla	(1913-ig Ébert) Béla: rendi neve Fábrián (1888-?), rendtagság: 1908-1940? 1916: Rozsnyó	7
19.	51-53	Fábrián Imre	(1850-1926) 1916: Váradszentmárton	6
20.	54	Fábry Emil	(1846-1911)	2
21.	55	Filó Ede	(1888-1982) 1916: Rozsnyó	1
22.	56	Fischer Norbert báró	(1781-1858)	1
23.	57	Fogelthon Alajos	Fogelthon János Alajos (1848-1920) rendi neve Alajos, 1916: Lelesz	2
24.	58	Gedeon Mátyás	(1864-1941) rendi neve Miklós	1
25.	59	Gonda István	(1833-1914)	1
26.	60-61	Hegedüs Anzelm	(1881-1925) Karol Murgaš, 1918/9-ben kilépett a rendből 1916: Kassa	5
27.	62-63	Helle Hugó	Helle Ferenc Hugó (1889-1985) rendi neve Hugó, rendtagság: 1909-1920 körül 1916: tábori lelkész	7
28.	64	Horváth Balázs	(1858-1913)	1
29.	65-66	Istvánffy Pál	(1851-1918) 1916: Lelesz	13
30.	67-68	Jágits Ottó	Jágits Pál Ottó (1882-?) rendi neve Ottó, rendtagság: 1902-1920 1916: Nagyvárad	8

31.	69	Kaczvinszky Viktor	(1817–1893)	1
32.	70	Kardos Gyula	(1871–1920) rendi neve Mátyás, 1916: Kassa	4
33.	71	Karsai Ervin	(1866–1948) 1916: Bp.	4
34.	72–73	Károly Irén	(1854–1929) 1916: Nagyvárád	7
35.	74	Kende Gyula	(1872–1948)	4
36.	75–87	Kertész Miksa	(1851–1917) 1916: Nagyvárád	36
37.	88	Kékus Vidor	(1844–1900)	1
38.	89–90	Kéry Kamill	(1860–1924) 1916: Jászóvár	5
39.	91	Khindl Ignác	Keserű Ignác Szilárd (1892–1970) rendi neve Szilárd, 1916: Kassa	1
40.	92–94	Kiss Kolos	(1870–1933) 1916: Rozsnyó	7
41.	95–96	Kolumbán Virgil	(1887–1963) 1916: Kassa	5
42.	97	Kotunovich Jakab	Kotunovics Sándor Jakab (1848–1903)	3
43.	98–99	Kovács Farkas	Turi-Kováts (1922-ig Kovács, Kovacs) Péter George Farkas: rendi neve Farkas (1892–1949), rendtagság: 1913–1922	4
44.	100–101	Kovács Kandid	(1882–1964) 1916: Nagyvárád	7
45.	102	Kukoly Bálint	(1831–1905)	1
46.	103	Kusinszky Arnold	Kussinszky Károly Arnold (1833–1918) rendi neve Arnold, 1916: Lelesz	6
47.	104	Labancz György	(1880–1958)	6
48.	105	Lacsny Ince	(1886–1928) 1916: Nagyvárád	3
49.	106	Láday Kázmér	(1845–1903)	3
50.	107	Láng Alán	(1892–1971)	1
51.	108	Láng Aurél	(1872–1899)	2
52.	109	Lencsés János	Lencsés András János (1832–1918) 1916: Lelesz	6
53.	110–111	Luger Valér	(1858–1914)	7
54.	112	Magyar Gábor	(1893–1952)	2
55.	113–116	Mallyó József	(1744–1818)	6
56.	117	Mártoncsik László	Mécs László (1895–1978)	1
57.	118	Mikitovits Fülöp	rendi névtárban Mikitovics (1832–1883)	1
58.	119	Möller Arisztid	(1871–1910)	1
59.	120–121	Nátafalussy Kornél	(1841–1907)	3
60.	122	Névtelen		1
61.	123–124	Novotny S. Alfonz	Novotny Sándor Alfonz (1862–1943) 1916: Jászóvár	12
62.	125	Orbán Bertalan	(1832–1898)	1
63.	126	Pancsó Károly	(1813–1892)	1
64.	127	Pongrácz Mihály	(1800–1879)	1
65.	128–135	Ponty Kelemen	(1851–1908)	35
66.	136	Pyrker Ambrus	rendi névtárban Pirker (1806–1891)	1
67.	137	Rafain Bódog	(1889–1926) 1916: Jászóvár	1

68.	138	Ralbovszky Péter	(1889–1917) 1916: Nagyváradi	3
69.	139	Remess Vidor	(1882–1908)	4
70.	140	Répászky Barna	(1863–1912)	3
71.	141	Sándor Jenő	Sándor István Jenő (1875–1917) rendi neve Jenő, 1916: Jászóvár	5
72.	142–143	Sauberer András	(1700–1779)	4
73.	144	Schmidt Kálmán	(1827–1899)	5
74.	145–146	Steib Guidó	(1889–1945) 1916: Rozsnyó	4
75.	147	Stockinger Lénárt	(1814–1884) rendi neve helyesen Lénárd	2
76.	148–152	Stöhr Sziárd	(1841–1909)	14
77.	153	Szabadka Medárd	(1891–1985) 1916: Jászóvár	1
78.	154–156	Szántó Fidél	(1885–1959) 1916: Rozsnyó	7
79.	157	Szarvas Béla	(1783–1868)	1
80.	158–159	Szentkirályi Zsigmond	(1858–1917) 1916: Jászóvár	7
81.	160–164	Szepesi Géza	(1852–1926) 1916: Kassa	25
82.	165	Szépkuhty Tamás	Szépkuhty Antal Tamás (1893–?) rendi neve Tamás, rendtagság: 1910–1944?, vagy az után 1916: Kassa	1
83.	166–167	Szignároovits Ágoston	Szignároovics Antal Ágoston (1831– 1904) rendi neve Ágoston	6
84.	168	Szmetka Ödön	(1862–1926) 1916: Nagyváradi	4
85.	169	Takács Menyhért	(1861–1933)	1
86.	170–173	Telepy Marcell	Telepy Sándor Marcell (1873– 1960) rendi neve Marcell	12
87.	174	Tóth Lőrinc	(1848–1911)	1
88.	175	Többen	Arany Paszkál [Arany János Paskál] (1891–1963) rendi neve Paszkál, Kocsis Julián (1890–1976), Láng Alán (1892–1971), Rafain Barna (1892–1951)	1
89.	176	Újlaki Rezső	Újlaky (Újlaki, Újlaki) Antal Rezső (1881–1938) rendi neve Rezső	1
90.	177	Vajó József	(1863–1921)	1
91.	178–179	Vámos Elemér	(1889–1962) 1916: Nagyváradi	6
92.	180	Velkey Dénes	(1820–1903)	4
93.	181	Virrasztó Gellért	(1809–1891)	4
94.	182	Vizy Lénárt	(1863–1937) rendi neve helyesen Lénárd, 1916: Nagyváradi	3
95.	183–184	Waczek Károly	Vatzek Károly / Carolus Waczek (1747–1840)	4
96.	185	Wentkó Jusztin	(1848–1925)	5
97.	186	Zavadzky József	(1804–1880) vezetékneve helyesen Zavadszky	1
98.	187	Zubriczky Flóris	(1832–1913)	2

Irodalom

- A Jászóvári 1902: *A Jászóvári Premontrei Kanonokrend jubileumi névtára történeti bevezetéssel 1802–1902*. Budapest, Stephaneum Nyomda.
- Bor Ambrus 1986. *Szakadatlan jelen*. Budapest, Magvető.
- Huchthausen Lajos 2009. *Bilingvérezések: történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből*. Sajtó alá rend. Karlinszky Balázs. Balatonkiliti–Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkapitányi Lvt.
- Kara Anna 2022. Hit és hazafias életöszön. Szemelvények a jászóvári premontreiek történetéből (1918–1923). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 24. évf. 1. sz. 65–98. p.
- Márai Sándor 1942. *A kassai polgárok: dráma*. Budapest, Révai.
- Pásztai Ottó szerk. 1998. *Röhög a vesém... Derű az iskolapadban*. Oradea, Nagyváradai Premontrei Öregdiákok Egyesülete.
- Sármezey Árpád 2013. Bellum Tapiricum. A Gödöllői Premontrei Öregdiákok Egyesületének körlevele. II. félév, 23–28. p.
- Szepesi Géza 1926. Szepesi Géza nekrológja. *Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, 59. évf. 10. sz. (1926. június 1.) 419–420. p.
- Tóth-Szabó Pál 1901. Mallyó József. *Századok*, 35. évf. 231–241. p.
- Tüskés, Anna 2024. Manuscripts and manuscript entries in the miscellanea collection of the Premonstratensian Abbey's library in Jasov. *Kniha*, vol. 1. 127–137. p.

ANNA TÜSKÉS

ÁGOSTON FAITH'S COLLECTION OF ANECDOTES ENTITLED TRIFLES FROM THE LIVES OF THE MEMBERS OF THE PREMONSTRATENSIAN CANONS OF JÁSZÓVÁR (ROŽŇAVA, 1919)

The collection of anecdotes by Ágoston Faith, a Premonstratensian priest, canon, and teacher, completed in 1919 and survived in typewritten form in the Premonstratensian library in Jászóvár (Jasov), from where it was transferred to the Slovak National Library in Martin in the 1950s. Faith's work as a teacher has long been remembered, but his mixed-subject notes commemorating contemporary living and deceased members of the Order have not been researched so far. Half of the stories are about living members and the second half about deceased members (out of the 96 persons given separate chapters, 48 are living, 48 are deceased) of the Order that were not included in official biographies. The stories were collected from the Order's oral tradition, written sources, and fellow members. The purpose of the collection of stories, typed in alphabetical order of the persons' surnames on 187 horizontal A5 sheets, is presumably to preserve the memory of the members of the Order's institutions that broke up into three countries—Czechoslovakia, Romania, and Hungary. The canonical Order was still unified at the time, in 1919, and was led by Menyhért Takács from Jászóvár. During a difficult time for the Order, Faith recognized the importance of the genre, that humour was one of the most suitable tools for enduring oppressive circumstances. In 1916, the number of members of the Order was 120, in January 1919 it was 105, and in May 1919 it was 104. The typescript was reproduced by Farkas Kovács. Apart from the copy in the Slovak National Library, Martin, no other copy is known today. The aim of my study is to analyse the collection based on folklore and lifestyle aspects (monastic life, church service, teaching, entertainment, food, the role of books, cultural and linguistic differences).

Bencések Komáromban 1919–1998

Vázlatos összefoglalás¹

ÁDÁM SOMORJAI OSB

Benedictines in Komárom 1919–1998

Keywords: Benedictines; Komárom (Komárno); Benedictine grammar school; Benedictine monastery; Hungary; Czechoslovakia; Slovakia; Géza Lucián Bíró; János Aldemár Tóth; Ferenc Menyhért Czuczor

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i2.05>

Rövid összefoglalásunkban a Komáromban (Komárno, Csehszlovákia, majd Szlovákia) működő magyar bencések felsorolására teszünk kísérletet (az 1938–1945 közötti néhány évre itt nem leszünk tekintettel.) Az első republikában 31 bencést nevezünk meg, az 1945 utáni periódusban a létszám érthetően kevesebb. A bencés rendtársak 1919-től 1945 májusáig tovább vezették a magyar tanítási nyelvű katolikus (ökumenikus) fiú- és leánygimnáziumot, végül pedig a csehszlovák érában többször megkísérelték a „Rád svätého Benedikta so sídlom v Komárne”, a 'Komáromi Szent Benedek-rend' mint egyházi alany létrehozását. 1949 májusában bekövetkezett kényszerű deportálásuk megelőzte a csehszlovákiai szerzetesi közösségek deportálását, egy ideig Észak-Szlovákiában éltek és működtek, majd a dél-szlovákiai magyar lakta közösségekben. Az egykori pannonhalmi bencés plébániákon (Deáki/Diakovce, Füss/Fiš-Trávník) működésük folyamatos volt. Röviden felsoroljuk őket és közreadjuk életrajzi adataikat. A függelékben két idáig kéziratot adunk közzé: Bíró Géza Lucián összefoglalását: *A komáromi Sz. Benedek rendi gimnázium rendhagyóan változatos története* címen és Tóth János Aldemár megemlékezését Czuczor Ferenc Menyhértről.

*

1919-től számos bencés működött Komáromban, hivatalos nevén Komárnóban. Az alábbiakban kísérletet teszünk megnevezésükre, működésükre.

1 Fehér János Damáz 1998-ban bekövetkezett halálával zárult le egy korszak a bencés jelenlétet illetően. Összefoglalásunkban nem térünk ki az 1990 utáni újjáalapítás történetére és a személyekre, mert még nem érett meg a történelmi távlat.

Címadásunkat egyértelműsíteni kell, ugyanis nem csupán azokat a bencéseket tartjuk komáromiaknak, akik ott születtek, hanem azokat is, akik ott működtek. Írásunkban most mindannyiukra figyelünk. Előre sejthetjük, hogy a komáromi születésűek kevesebben vannak, de Komárom mindig igazodási pont volt a felsorolandó rendtársak esetében, mégpedig három okból: a jezsuita alapítású komáromi rendházat még korábban megörökölték; a hozzá tartozó és szintén jezsuita alapítású gimnáziumot átvették, tovább vezették, majd a Város jóvoltából új épületben – mai helyén – működtették egészen addig, amíg a csehszlovák állam 1945 májusában el nem vette tőlük; végül pedig a csehszlovák érában többször megkísérelték a „Rád svätého Benedikta so sídlom v Komárne” (Komáromi Szent Benedek-rend) mint egyházi alany létrehozását.²

A címadásnál figyelemmel kellett lennünk arra, hogy Komáromban a bencések általában súlyponttal gimnáziumi tanárként működtek,³ de volt közöttük legalább két plébános is. 1945 májusától kezdve pedig kizárólag lelkipásztorként. Komárom városának lelkipásztori ellátásában a rendházzal szembeni plébánián rezideáló plébános volt illetékes. Még szükség van további kutatásokra, hogy a Szent András-plébánia-templommal szomszédos bencések milyen gyakorisággal működtek ott, és az sincs még kikutatva, hogy a Komárom környéki falvakban – amelyek közül néhány a komáromi plébános filiája volt, és azokat a lelkipásztori egységeket (plébánia, lelkészség), ahol a bencés atyák, mert ők, amennyiben iskolai elfoglaltságaik engedték, lelkipásztorok is voltak – hol, mely helyeken működtek. Figyelembe kell majd venni, hogy az első republika idején ez kiegészítő jellegű volt, 1945 után pedig hangsúlyos.

Külön kérdés a Deáki (Diakovce) és Füss (Fiš, majd Trávník) két plébániája, ezek ősi jogon a Pannonhalmi Nullius Apátság⁴ tartoztak, igazgatásuk előbb Pannonhal-

2 A bencés ház hivatalos neve a szerzetesjogi aktákban: „Residentia Comaromiensis” (Komáromi székház). A Róma székhelyű Szent Anzelm Bencés Prímásapátság levéltárának és a Szerzetesi Kongregáció levéltárának anyaga alapján lásd először: Somorjai 2008, a 451skk. oldalakat: A komárnói/komáromi bencés ház önállósulása 1923–1947.

3 Hasznos összefoglalás: Fónad 1999.

4 A „nullius” latin kifejezés azt jelenti, hogy az apátság plébániája semelyik környékbeli püspökhöz nem tartozik, joghatóságuk alól ki van véve („exempt”, „exemptio”). (Az 1983-ban életbe lépett új egyházjog terminológiája szerint a „nullius” helyébe a „territorialis” lép: területi apátság.) A hivatalban lévő apát ugyanazon jogokat élvezi, mint a püspök, tehát ordinárius, azaz joghatósága a megyéspüspökével azonos. A nullius apátság azt jelenti, hogy Deáki és Füss plébániája, utóbbi filiájával együtt, ki van véve az esztergomi érsek, ill. a nagyszombati apostoli kormányzó joghatósága alól, egyfajta enklávén annak területén, és a pannonthalmi főapát joghatósága alá esik. A Dunától délre fekvő területeken további plébániák tartoztak Pannonhalmához. A Pannonhalmi Főapátság ily módon egyszerre szerzetesi és egyház-kormányzati központ. Ilyen privilégiummal a négy visegrádi ország területén senki más nem rendelkezett, a legközelebbi hasonló jogállású főapátság ciszterci: Mehrerau Vorarlbergben, Bregenz mellett (Ausztria), Olaszországban Montecassino, Subiaco, Cava és Montevergine bencés apátságai. A világon ekkortájt kb. tucatnyi nullius apátság volt. Ma ezek száma keve-

máról, majd 1919-től Komáromból történt, 1939–1945 között ismét Pannonhalmáról. 1945 januárjában a komáromi rendház főnöke, Bíró Lucián kapott kinevezést Kelemen Krizosztom főapáttól, hogy a csehszlovákiai területen legyen a Nullius Apátság helynöke, így az ott lelkipásztorkodó rendtársak egyházjogilag tőle függtek. Az az érdekes helyzet adódott elő, hogy a nagyszombati apostoli kormányzóságban két püspöki helynök működött, s adott esetben a bencés helynök a nagyszombatitól kért működési engedélyt, ha pl. Komárom városában gyóntatni akarta a kórházi betegeket, mert erre már nem terjedt ki joghatósága (jurisdikciója).⁵ Ezenkívül pedig külön érdekessége a témának, hogy Dénesden (Jánošíková) kegyúri jogon a pannonthalmi főapát volt illetékes.

1919 után

A rendház és a gimnázium folyó költségeit 1919-ig a Pannonthalmi Bencés Rend, illetve a budapesti minisztérium (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) fedezte. 1919. augusztus 11-én a csehszlovák kormány zár alá vette az egyházi birtokokat, amelyeket Szlovenszko területén külön hivatal kezelt, a „Centrálna správa kat. cirkevných veľkostatkov”⁶ pozsonyi székhellyel.⁷

Bencések Komáromban 1919–1939 között

Komáromban, illetve Csehszlovákiában az első republika idején összesen 31 rendtársat sorolhatunk fel. Névsorban:⁸

Berta Orbán Dr.	1925 februárjában eltiltották a tanítástól, 1928-tól Mo.-on. ⁹
Bíró Lucián	1922-től tanár. 1931-ben kapta meg az állampolgárságot.
Bognár Cecil Dr.	1926-ban Magyarországra távozott.
Boldoghy Máriusz	1929: nem kapott tanítási engedélyt és állampolgárságot sem; házgondnok, majd 1930-tól Mo.-on működött.
Bódiss Jusztin Dr.	†1921. július 31.
Csapó Antonin	1924-ban érkezett. †Komáromban 1937-ben

sebb, így a felsorolt három itáliai apátság az elmúlt évtizedben – létszámhiány és más okok miatt – elveszítette ezt a jogát.

5 Somorjai 2016, 163–175. p.

6 Magyar fordításunkban: „A Katolikus Egyház Nagybirtokai Központi Igazgatósága”.

7 A kérdésre lásd Somorjai 2020, 78. p.

8 Lásd Somorjai 2023, 584sk.

9 Az egyes bencések életrajzára lásd Berkó–Legányi 1987.

Czuczor Menyhért Dr.	1937/38: egyetemi tanulmányok Prágában; nem kapott tanítási engedélyt, Mo.-on működött.
Dallos Marián	1938-ban érkezett, 1939-től Magyarországon.
Egler Dózsa	1924 augusztusában eltiltották a tanítástól, 1928-tól a győri bencés gimnázium tanáráként működött.
Epölyi Mainrád	deáki plébános, †1928. ¹⁰
Fehér Damáz Dr.	1936–1939, majd 1943-tól.
Gácsér József Kalazant	1921-től megvonták a tanítási engedélyét, 1926-ban kiutasították.
Gidró Bonifác	igazgató 1921-től, házfőnök 1923-tól.
Gosztonyi Nándor	1923. május 4-én kiutasították, Mo.-on működött.
Gödör Kapisztrán János	1924 augusztusában eltiltották a tanítástól, fellebbezett. 1936. január 1-től a nagyszombati apostoli kormányzóságban plébános.
Hajdu Lukács Dr.	1921-től. 1931-ben kapta meg az állampolgárságot.
Herczegh Frigyes Dr.	1928-tól deáki plébános. 1931-ben kapta meg az állampolgárságot. †1987 Deáki.
Horváth Cézár	1910–†1940.
Horváth Kristóf	házfőnököt 1923. május 4-én kiutasították. Mo.-on nyugdíjban. †1931.
Karle Sándor	1924 augusztusában eltiltották a tanítástól. 1925 januárjában rendi beosztásokban Magyarországon. †1935.
Mórocz Emilián	igazgató 1921-ig, házfőnök 1923-ig. Celldömölkön működött. †1930.
Nemcsik (Szepeszy) Valter	már csehszlovák állampolgárként érkezett, de fél év tanítás után 1931-ben megvonták az engedélyét.
Panghy Özséb	1926-tól. †Komáromban 1935-ben. ¹¹
Pataki Maurus	1921–1949. †1965.
Sághegyi Medárd	1938–1942.
Sárosy Etel	1913–1939. 1926-ban kapta meg az állampolgárságot.
Sólymos Ede	1917–1925. Ekkor nyitrai egyházmegyes pap lett.

10 Epölyi Flórián Mainrád Tatán született 1856-ben, 1874-től bencés, 1880-tól rkat. pap, Pannonhalmán, Győrszentmártonban, Csanakon szolgált, majd 1915-től volt deáki plébános. (Ez idő tájt Pannonhalma alatt csak a főmonostort értjük, a község neve 1965-ig Győrszentmárton.)

11 Panghy István Özséb (1851–1935), bencés 1869, rkat. pap 1876, hitszónok Pannonhalmán 1876–77, gimn. tanár Komáromban 1877–83, ideigl. nyugállományban Tihanyban 1883–84, gimn. tanár Esztergomban 1884–1904, pénztáros Pannonhalmán 1904–27. tanár is 1906–17, nyugállományban 1927–35.

Szivós Donát Dr.	1922-ben érkezett. 1923-ban kiutasították.
Szúnyogh Xavér Ferenc Dr.	1920. július 31-én kiutasították.
Vlasics Róbert	1922-ben érkezett. 1923-ban kiutasították.
Zsilinszky Kázmér	1934–1938. 1943–1949. †1985.

Bencések Komáromban 1938–1945

Erre a korszakra még nem készült tételes kimutatás. A bencés szóhasználat őrzője, hogy Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát¹² a hadi események alakultával több bencést áthelyezett, és elsősorban a (cseh)szlovákiai területeken születetteket dispónálta Komáromba.

Bencések Komáromban 1945 után

1947-ben a rendház – kényszerűségből – elvesztette a következő három rendtársat, ők Magyarországra távoztak: Boldoghy Máriusz (1939–45 között komáromi tanár), Hajdu Lukács (1898, Komárom – 1960), 1921-től komáromi tanár, majd igazgató, 1947–48, főiskolai tanár 1948–50, gimn. tanár Pannonthalmán 1950–60. Thurzó Kálmán (1920, Pozsony – 1996), 1945. januártól komáromi tanár, 1947-től Kőszegen tanár, 1948-tól lelkes. A közösség két fiatal tanár tagja 1949. május 8-án elhagyta Csehszlovákiát és az Egyesült Államokba (Kanadába) emigrált: Baráth (Rissdorfer) Benignusz és Hites (Hrotkó) Kristóf. 1949. május 27-én, pénteken vacsora közben deportálták, más források szerint áttelepítették a Komáromban élő közösség tagjait, így a következő bencéseket: Bíró Lúcián házfőnök, Hinn Damaszcén, Szepes Valtér, Zsilinszky Kázmér, Serédi György, Fehér János Damáz, Tóth János Aldemár. Szepes Valtér házgondnok és Pataki Maurus egy ideig visszamaradt a leltár készítésére és a ház átadására. Három rendtárs plébánián maradt: Czuczor Menyhért, Németh Romuárd és Herczegh Frigyes.¹³

¹² Várszegi 1990, Somorjai 2014.

¹³ A kérdésre lásd utóbb Somorjai 2024.

A deportált/áttelepített rendtársak egy idő után szintén lelkipásztori szolgálatba kerültek

További életük alakulásáról röviden:

Bíró Géza Lúcián (1898–1990) 1949–1954 Kláštor pod/Znievom (Znióvárálja). 1954–1961 Malinová (Csék). 1961–1970 Balony, Medve, Nyárad. 1970 nyug. Komárom. † Komáromban, 1990. május 15-én.

Czuczor Ferenc Menyhért (1913–1982) 1946 Komáromfüss (Trávník). 1948 Nagymegyer. 1950–1951 Munkatábor, börtön, Észak-Csehország, Lipótvár (Leopoldov), munkatábor. 1955 Szímő. 1956 Egyházasbást, Gömör (Nova Bašta). 1958 Csoltó, Pelsőc, Komáromfüss. 1972 nyug. 1978 nyug. Érsekújvár. † Érsekújvárbán, 1982. november 4-én.

Fehér János Damáz (1913-ban, Komáromban született – 1998) 1946 Komáromfüss. 1949 Pribóc (Přibovce). 1951 Slov. Právno (Tótpróna). 1958 Felsőszeli, Körtvélyes, Vághosszúfalu. 1971 Királyrév, Zsigárd. 1973 Deáki. 1982 Negyed. 1987 Izsa. 1990 Komárom, házfőnök. † Komáromban, 1998. augusztus 2-án.

Herczegh (1903-ban született Komáromban, 1914-ig Princz néven) *Rezső Frigyes* 1928-tól 1976-ig Deákiban lelkész, majd plébános. Nyugalomban is Deákiban élt és szolgált. † Vágsellyén, 1987. május 13-án.

Hinn Ferenc Damaszcén (1900-ban született Komáromban – 1973) 1946 Komárom. 1949 Nagymegyer. 1963 nyug. Komárom. † Komáromban, 1973. október 11-én.

Németh János Romuáld (1899–1975) Komáromfüssön 1941–65, nyugalomban Helembán 1965–71, nyug. Komáromban 1971–75. † Budapesten 1975. június 3-án.

Pataki Maurus (1893–1965) 1946 Komárom. 1949–1954 Znióvárálja. 1954–1959 Privigye. 1959 nyug. Pezinok (Bazin). † Pozsonyban, 1965. november 30-án.

Serédi Miklós György (1911–1983) 1949 Keszegfalu, Bacuch, Trnie, Nedožery, Huta Kalinka. 1960 Lég, Egyházkarcsa, Baka. 1980 nyug. Deáki. † Deákiban, 1983. június 4-én.

Tóth János Aldemár (1921–1986) 1949 Vrickó, Turócremete. 1951 Munkatábor: Mocsonok. 1952 Osek. 1953 Králiky. 1955 segédlelkész. 1967 nyug. 1982 Deáki. † Pannonhalmán, 1986. május 19-én.

Zsilinszky Antal Kázmér (1910–1985) 1946 Komárom. 1949–1954 Znióvárálja. 1954 Janova Lehota (Jánosgyarmat). 1957 Taksonyfalva. 1966 Vága. 1967 Baka. 1977 nyug. Érsekújvár. † Érsekújvárbán, 1985. június 22-én.¹⁴

¹⁴ Az 1945 utáni helyzetre lásd Sasi Attila térképét In Tóth 2024, 91. p.

Függelék

Bíró Géza Lucián O. S. B.

A komáromi Sz. Benedek rendi gimnázium rendhagyóan változatos története

Készült 1986/87 után

Bíró Lucián 89 évesen készítette ezt az összefoglalást, amely ma is használható áttekintés. Forrásként közöljük, nem jegyzeteltük meg, mert nem tartottuk szükségesnek. Arra forrás, hogy mely adatokra emlékezett, illetve mely adatok álltak rendelkezésére. Mai helyesírás szerint néhány helyen javítottunk. (SÁ)

A gimnázium eredetileg jezsuita volt, alapítási éve 1649. Kezdetben négy-, azután 1698-tól „Érseki Jézus-társasági gimnázium” néven hatosztályossá lett. 1773-ban a Jézus-társaságot ugyan eltörölték, de az intézet még három éven át az egyházmegyébe átlépett Jézus-társasági rendtagok vezetése alatt működhetett. A tanulók létszáma a rend feloszlata idején 242. A bencés korszak 1776-tól számítható. Amikor azonban 1786-ban II. József a bencés rendet feloszlatta, a gimnázium állami vezetés alá került. De így sem működhetett zavartalanul, hiszen pl. 1809-ben a győri csata után a hadügyi kormány az iskola helyiségeit a ref. kollégiummal együtt katonai célokra lefoglalta, sőt a rendi székházat is csak 1812-ben ürítették ki, hogy végre a Sz. Benedek-rend az intézet vezetését átvehesse. A szabadságharc szerencsétlen kimenetele után 1850-ben az osztrák kultuszminisztérium a hatosztályos intézetet négyosztályos algimnáziummá fokozta le, és 1855-től 1860-ig a tanítás nyelvének a németet rendelte el. Addig ugyanis a tanítás nyelve latin és magyar¹⁵ volt.

Érdemes megfigyelni a négyosztályos iskola benépesülését néhány év tükrében, amikor a német nyelvet a magyar váltotta föl. 1826-ban 300 diák volt, 1848-ban csak 164, 1855-ben pedig 57. A kiegyezés után 1868-ban már 106 tanuló volt, 1893-ban pedig 169.

1907-ben hosszas tárgyalások után végre megnyílhatott az V. osztály is, és 1908 szeptemberére a Sz. Benedek rend, az állam és leginkább Komárom város közreműködésével elkészült a még ma is fennálló díszes épülete a gimnáziumnak. Az első érettségi

¹⁵ Magyar tanítási nyelv feltehetőleg csak 1844 után, ahogy a pozsonyi bencés gimnáziumban is, addig latin. (SÁ megj.)

vizsgálatot 1911-ben tartották (12 abiturienssel [érettségizővel]), 1912-ben pedig már 39-cel.

Az első világháború után, 1918/19. iskolaév folyamán Komáromot Csehszlovákiához csatolták. Az 1919/20. iskolaév végén az érettségi vizsgálaton már a csehszlovák tanügyi hatóság kiküldöttje elnökölt.

Mert a meghagyott nyolc magyar tannyelvű középiskolák között a komáromi címében is katolikus és klasszikus gimnázium maradt, benépesülése rohamosan megnőtt, úgyhogy az 1928/29. iskolaévben a tanulók létszáma 430 volt. (Vallási megoszlás szerint: kat. 275, ev. 7, ref. 86, izr. 62. Ebben a létszámban 70 leány is volt. A koedukációt eleinte – szerzetes intézet lévén – nem akartuk bevezetni, de a pozsonyi állami iskolai hatóság követelte. Itt említjük meg, hogy később, az 1939/40. iskolai évben a budapesti nuncius a koedukációt kifogásolta, de Serédi hercegeprímás a szülők óhaja mellett döntött.)

A tanulók számának emelkedéséhez járult az is, hogy a vidéki tanulók részére két nagyobb diákkotthon létesült. (A Palkovich¹⁶ diákmenza: 45 tanuló részére bennlakással és többeknek bejárással csak étkezésre, gimnáziumi világi tanár vezetése mellett. – A Marianum-internátus¹⁷ 72 hellyel 1929. szeptember 1-jével nyílt meg: A magyar katolikus papság létesítménye volt, és benne elsősorban a bencés gimnáziumba járó egyházmegyes kispapok nyertek elhelyezést papi felügyelet alatt. Az 1929/30. iskolaévben már 22 papnövendék volt.) – Erre az időszakra esik, hogy több tanulónkban szerzetes-tanári hivatás is jelentkezett. Ezek érettségi után először egy évet mint novíciusok Pannonhalmán töltöttek, azután a prágai (Praha) vagy pozsonyi (Bratislava) egyetemen, később Pannonhalmán és Budapesten folytatták tanulmányaikat: heten a mi intézetünkben, és hárman – örömdetesen – a szomszédos érsekújvári gimnáziumból is. Így a tanári karunk 1939-ig nyolc tanár rendtaggal gyarapodott. (Erre volt is szükség, mert az 1920-as években az addig működő bencés tanárok közül többeknek csehszlovák állampolgárság híján nem adták meg a tanítási engedélyt, és helyükbe a Rendnek öt világi tanárt kellett alkalmaznia.)

16 Palkovich Viktor (1850–1930), rkat. pap 1873, segédlelkész Egegen, Vadkerten, Patakon, Balassagyarmaton és Ipolyságon. 1881–1886 között Esztergom Szentgyörgymező plébánosa, Gútán plébános 1890–1927 – kerületi esperes 1886–1925 –, a kisebbségi magyarság egyik szervező egyénisége, parlamenti képviselő is. A Marianum, a komáromi kedvesnővérek és sok más intézmény és személy tanúskodhat önzetlen segítségéről és adományairól. 1926-ban először, 1927-ben másodszor kiutasították Csehszlovákiából. Élete utolsó éveit Győrött élte. Számos teológiai értekezést írt. Bővebben: Angyal 2010.

17 A felvidéki katolikus papság összefogásának gyümölcseként létrejött papnevelő intézet és katolikus fiúinternátus 1929–1945. (1994-től Egyházi Alapiskola, 2000-től Egyházi Gimnázium, 2001-ben Egyházi Óvoda is, ezek egyesülésével 2005-től Marianum Magyar Tannyelvű Egyházi Iskolaközpont.)

1938. november 6-a után tért át az intézet a magyarországi tantervre. (Gyakorlatilag a történelem és a földrajz tanításában, a többi tárgy tanmenete azonos volt a magyarországiával.)

Az 1938/39. iskolaévben az iskola benépesülés: fiúk 527, lányok 169: összesen 696. Sajnos az osztályok párhuzamosítása csak az 1937/38. iskolaévvél vette kezdetét. 1943/44. iskolaévben már minden osztályban volt A-B tagozat. 14 bencés és 14 világi tanerővel.

De ezzel az 1943/44. iskolai évvel kezdetét veszi az intézet történetének utolsó szakasza. Az iskolai év a II. világháború okozta kényszer-vakációval kezdődött. A katonaság ugyan az intézetnek csak két tornatermet vette igénybe a hadikórház részére, a tantermeken azonban a két polgári-iskolával kellett osztozkodnia. A légitámadás állandó veszélye, több világi tanárnak katonai szolgálatra való bevonulása miatt az órarend állandóan változott. Végül is a félévet 1944. február 24-én, magát a tanévet pedig összefoglaló tanítás nélkül március 31-én be kellett fejezni, mert előbb a német, majd később magyar hadikórház céljaira használták föl. Érettségit és a magántanulói vizsgákat április 23–30. napjain a rendházban tartották meg. A gimnázium épületét 1944 őszén a leventék, utánuk pedig a nyilasok és a német katonák foglalták el.

A 2. világháború utáni helyzet

1945. február 25-én létrejön az új Csehszlovák Demokratikus Népköztársaság. Határai – a keleti kivételével – azonosak a Trianon utániakkal.¹⁸ A tanítás április 7-én ismét megkezdődhetett, de csak a rendházban ... a tanulók gyenge felének ... részvételével és csonka tanári karral... Június 26-án a pozsonyi új iskolai főhatóság a gimnáziumot megszüntetettnek nyilvánította. – 1649–1776–1945. – Az intézet jogutója: „Magyar Tannyelvű Gimnázium. Komárno”

Az 1986/87. iskolaévi ÉVKÖNYVE adatai szerint: Igazgató: Keszegh István. A tanárok száma kívülről: 39. A négy osztály mindegyike négy tagozatú (A-B-C-D). A tanulók száma 373.

Gévelt példány, jelzete: Pannonhalmi Főapátság Könyvtára, BK 737/I/2

18 Bratislava főváros területe három Moson megyei faluval lett nagyobb. (SÁ meg.)

Tóth János Aldemár O. S. B.

Emlékeim (Czuczor) Menyhértről

Tóth János Aldemár bencés saját kortársairól 1977-ben számolt be Sólymos Szilveszter¹⁹ rendtársunknak. Ebben²⁰ Czuczor Menyhértről is megemlékezett. Ennek közzétételét követően találtunk rá alábbi hosszabb írására.

Én még kisgyermek voltam, ő már kispap. Húsvét táján Érsekújvárra mentünk kirándulni a Passió-játékok megtekintésére. Akkor láttam őt először: állandóan mosolygós, kedves arca igen megtetszett nekünk. Felszentelése után szerettünk nála gyónni. A kongregációinkban is vezetőnk lett. Mikor hetedikeseink lettünk, az első két hónapban egyháztörténelmet tanított nekünk: rendkívül vonzóan, kedves gesztusokkal magyarázott. Akkor csatoltak minket Magyarországhoz, és őt azonnal Győrbe, nem sokkal később Zalaapátiba helyezték. Ezt később sokat emlegette. Itt fejlődött ki erős szociális érzéke: sokszor megbotránkozva mesélt a nagybirtok cselédségének embertelen, méltatlan lakáskörülményeiről. Ne feledjük: Érsekújvárból származott! Az itteni magyar gimnázium önképzőköre, Mária Kongregációja és cserkészcsapata adta a Sarlós-mozgalom gerincét. Így már diákkorában foglalkozhatott szociális problémákkal.

1939-ben Bakonybélbe került plébánosnak. Ez igen kedves hely volt; a hívek nagyon megszerették. Jóban volt a tanítókkal, a kedvesnővérekkel, a környékbeli papokkal. Vendel apát úr szinte a fiaként szerette. Itt kérdezte meg őt Krizosztom Főapát Úr, hogy nem akar-e doktorálni? A bakkaleurátust már Prágában megszerezte, de akkor Komáromban, mint kezdő tanár, nagyon elfoglalt volt. Bár nem volt tanári oklevele, osztályfőnök lett, és osztályában többfélét is tanított. A főapáti biztatásra Pesten érdeklődött. Azt a választ kapta, hogy csak tíz szemeszter után lehet doktorálni. Ő pedig Prágában csak nyolc szemesztert hallgatott, de ezalatt mindazt, mit Pesten tíz szemeszterben adtak elő. Mivel ragaszkodtak az előírásokhoz, egy évi pesti tanulmányi évet kapott (1940–41), melyet sikeres doktorátussal fejezett be. A teológiában állandóan képezte magát, a dogmatika különösen érdekelte. Sokszor összehasonlította előtte a prágai és a pesti professzorokat. Általában az utóbbiakat többre értékelte; de rendkívül meleg hangon beszélt a prágai Becser professzorról. Ebben teljesen egyetértettek vele mindazok a rendtársak, akik Prágában tanultak.

A teológián kívül főleg a gyakorlati lelkipásztorkodás érdekelte. Pedig pályája most nem így folytatódott. Főapát Úr a pesti gimnáziumunkba helyezte hittanárnak. Életének erről a szakaszáról is nagy szeretettel beszélt. Kedves egyéniségét diákjai nagyon meg-

¹⁹ Samodai–Somorjai–Szabó 2016, 231–238. p.

²⁰ Lásd a nyomtatott változatot: Tóth 2024.

kedvelték. (Néhány diákja bencés is lett.) Papi életének egyik csúcsa volt hősies viselkedése Pest ostroma idején. Alighogy lehullottak a bombák, máris rohant ki a légópincéből a megtámadott helyeken gyóntatni, feloldozni, szent kenetben részesíteni a haladókát, sebesülteket. Gyakran misézett a pincékben. Ezekre a veszélyes helyekre többször elkísérte őt Csóka J. Lajos²¹ rendtársunk is. Mindketten ismételtelen nagyon elismerően nyilatkoztak előttem egymásról – egymástól teljesen függetlenül –, a másik bátor helytállásáról.

Ostrom után újabb dispoziíciót kapott: a felvidéki rendtársakat – az oroszul tudó Villebald²² kivételével – Krizosztom Főapát Úr Komáromba helyezte. Mivel itt a gimnáziumunkat 1945. június végén²³ a helyi szlovák közigazgatás elvette tőlünk, a rendtársak új foglalkozási ágat találtak maguknak. Az esztergomi főegyházmegye felvidéki származású kispapjait a sovíniszta pozsonyi egyetem nem vette fel (engemet se), ezek számára a nagyszombati apostoli adminisztrátúra – Komáromban – teológiát alapított. Ennek rektora dr. Lestár István²⁴ komáromi prépost-plébános (egykori kiváló pazmanita) lett. Ide osztották be tanárnak Menyhértet is; én ötödéves voltam, nálunk a liturgiát tanította. (Kázmér akkor Galántán volt beosztásban; mikor hazajött, ő vette át ezt tőle.) Közben teljesült Panghy Özséb²⁵ rendtársunk óhaja: az ő szülőfaluja (Nemeskosút) bencés plébánost kapott, melynek plébániai jövedelmét az ő ősi családi birtoka adta. Ezt a plébániát foglalta el Menyhért 1946. Szent Benedek napján. Ez volt a legnagyobb sovínizmus korszaka. A nyelvhatáron fekvő színmagyar faluba néhány felülről betelepült igazgató mindenáron tiszta szlovák nyelvhasználatot követelt a liturgiában is. Erre Menyhért a kántorával betanított néhány latin éneket – így vezették az istentiszteletet. A nyomás enyhült, a nép érezte, hogy a papja mellette áll. Nagyon megszerették. Ezt közelről is láthattam; részben közel volt Deákihoz, másrészt többször helyettesítettem, nyáron hosszabb ideig.

21 Csóka János Lajos (Bük, 1904 – Pannonhalma, 1980), bencés, a pannonhalmi főapátság levéltárosa, középkori történetének kutatója. Magyar és német nyelven jelentek meg publikációi.

22 Danczi József Villebald (Kürt, 1910 – Győr, 1977), Érsekújvárott, a Csehszlovák Állami Gimnáziumban tanult. 1931-től bencés. Teológiai tanulmányait Prágában, a Károly Egyetemen folytatta. 1936-tól rkat. pap. A Comenius Egyetemen szerzett pedagógusi diplomát magyar és csehszlovák [sic!] nyelvből. 1939-ben doktorált, tézise megjelent nyomtatásban: *A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1939. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 48./

23 Helyesen 1945. május végén, de papíron csak 1945 szeptemberében. (SÁ megj.)

24 Lestár István (Gyerk [Hrkovce], 1899 – Óvár [Olováry], 1973), 1922. rkat. pap, a Marianum kisszeminárium prefektusa, majd igazgatója. 1937-től komáromi plébános, 1953-tól Óváron plébános.

25 Panghy István Özséb lásd fent.

De a sovinizmus nem halt meg. Az egyik papot ki akarták telepíteni. Az illető sokat könyörgött az illetékes állami hivatalnok előtt (aki szintén pap volt), hogy maradhasson. „Hát ha el tudja érni Nagyszombatban, hogy Czuczort Kosútról (Košúty) elhelyezzék, oda elmehet” – ígérte neki. Így Lazik püspök úr kénytelen volt Menyhértet 1948. november elején Nagymegyerre helyezni. Nagymegyér (Čalovo, ma Veľký Meder) Csallóköz egyik legnagyobb községe. Régebben káplános hely volt. Akkori plébánosát, Cseri István²⁶ esperest (volt komáromi diákunk) a hatóságok kitelepítették. Menyhért az új helyen sok szeretettel, de sok nehézséggel találkozott. Igaz, hogy Nagymegyér színmagyar község volt, de akkor járási székhely lett, – így a hatóságokkal rövidesen meggyűlt a baja. Beleakadtak mindenbe – de Menyhért nem engedett. Eredmény: 1950. június elején megtudta, hogy táborba viszik. Mire levelét mi (a közben Znióváraljára [Kláštor pod Znievom] került komáromi bencések) megkaptuk, Menyhértet akkorra már elvitték a nováki (Nyitra novák [Nováky]) táborba. Itt építőmunkára osztották be. Mivel nagyon értelmes ember volt, itt is csakhamar irodai, ill. munkanyilvántartói munkára osztották be. Itt volt 1950. szeptember 8-ig, akkor átvitték a mocsonoki (Močenok) papi táborba, ahol Frigyes és Aldemár is már ott volt. November végén Menyhértet Pozsonyban bíróság elé állították. A vádlevelet olvastam: A három vádpont közül az egyik azt rótta fel, hogy egy méltatlant nem részesített egyházi temetésben; hogy nagypénteki prédikációjában ez a kitétel szerepelt: Krisztus keresztségének most is vannak ellenségei. Egy év fegyházat kapott Lipótváron (Leopoldov). Ügyvédje, dr. Balogh magyar zsidó és magas pártfunkcionárius, aki nagyon jóindulatú volt, azt tanácsolta neki, hogy ne fellebbezzon, mert csak többet kapna. Lipótváron az örök is észrevették, hogy Menyhért a munkában rendkívül ügyes; általában a kertészetben dolgozott. Ez volt a szerencséje, mert némi zöldséggel pótolhatta a nagyon gyenge kosztot. Az utolsó hónapot a pozsonyi fegyházban töltötte. Biztosra vettem, hogy újra visszahozzák Mocsonokra. De még aznap este a sorakozónál kihírdették, hogy közülük a szerzeteseket Csehszországba viszik; így Menyhért egyetlen éjszakát sem tölthetett Mocsonokon. Másnap késő estére értünk az észak-csehszvági Hejnicére. Ott Menyhért és a mieink többsége a szövőgyárba került. (Én a fatelepre: a szemem miatt nem akartam az állandó villanyvilágításban dolgozni; inkább vállaltam – télen – a szabadban a vagonrakodást.) Menyhért csakhamar itt is kitűnt. Két hónap múlva az egyik művezető mondta P. Füredy OFM-nek: „Czuczor úr olyan munkát végez, hogy egy 20 éve szövőgyárban dolgozónak is becsületére válna.” – Viszont bent a táborban a vezető (a németek alatt azok egyik embere – ezt egyik volt munkatársa árulta el nekem) folyton gáncsoskodott Menyhérttel (velem is). Eredmény: Menyhért és P. Füredy Osekre (Osegg) (Észak-Csehszlovákia, volt ciszterci apátság) kerültek. Mivel 1952. május végén a hejnicei tábor megszűnt, mi is Osekre (Osegg) kerültünk. Itt Menyhért aránylag könnyű beosztást kapott: a kolostori volt sörgyár-

26 Cseri István [Ipolynagyfalu [Veľká Ves nad Ipľom], 1903 – Budapest, 1959), rkat. pap 1928. 1937-től esperes, Nagymegyér plébánosa 1944–1948, 1948-ban kiutasították.

ban hordókból üvegekbe sört csapoltak. Mivel civil alkalmazottak is voltak, nekik is járt a napi hat üveg sör. Persze, ennek én vettem hasznát, hisz Menyhért a munkahelyén annyit fogyaszthatott, amennyit akart; így utána rá se tudott nézni. – De itt érte Menyhértet a bal-eset. Karácsony után egy napon a túl erős szénsavdagolás miatt egy üveg felrobbant, és az üvegszilánkok szétroncsolták Menyhért bal keze fejét. Teljesen sohasem jött rendbe. – 1953. április végéig voltunk Oseken. Menyhértet itt is a sok szerzetes (15 szerzetből kb. 230 szerzetes) szintén mind nagyon tisztelte és szerette. Persze mindenkit nem ismerhetünk meg közelebbről.

Osekről újra szétszórtak minket. Mi Králikyba kerültünk, a cseh–morva–lengyel határra. Az utolsó két évet itt töltöttük, jórészt mezőgazdasági munkában. Sokszor azonos beosztásban, máskor külön. Menyhért mindenhol kitűnt, nem annyira fizikai erejével, hanem ügyességével. A szerzetesek előtt pedig azzal szerzett tekintélyt, hogy amikor a bencésekre esett a liturgia végzése (néhány cseh bencés mellett mi ketten voltunk), a vonakodó csehek bosszúságára Menyhért nem volt hajlandó más rendbelit megkérni prédikációra. Pár alkalommal összeállított és megtanult olyan szentbeszédet, hogy egy jezsuita páter nekem elragadtatottan nyilatkozott róla, méltatva alapos szentírási ismeretét.

1954 végén Prágából lejött egy hivatalnok, egyenként hívatott bennünket. Akkor már tudtuk, hogy „teher tételei” vagyunk az államnak. Karácsony után megkezdődött a likvidálás. Menyhért jan. 18-án, én egy hét múlva kerültem sorra. Menyhért a nagybátyjához, a szimői (Zemné) plébánoshoz ment, akinél 80 évnél idősebb édesapjuk is élt. Mivel a bátyjának éppen akkor nem volt gazdasszonya, az állami működési engedélyt nélkülöző Menyhért vette kézbe a főzőkanalat, gondozta a baromfiakat, és öreg édesapja segítségével a nagy kertet; olyan sikeresen, hogy bátyja szerint sohase éltek olyan jól a plébánián, mint ekkor.

1956-ban állami működési engedélyt kapott a rozsnýói (Rožňava) egyházmegyében Egyházasbástra (Nová Bašta). Több apró falu tartozott a máterhez. Menyhértet itt is hamar megszerették. Ez is egyik oka volt, hogy elhelyezték Csoltóra (Čoltovo). Itt eléggé romos templom várta. Szépen rendbe hozatta, a plébániát is kicsinosította. Itt is voltak távoli filiái; szorgalmasan gyalogolt iskolába, templomba. – Innen került Pelsőcre (Plešivec). Ismét nehéz helyre. Rosszindulatú újságcikkek foglalkoztak vele (egy volt nyilas feljelentése alapján *sine fundamento* [alaptalanul] azzal vádolták, hogy összeférhetetlen természetű). Amikor kis templomát az új liturgikus előírásoknak megfelelően restauráltatta és átalakította: egy pap támadta meg. Az más kérdés, hogy az egyik legtiszteltebb pap az egyházmegyéből levélben kért Menyhérttől bocsánatot, hogy méltatlanul érte őt támadás. – Itt a rozsnýói egyházmegye öreg magyar papjai már nagyon a magukénak érezték, rendszeresen felkeresték őt, és mindenben kikérték a tanácsát. Mindezt tanúsíthatom, mert minden évben meglátogattam őt. Baráti köre engem is bevett; láthattam, mennyire megbecsülik őt a derék papok.

Amikor ismét hatósági pizskálódás kezdődött ellene, az aula²⁷ is megijedt, és azt mondták, hogy talán jobb lenne, ha hazamenne a nagyszombati egyházmegyébe. Szívesen visszaszívták volna ezt, de akkor Lazík²⁸ püspök úr már ragaszkodott Menyhérthez. Így került az akkor megüresedett rendi plébániára Komáromfűssre (Trávník). Ehhez már előbb hozzácsatolták a szomszédos Csicsót (Čičov) is templomos filiával. Így Menyhért minden vasárnap trinált.²⁹ Ekkor már volt autója. Az egyik adventi vasárnap a teljesen fagyott úton karambolozott, a kocsí eléggé megsérült.

Ebben az időben kezdett egészsége már gyengülni. Sohasem volt vasfizikumú. Bár a kertben szívesen dolgoztatott; de jobban kedvelte a könyveket. Érdekelte a szépirodalom, főleg a történelmi regényeket vásárolta. Mikor Fűssről nyugdíjba került szülővárosába, még inkább érezte, hogy a művelt hívek mit várnak tőle: szép stílusban megírt prédikációit nagyon megkedvelték. Iskolatársaival tartott régi barátságait tudatosan felújította, ők alkották hallgatóságának zömét. Ha tehette, szívesen segített a pasztorációban, bátyjánál és Tardoskedden is, ahol osztálytársa volt a plébános. Érsekújvári lakásán a papok is szívesen felkeresték.

Itt ért minket betegsége. 1981 januárjában már panaszkodott, érezte baját. Kezelőorvosa, egykori komáromi diákja, D[r]ancsih Ferenc, igazán nagy szeretettel gondoskodott róla – osztálytársával, a pesti Lovász Lászlóval együtt. Reménykedett, bízott a pesti műtétben. Erre azonban már nem került sor. Akkor már szenvedett. Viszont Dr. Dancsih szerint a halála mentes volt a szenvedéstől. Előző este nála volt, elbeszélgettek. Éjjel hirtelen rosszul lett. A szíve ölte meg.

Temetésén kb. 65-70 pap volt jelen a zsúfolásig telt érsekújvári plébániatemplomban. Előbb szlovák mise volt; majd utána a temetési misét a közel 90 éves dr. Prenner Béla³⁰ egykori újvári plébános, Menyhértnék atyai jóbarátja és gyónatója tartotta. Szónoka [Bíró] Lucián volt.

Beszámolóm lényege: ha egy jó mai lelkipásztor portréját rajzolnám meg, mintának számos vonatkozásban Menyhértet választanám. Alapos teológiai felkészültség, amelyet állandóan tökéletesített; stílusára gondos prédikátor; nagyszerű modorú társasági ember, aki szót értett a falusi anyókéval is; erős szociális beállítottságú modern ember; szívvel-lélekkel magyar (bár anyai részről szlovák); vallását és fajtáját annyira

27 Értsd: a püspöki hivatal. (SÁ megj.)

28 Ambróz Lazík (1897–1969), rkat. pap 1922, apostoli kormányzó 1947, c. püspök 1949.

29 Trinált: három szentmisét mondott (latin).

30 Prenner Béla (Hárspatak, 1894 – Érsekújvár, 1983), rkat. pap 1918. 1938-tól Érsekújváron, 1929-től bényi c. prépost, 1944-től érseki felügyelő, 1945-től könyvelő. 1945 szeptemberében kiutasították, de maradt Csehszlovákiában. 1949–1951 között internálták. 1950 után az olomouci egyházi bíróság bírója, 1976-tól érseki tanácsos Olomouchban. 1979-től Érsekújvárott nyugalomban.

szerette, hogy ezért minden áldozatra hajlandó volt. Paptestvéreit, rendtársait nagyon szerette; remek vendéglátó: erre nem sajnálta a pénzt. Jó ízlése volt; ruházata, lakása mindig példásan tiszta. Ez sokszor saját munkájának (mosás, takarítás) volt az eredménye. Kedélye mindig derűs volt. A szent cselekményt példamutatóan szépen végezte, valóban mindenki épülésére.

Gépelt példány, jelzete: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BK 894/2

Irodalom

- Angyal Béla 2010. „...Engedjenek népem javára munkálkodni...” Palkovich Viktor életútja (1850–1930). Gúta, Palkovich Viktor Társulat.
- Berkó Pál–Legányi Norbert OSB (szerk.) 1987. *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Névtára 1802–1986*. Győr.
- Fónad Ilona (összeáll.) [1999]. *Ünnepi évkönyv. A komáromi gimnáziumi oktatás 350. évfordulója alkalmából*. A Komáromi Selye János Gimnázium kiadványa. Komárom, Komáromi Nyomda Kft.
- Samodai Éva–Somorjai Ádám OSB–Szabó Márton OSB 2016. Súlymos Szilveszter (1920–2006) egyháztörténész méltatása és publikációi. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 28. évf. 1–4. sz. 231–238. p.
- Somorjai Ádám OSB 2008. *A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja*. Pannonhalma.
- Somorjai Ádám 2014. *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs évei (1947–1950). Különös tekintettel a Magyar Bencés Kongregáció jogfejlődésére*. Budapest, METEM. /Pannonhalmi apátok és főapátok, 1./
- Somorjai Ádám 2016. A Komáromi Bencés Monostor önállósítására való törekvések 1945 után és a monostor feloszlata. In *Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője IV.*, 163–175. p.
- Somorjai Ádám 2020. A komáromi/komárnói bencés rendház 1919 után. In Zombori István (szerk.): *A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai vallási, politikai, kulturális téren, 1938–2018. A Szegeden 2019. február 26-án tartott nemzetközi konferencia szerkesztett anyaga*. Budapest, METEM.
- Somorjai Ádám 2023. A Pannonhalmi Szent Benedek-rend és Trianon. In Zombori István (szerk.): *Trianon és az egyházak*. Budapest, METEM.
- Somorjai Ádám 2024. A szlovákiai magyar bencések sorsa. In Pethő Attila–Tömösközi Ferenc (szerk.): *Hitvalló egyház magyar mártírjai, III.* Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 17–33. p.
- Tóth János Aldemár OSB 2024. *Ilyennek láttam bencés rendtársaimat. A szlovákiai magyar bencések 1977. A bevezetőt írta és a szöveget gondozta: Somorjai Ádám*. Budapest, METEM. /Jeles bencés tanáraink, 3./
- Várszegi Imre Asztrik OSB: *Kelemen Krizosztom (1929–1950)*. Budapest, METEM.

ÁDÁM SOMORJAI OSB

BENEDICTINES IN KOMÁROM 1919–1998

In our brief summary we will attempt to list the Hungarian Benedictine monks active in Komárom (Komárno, Czechoslovakia, later Slovakia) (we will not consider the few years between 1938 and 1945.) In the First Republic we will name 31 Benedictine monks, in the period after 1945 the number is understandably smaller. From 1919 until May 1945, the Benedictine monks continued to run a boys' and girls' Catholic (Ecumenic) grammar school with Hungarian as the language of instruction, and finally, in the Czechoslovak era, they made several attempts to establish the 'Rád svätého Benedikta so sídlom v Komárne', the 'Order of St Benedict of Komárno', as a church law entity. Their forced deportation in May 1949 preceded the deportation of the monastic communities in Czechoslovakia, and they lived and worked for a time in northern Slovakia and then in the Hungarian communities in southern Slovakia. In the former Benedictine parishes of Pannonhalma (Deáki/Diakovce, Füss/Fis-Trávník) they were in continuous operation. We briefly list them and give their biographical data. In the appendix we publish two manuscript sources: a summary by Géza Lucián Bíró, entitled 'A komáromi Sz. Benedek rendi gimnázium rendhagyóan változatos története' [The Unusually Varied History of the Benedictine Grammar School of the Order of St. Benedict in Komárom], and a commemoration by János Aldemár Tóth on Ferenc Menyhért Czuczor.

Nemzeties arculatátvitel

A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület mint termék*

GERGELY IZSÁK

National Image Transfer. The Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület as a Product

Keywords: economic nationalism; national(istic) image transfer; Hungarian Public Cultural Association

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i2.06>

A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (F.M.K.E) a Magyar Királyság északi vármegyéiben az asszimilálódást szorgalmazó, az állam által támogatott civil szervezet volt. Bár kulturális térben volt elsődlegesen aktív, megjelent a gazdaságban is. A piacon azonban nem a profitszerzés volt a célja, hanem egyrészt feltűnt termékként, másrészt pedig munkaerő és termékek koordinátoraként. A tanulmányban bemutatásra kerül, miként kívánta a F.M.K.E. a magyar nemzeti szupremáciát országosan megvalósítani és reprezentálni, s hogyan és miért teremtődött meg általa is a termékek nemzeties arculatátvitel. Mivel ez a tanulmány a 20. század eleji cseh tőke magyarországi jelenlétét vizsgáló disszertáció része, ezért a gazdasági nacionalizmusok vizsgálatának tárgyává teszi a nemzeti szimbólumok piacosítását.

1. Gazdasági nacionalizmus(ok)

A 20. századi történetírók Ausztria–Magyarország történetét gyakran a népek börtönként ábrázolták, ezzel egyben történeti legitimációját adták a nemzetállamok létrejöttének. A nacionalizmus eszméje, amely a nemzeti önrendelkezéshez az utat mutatta a mozgalmainak, évek, évtizedek során formálódott. A nacionalizmus ezáltal eszme- és társadalomtörténeti szempontok alapján is vizsgálható anélkül, hogy a mai nacionaliz-

* A tanulmány az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskolája Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Program keretén belül készülő Cseh bankok a magyar iparosításban a századelőn c. disszertáció egyik fejezetére épül.

musokról szólnánk. Eleve meghatározta a nacionalizmusok és a történészek közötti kapcsolatot az, hogy a nacionalizmus eszméje a nép múltjából merítkezik, a történetíró által elmesélve. Anthony D. Smith foglalta össze a nacionalizmusokról alkotott történeti koncepciókat és az hozzájuk fűződő viszonyukat. Emellett modernista szemlélettel szembeni kritikát is megfogalmazott, mely szerint több folytonosság fedezhető fel a kulturális térben, mint ami a konstruált nemzet képébe belefér. (Smith 2000) Ezzel szemben Tara Zahra a transznacionális történetírás felől közelít a korszakhoz, és egyéb identitások fontosságát hangsúlyozza. Az amerikai történész a Habsburg Monarchia mindennapjaiban megmutakozó nemzeti közömbösségre fókuszálva nyújt új képet a „népek börtönéről”. Az egyén felől közelítve veti fel, hogy mind a regionalizmus, mind a felekezeti hovatartozás is nyújthatott kielégítő csoportidentitást a többnyelvű közösségekben, mint a kizárólagos nacionalizmus. (Zahra 2010)

Ám ha a gazdasági nacionalizmust tesszük vizsgálatunk tárgyává, akkor – bár smithi értelemben a nacionalizmus felszínét elemezzük csak – közelebb kerülünk a politikai és a gazdasági elitnek konstrukcióihoz. A 19. században ugyanis a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet mellett a Habsburg Monarchiában a nemzeti törekvések is kibontakozóban voltak. Eközben Európában Friedrich List nagy hatású munkája a politikai cselekvőknél utat tört magának a szabad piacgazdasággal szemben. Bár List előtt már Alexander Hamilton is kifejti Smith tanai ellenében, hogy a mezőgazdaságra épülő államok számára a védővámok nyújthatnak lehetőséget az iparosodásra, a régióban inkább List munkája terjedt el. Eszerint pedig a nemzet jóléte az ipar nagyságától függ. Kossuth is ezen elmélet alapján propagálta a Védegylet létrehozását. (Berend 2022, 3–4. p.) Bár a 19. század második felében a magyar politikai elit közgazdasági gondolkodását leginkább a liberalizmus hatotta át, a század végére a törvényhozás és a gazdaság szereplőinek körében támogatásra lelt a protekcionizmus, valamint a vámszövetség felmondása is.¹ A cseh nemzeti mozgalom pedig a gazdasági térbe terelte nacionalizmusát, mivel az államközi kiegyezést nem sikerült megkötni, részben Andrássy Gyula vétójának köszönhetően.

A tanulmány elején ipartörténeti kontextusba helyezzük elemzésünk tárgyát és ismertetjük a vizsgálat módszertanát. Ezt követően kerül bemutatásra a gazdasági nacionalizmus megjelenése a termékek árusításán keresztül, azt a társadalmi egyesületet vizsgálva, amely a gazdasági térben jelent meg nacionalizmusával.

1 A magyar gazdaságtörténet-írás évtizedes vitája, vajon a fennálló vámszövetség kinek érte meg. Ezzel kapcsolatban kvantitatív kutatások sora juttatott arra az eredményre, hogy közös érdek volt Ausztria–Magyarország fenntartása. (Katus 1983, Kóvér 1982, Komlos 1990)

2. Az önmagán túlmutató termék

A gőzgép feltalálása gondolkodásunkban a mai napig összekapcsolódik az első ipari forradalommal. Johan Goudsblom holland szociológus ugyanakkor a gyufa történetét is szorosan ehhez párosítja. A technika és a tudomány fejlődése mellett ugyanis a gazdasági ösztönző körülmények a tűzszerszámnál praktikusabb tűzgyújtó eszköz megteremtésére sarkallták a célirányos kutatásokat. A foszfor felfedezésével már a 17. században megkezdődött a kezdetleges gyújtószerek története. (Goudsblom 2002, 179–180. p.) Ennek következtében az üzemszerű gyártás megjelenése előtt terjedőben volt a különböző gyújtóeszközök használata. Eleinte például még taplógombát alkalmaztak fa helyett.² Mérei Gyula kutatásai alapján azt mondhatjuk, hogy Magyarországon a gyufagyártás az 1830-as években kezdődött. Pesten elsőként 1835-től működött, igaz, akkor még engedély nélkül Zucker Lázár üzeme. Rá egy évre Kohn György a saját eljárása alapján kezdett kénes gyufagyártásába, de a csehországi születésű Schuller Ferenc is ezekben az években nyitott üzemet a városban. Bő egy évtizeddel később Pesten kilenc engedéllyel rendelkező gyufagyárat tartottak számon, amelyek mellett három működött még engedély nélkül.³ (Mérei 1951, 181–182., 297–298. p.)

Az eszközfejlesztés történetében jelentős fordulópontra ért el Irinyi János, aki a bécsi Polytechnikum hallgatójaként fedezett fel egy biztonsági gyufát. Ezáltal elkerülhetővé vált a gyufa meggyújtása során addig bekövetkező robbanás, és az öngyulladás lehetősége is csökkent. (Bácskai 1967, 1166–1169. p.; Tószegi 2017, 107–147. p.) Szabadalmát a szintén magyarországi származású gyógyszerész és gyufagyáros Rómer István megvásárolta. Az ő nevéhez kötődik Bécsben a Monarchia első gyufagyára, ahol a biztonsági gyufát is továbbfejlesztette. (Lósy-Schmidt 1936.; Hornyák 2019, 166–173. p.) Irinyi később maga is alapított gyufagyárat Pesten, miközben a Kossuth-féle Védegylet eszmeiségét vallotta és a magyarországi ipar megteremtését támogatta. Ezt jól bemutatja az 1840-ben az *Athenaeum* hasábjain megjelent cikk, amelyben üzemét propagálták, és a bécsi árakkal összevetve kínálták a gyufáit. A korabeli reklám való-

2 Az 1833-ban kiadott *Közhasznú esmeretek tára a Conversations-lexicon szerint Magyarországra alkalmazva* a gyufát úgy írja le, mintha akkor már mindenütt divatba jött gyors tűzszerszám lett volna. Mellette pedig ismerteti elkészítésének metódusát is. (–j–a. 1833) A kézművesipar terjedéséhez kívánt hozzájárulni a *Prager Zeitung*nak az az 1825. évi cikke is, amelyet egy országos porosz lap alapján közölt. Ebben a vegyészeti gyújtók (chemischen Feuerzeuge, amely kifejezést magyar nyelven vegyészeti gyszerként is használták) gyártásának lépéseit foglalta össze. (sz.n. 1825)

3 Az iparúzés szabadságát ebben a korszakban teremtték meg a neoabszolutizmus kori kormányzat rendeletei a céhrendszer fokozatos felszámolásával, amelyben „szabad” és „engedélyhez kötött” iparágakat különböztettek meg. (Szabad 1987, 540–542. p.) Az osztrák iparrendtartást csak majd az 1872. évi ipartörvénnyel írták felül (1872:VIII. törvénycikk).

ságtartama esetünkben akként érdekes, hogy minek kívánta láttatni magát: a kereskedők csoportjának lehetett-e releváns, vagy annak, aki dönthet úgy, hogy a birodalmi fővárosban szerzi be ezt a terméket? Fontosabb lehetett azonban maga az üzenet, hogy Pesten is gyártanak olyan iparcikket, mint Bécsben. A vásárlót még arra is sarkallta a cikk, hogy helyben szivarra gyűjtson, ingyen kipróbálva a terméket. Ezzel olyan képet sugallt, amely a felsőbb osztályokhoz kötötte Irinyi üzletét. A közölt írás úgy végződik: „Ki ezen gyufákat veszi, a’ mellett, hogy olcsóbbal és jobbal látja el magát, mint közönségesen, még azon örömben is részesülend, hogy egy honi vállalatot segél elő.” (–jd– 1840, 656. p.)

Konek Sándor statisztikus, egyetemi tanár Ausztria–Magyarország gyufagyártásáról 1868-ban mégis úgy írt, mint amely csak a Lajtán túli területeken jelentős, elsődlegesen Alsó-Ausztriában, Csehországban, Stájerországban és Galíciában. Kiemelte Johann Perschel és Aron Moses Pollák gyárosokat, mint akik a gyártás technológiai fejlődéséhez folyamatosan hozzájárultak és Ausztriát a gyufagyártás nemzetközi mezőnyébe emelték. Konek az újonnan alapított telephelyek közül Daniel Fürth gyárost említi, aki Zlatá koruna/Goldenkron és Sušice/Schüttenhofen településeken indította el a gyártást. (Konek 1868, 358–359. p.) Eközben 1867-ben, amikor megjelent Konek könyve, a párizsi világkiállításon a budapesti Zarsetzky József üzemében gyártott gyufát is díjazták. (Kovács 2011, 225–228. p.) A magyarországi gyártás teljes figyelmen kívül hagyása esetleg magyarázható az ausztriai termelés szervezettségében és annak volumenében tapasztalt eltérésekkel.

A tűzgyújtás jelentősége és eszköze, a gyufa a 19. században így a fogyasztási kultúra és a mindennapok részeként volt jelen. Néprajzi kutatások is azt mutatják, hogy a parasztság kultúrájában ekkor jelent meg, és azon kevés dolgok közé tartozott, amit vásároltak.⁴ Konek a szivarozás terjedésével és a termék árának roppant olcsóságával magyarázta a fogyasztás növekedését, amely főleg az urbánus közegben lehetett jellemző. Say pedig egyenesen azt jelenti ki természettudományos előadásában, hogy gyufa nélkül az ember a barbárságba süllyedne vissza, miközben egy fél évszázda ismert eszköz történetét mutatja be. (Say 1882)

A gyufásskatulya könnyen tudott többé válni, mint egy iparcikk csomagolása. Ugyanis a gyufa a mindennapi élet során is nagy jelentőségre tett szert. Gyártása pedig kellőképpen olcsónak bizonyult ahhoz, hogy kereskedelmi tőkét szívjon fel és Magyarországon is meghonosodjon. Az ipar megteremtésének korában alacsony költségű reprezentációs eszközként is szolgálhatott, amellyel a vásárló ki tudta fejezni

4 Az 1950-es években Átányban zajlott néprajzi kutatás alapján a legkorosabb helyiek körében még emlékként élt, hogy a szülei és nagyszülei tűz- vagy pipagyújtáshoz nem gyufát használtak. A 19. század végéből a tárgyi eszközök között megtalálható volt a gyufatartó. (Fél–Hofer 1997, 372. p.)

viszonyát a közülethez. Bár ez a reprezentáció nem feltétlenül kellett, hogy a fogyasztó környezetének szőjon, de nem is elképzelhetetlen, hiszen sajtókampányok zajlottak a célból, hogy magyarországi termékeket vásároljanak. Ezért is fordult elő, hogy a termék címkéjén különböző nemzeti szimbólumok tűntek fel. A skatulyákra kerülő ábrázolások a gyár védjegyének számítottak, amelynek használatát ezért hivatalosan bejelentették. Mivel ez az egész Monarchia területén került bejegyzésre, forrásként hasznosíthatjuk, hogy miképpen árasztották el a piacot a nemzeties motívumok vagy nemzetspecifikus jegyek, értve ez alatt akár a nyelvet is.

2.1. Magyarországi gyufagyárak

A Monarchia területén a védjegyeket az illetékes kereskedelmi és iparkamaránál kellett bejelenteni, amelyet egyrészt szabályozott a védjegyek oltalmáról szőló 1890. évi II. törvénycikk, másfelől pedig az Ausztia és Magyarország közötti vám- és kereskedelmi szövetség határozmányai. Ezek alapján a két ország polgárai azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek a birodalom két részében. Az 1876-tól megjelenő *Központi Értesítő*,⁵ majd az 1901-től kiadott *Központi Védjegy-Értesítő* elemzésével képet kaphatunk a magyarországi gyufagyárak létrejöttének országos lefedettségéről⁶ és a listázott védjegyekről. A gyufagyártás folyamatosan fejlődött Magyarország területén, és bár az említett Zarzetzky gyára 1877-ben beszüntette működését, folyamatosan jöttek létre további üzemek. A helyi törvényhatóságoknál bejelentett üzemek döntő többségükben helyi illetékességű személyek tulajdonában álltak. A vizsgált forrás alapján csak az Eperjes központtal létesített gyufagyár kapcsolódott közvetlenül osztrák üzleti személyhez. Springmann F. W. bécsi kereskedő először az eperjesi Rödler Ágostonnal, majd a komárnoki Uhlig Lajossal tulajdonolt gyufagyárat. Részvénytársasági formában Magyarországon négy cég alakult a Monarchia időszakában. Az 1879-ben létrehozott Bártfai Gyufagyárral szemben már 1880-ban csődeljárást indítottak. A Félegyházi Első Gyufagyárat 1881-ben alapították kilencezer forint alaptőkével, a cégnél azonban 1884-ben vezetőségi átalakításra került sor, az igazgatóságban személyi cserék történtek, egy évvel később pedig újra kellett alapítani Kunfélegyházi Gyufagyár Részvénytársaság név alatt, amelynek 15 250 forintra emelték az alaptőkéjét. A Temesvári Első Gyufa-, Kocsikenőcs és Vegytechnikai Gyár 1897-től kezdve működött

- 5 Induláskor a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, majd az 1889. évi XVIII. törvénycikk hatályba lépését követően a Kereskedelemügyi Minisztérium hivatalos lapja.
- 6 Gyufagyár létesült a korszakban a 19. század második felében: Erzsébetfalva (ma: Pesterzsébet), Szombathely, Eperjes/Prešov (telephely: Komárnok/Komarnik), Kispest, Bártfa/Bardejov, Győrsziget, Nagyvárád/Oradea, Szeged, Lajtaszentmiklós/Neudörfel an der Leitha, Gyula, Arad/Arad, Biccse/Bytča, Szolnok, Nagyszombat/Trnava, Félegyháza, Turdossin/Tvrdošín, Tokaj, Temesvár/Timișoara, Munkács/Mukacsevo, Felső-Motesic/Horné Motešice, Nagybecskerek/Zrenjanin, Győr, Eszék/Osijek, Szombathely.

ilyen formában, a vállalat két évvel korábban Lui, Fischer, Csasznek és Karner Első Temesvári Gyufa, Kocsikenőcs és Vegytechnikai Gyárából jött létre.⁷

A negyedik részvényi alapon szerveződő gyár az 1895-ben kétszázezer forint alap-tőkével létrehozott Unió, Magyar Általános Foszformentes Gyufagyár volt, amely a buda-foki gyárában a legnagyobb volumenben volt képes gyufagyártásra. Az Uniót a Hazai Bank⁸ gründolta. Az alakuló közgyűlés a bank Dorottya utcai székhelyén zajlott, ahová összegyűltek az alapító tagok. A legtöbb részvényt Engel Miksa⁹ (200 db), Hanke Jenő¹⁰ (150 db), Bartha Miksa¹¹ (120 db), Bérczy Mór¹² és Morgenstern Emil¹³ (100-100 db), valamint Rosenberg Gyula¹⁴ és Schlesinger Mór¹⁵ (95-95 db) jegyezték. Az alapításkor 1247 darab jegyzett részvény abszolút többségét birtokolta az a csoport, amelynek így a vállalat irányítására is befolyása volt, s maguk foglalták el az igazgatósági és felügyelőbizottsági helyeket. Az alakuló ülésen megválasztott igazgatósági és felügyelőbizottsági tagoknak a leváltása e körön múlt, akik nem csak az Unió vezetőségében foglaltak együtt helyet, hanem más részvénytársaságoknál is.¹⁶ A meghirdetett kétezer darab

7 *Központi Értesítő*, 1895, 20. évf. 1. sz. 7. p.

8 A Hazai Bankot a Pesti Hazai Első Takarékpénztár a bécsi Niederösterreichische Escompte-Gesellschafttal együtt 1894-ben alapította. (Galánthai Nagy 1895, 97. p.)

9 Az alakuló ülés utáni évben Cserkúti előnévvel kapott magyar nemesi címet. Eleinte a faiparban mozgott, ekkor az Újlaki Téglá- és Mészégető Rt. és a Zellerin M.-féle Gyári Rt. igazgatósági tagja, később a csomagbiztosítás feltalálója. (Galánthai Nagy 1900; Kempelen 1938, 54–55. p.)

10 A Hazai Bank ügyvivő igazgatója.

11 Engelhez hasonlóan a biztosítótársaságok világából jött, a Zellerin M.-féle Gyári Rt.-nél felügyelőbizottsági tag. (Galánthai Nagy 1900)

12 A Hunnia Gépgyár és Vasöntöde Rt., a Budapest VIII., IX., X. Kerületi Takarékpénztár és a Budapest-Monori Gyártelep-részvénytársaság igazgatósági tagja.

13 A pénzügyi compassok alapján a hatvani Deutsch családhoz kötődő vállalatokban tölt be később tisztségeket, 1896-ban teszik meg a temesvári Gyártelep Sörfőzde Rt., a Vas megyei Cukorgyár Rt. és a Neuschloss-féle Nasici Tanningyár- és Gőzfűrészt Rt. felügyelőbizottsági tagjának. 1899-től a Deutsch Ig. és fia cégvezetője.

14 Igazgatósági tag a Budapest-Monori Gyártelep-részvénytársaságnál, a Danubius Magyar Hajó- és Gépgyár Rt.-nél, a Hunnia Gépgyár és Vasöntöde Rt.-nél, a Magyar Vígszínháznál, a Vas megyei Cukorgyár Rt.-nél, az Adria Magyar Királyi Hajózási Rt.-nél és a Magyar Gőzhajózási Részvénytársaságnál. A Gyanafalvai Takarékpénztárnál felügyelőbizottsági tag, jogtanácsos a Budapest VIII., IX., X. Kerületi Takarékpénztárnál. Emellett az Országgyűlés szabadelvű párti programmal megválasztott tagja.

15 Nagykereskedő, a budapesti tőzsdetanács tagja.

16 Az előzőekben felsorolt részvényesek mellett Jankovits Aurél és Fényffy Kálmán is jegyezték részvényt, 70, illetve 20 darabot, ők szintúgy ennek a hálózatnak a tagjai voltak, mindketten a Budapest VIII., IX., X. Kerületi Takarékpénztár igazgatósági tagjaként. A *Központi Értesítő* Baumgarten Lajost is az igazgatósági tagok között szerepeltette, aki a Hazai Banknál volt hasonló tisztségben.

száz forint értékű részvényt 250-nel túljegyezték, alakuláskor azonban a 104 részvényesből csak 26 személy jelent meg.¹⁷ A tervezett 200 ezer forint alaptőke összegyűjtése sikertelen volt, és a részvények darabszámát is csökkenteni volt szükséges, a 100 osztrák értékű forint névértékét is 75 forintra módosították, valamint az első befizetésekből még a veszteségeket is pótolnia volt szükséges a cégnek. 1896-tól kezdve már koronával számolva¹⁸ a vállalat 800 darab 150 korona névértékű részvénnyel határozta meg a 120 ezer koronás alaptőkéjét. 1897-ben aztán az Unió vezetőségében személycserék zajlottak le: Fürth Bernát, aki a sušicei gyár tulajdonosa is volt, igazgatósági tag lett.¹⁹ A több mint egy emberöltővel korábban Konek publikációjában említett Fürth család ekkorra a Monarchia egyik legjelentősebb gyufagyártójává lett, s ezáltal a magyarországi termelésben is döntő szerephez került. A magyarországi vállalkozók által indított gyár Fürth csatlakozásával nagy növekedésnek indult, az igazgatóságából és a felügyelőbizottságból azonban nem mindenki távozott. Így maradt Engel Miksa és lovag Posner Alfréd, a felügyelőbizottságban pedig Radvánszky György, aki maga is jegyzett 50 részvényt az alapításkor és Rosenberghöz hasonlóan ő is a szabadelvű párt országgyűlési képviselője volt. A gyárral a lakosságnak vagy a fogyasztóközönségnek közvetlenül kevés kapcsolata volt, sokkal inkább a trafikban vagy a szatócsboltban találkozott csak a termékeivel. A gyufásskatulyák pedig – amellet, hogy a gyűjtők hamar rájuk találtak és lettek fillumenisták – történeti forrásként is tudnak szolgálni.

2.2. Védjegyek

A védjegybejelentéseken és ezeknek a hivatalos közzétételén követhetjük, hogy a korszakban miként mutatkozott meg a gyufagyártás területén egy-egy vállalat növekedése. Az eleinte regionális piacokra való gyártást felváltotta az országos szintre irányuló, majd végül az exportra történő gyártás. Ez többnyire az osztrák gyárakon keresztül volt követhető, amit a korábban indult üzemek magyaráznak. A védjegyek terén a kezdetekben két jelentős stratégia volt megfigyelhető a gyárak részéről. Az egyik, ami az exportra való termelésben bontakozott ki legszembetűnőbben: az uralkodók és nemesi/nemzeti hősök feltüntetése.²⁰ Másfelől pedig a teljes politikamentesség.²¹

17 HU-BFL-VII-173 a (Alakuló ülés jegyzőkönyve és az alapszabály)

18 Az aranyalapra való átállással (1892. évi XVII. törvénycikk) egy osztrák értékű forintot két koronával tettek egyenlővé. 1900. január 1-jéig még párhuzamosan élt a két fizetőeszköz, majd a korona lett az egyedül törvényes.

19 *Központi Értesítő*, 1897, 2. évf. 40. sz. 539. p.

20 Báthory István lengyel király; az Egyesült Királyságról, ahol Viktória királynőt és Edward trónörököszt rakták a skatulyára, vagy Szerbiáról Obrenovics Mihály és Milán; az 1875-ös hercegovinai felkelés vezetőinek együttes arcképei; stb.

21 Olyan rajzolt emblémák kerültek a skatulyákra, mint például krokodil, kulcs, elefánt, páva stb. Ezek között a gyártótól függetlenül sok hasonlóság is mutatkozott. Magyarországi piacon elterjedt volt több gyártó részéről is a korona ábrázolt vagy egyszerűen csak írott formában.

Népszerűek voltak a szalonok életképeit bemutató skatulyák, gyakran magát ezt a nevet, hogy *Szalon* adva a gyűjtőnek. Ilyen nem politizáló gyufa volt a Pollák gyárából kikerült Csepreghy Ferenc A piros bugyelláris, Tóth Ede A falu rossza és egyéb, a korszak népszerű parasztvígjátékainak szereplőivel ellátott gyufásskatulyák. Emellett pedig a Fürth gyárából kikerülő termékek védjegyelemévé vált a stilizált kulcs, amely néhány év leforgása alatt eljutott ahhoz a dizájnhoz, amelyet a jogutód csehországi gyár a mai napig gyárt (1. ábra).

1. ábra.

A kezdeti évtizedet követően aztán a gyufagyárak az 1890-es évek elején etnikai/nemzeti vonalon is kezdték lajstromozni termékeiket. 1891-ben Fürth Bernát a „České Zápalky – Domáci Průmysl” [Cseh gyufa – Hazai ipar] felirattal lépett a piacra.²² Ugyanezen év május 15-étől október 18-áig Prágában nagy jelentőségű jubileumi ipari kiállítást tartottak, amely keretén belül a cseh kereskedők és iparosok deklarálták a hazai cseh termékek melletti feltétlen kiállításukat, kiterjesztve az exporttevékenységükre is.²³ A kiállításszervezők a magyarországi sajtó útján felhívást küldtek a kiállításon való részvételre, azon azonban a magyarországi iparosok hada nem tolongott.²⁴ A cseh kereske-

²² *Központi Értesítő*, 1892, 17. évf. 9. sz. 159. p.

²³ Jakubec 2011, 134–135. p., Albín Bráf közgazdasági egyetemi tanár elmélete a cseh gazdasági önrendelkezés kivívásáért nagymértékben táplálkozott ebből a kiállitásból, amelyen a cseh vállalkozók, iparosok, kereskedők a korszak ipari termékeit felsorakoztatták. (Hájek 2016, 365. p.; Štaif 2011, 66–67. p.)

²⁴ A *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Hírlap* is lehozták a hírt, hogy Gobiet Artúrnál lehetett jelentkezni a kiállításra, kiemelve, hogy ez magyar nyelven is megtehető. A *Köztelek* c. lap beszámolt a kiállításról, felettébb dicsérve, mellé állítva a magyar teljesítményt: nyelvezetében a Monarchiában versengő két nemzetként tüntette fel a cseheket és a magyarokat, a kiállítást így pedig példaként, amiből illene tanulni. Nem feltétlenül igaz a cikkben megfogalmazott

dők és iparosok nemzeti alapú összefogása ekkorra kezdett felgyorsulni. A kiállítás prospektusából tudjuk, hogy Fürth nem volt a kiállítók között, ellentétben Julius Bondyval. Bondy a kiállításon a vegyipari csoportba beosztva vett részt, ezüstéremmel díjazták is gyufáját. (Fořt 1891) Ezt a prágai iparkamaránál a kiállítást követően belajstromoztatott „Sokol-gyufa”²⁵ skatulyáján is feltüntette. Tomáš Okurka az 1871 és 1914 között tartott ipari kiállításokat kutatva jutott arra a megállapításra, hogy az ezeken való részvétel segítette összekötni a gyártót, a kereskedőt a fogyasztóval, de a vállalkozók közötti kapcsolati háló szélesítését is támogatta. Így az információáramlás, beleszámítva a gazdasági nacionalizmus terjedését is, része volt ennek, ugyanis ezek a kiállítások a cseh és a német termékek versenyének szimbolikus terei voltak, különösen az 1891. évi általános országos kiállítás. (Okurka 2012, 168–169., 211–214. p.) A Sokol mozgalom propagálása több formában is a gyufákra került. Vinohrady/Königliche Weinberge (ma Prága része) településen Karel Krnka gyáros²⁶ a Sokol mottójával (*Paže tuž, vlasti služ*. [Erős karral szolgál a hazád.]) árulta a gyufáját. A Třeštben/Trieschben található Meissner Móricz Fiai (Meissner Moritz Söhne), Taussig J. Ignác prágai kereskedő, a sušicei gyáros Vojtěch Scheinost egyaránt lajstromozott be cseh etnikai/nemzeti szimbólumokkal ellátott gyufát. Ezek a gyárosok ezzel azonban nem akarták elvágni magukat attól a piactól, amelyen nem cseh vásárlóközönség volt. A Meissner Moritz Söhne 1898 februárjában jegyeztette be dr. Lecher Otto arcképével ellátott gyufáját, amely a német iskolaszövetség javára szült, feltételezhetően a birodalmi tanács tagja révén, ám egy héttel ezt követően ugyanez a cég a „*Svůj k svěmu!*” jelmonddal lajstromozott be skatulyát. A politikusok ilyen jellegű megjelenítése beleillik abba a képbe, ami a politikálás szimbólumává tette ezt a terméket. Lecher mellett ugyanis ez a vállalat Wekerle arcképével is lajstromoztatott be „*legjobb biztonsági gyufát*”.

Eközben Magyarországon is piacot talált magának a nemzeties gyufák árusítása, ebben Fürthnek ugyancsak része volt. Vállalkozói érzékkel újított, kiindulva a Monarchia piacának ismeretéből. Addig is magyar felirattal látta el termékeit („*mégis legjobb a Fürth-féle gyufa*”), előtte még korábban Rákóczy-gyufát is kínált. Egyéves csúszással azonban, amikor a cseh felirattal ellátott skatulyák valamilyen formában az említett csehországi gyárakból belajstromozásra kerültek, a magyar gyufa képi megter-

vád, mely szerint a napilapok hallgattak a kiállításról, hiszen maga a tény, hogy a császár nyitotta meg, eleve hírértékkel bírt. (Baross 1891) A különböző szaklapok azonban, pl. az *Iparügyek* szerkesztősége nem foglalkozott túlzottan a kiállítással. A *Gazdasági Mérnök* ugyanakkor egy négyrészes beszámolót közölt a kiállított gépekről. (Sz.n. 1891)

25 A Sokol 1862-ben életre hívott tornakör volt, nemzeti alapon szerveződött csehországi városokban s ott, ahol a helyi cseh kisebbség megszervezte, így a Monarchia területén is. A Magyar Korona alá tartozó területeken Budapesten és Zágrábban volt szervezete.

26 Nagyváradon született, ahol a szintén feltaláló apja, Sylvestr Krnka fegyverkovácsként szolgált. Fegyverüzemük mellett gyufát is gyártottak. (Brandeis 1900, 229–230. p.)

vezettsége a korábbi cseh nemzeti gyufa sablonjából indult ki. A vörös, fehér, kék színek helyébe a vörös, fehér, zöld lépett, s a nyelv változott. A Fürth gyárából így kerültek ki cseh, magyar, horvát és szlovén gyújtók is. A millenniumi ünnepségre szinte mindegyik gyufagyár jegyeztetett be terméket.

Az évtized során a legtöbb gyufagyár lajstromoztatott be etnikai/nemzeti szimbólummal ellátott gyufát, miközben az 1890 előtti skatulyákon Ausztria–Magyarország piacára német nyelvű skatulyák voltak a jellemzők. A termékeken előtérbe kerültek a nemzeti nyelvű feliratok. A vállalkozók a további piaci réseket is felfedezték. A nemzeti szólamok a közbeszéd részét képezték, így a fogyasztóik ebben a közegeben mozogtak. Ám más fogyasztókat is meg lehetett találni, hiszen a századforduló közeledtével az iparosodás erősödésével a munkásosztály létszáma egyre nagyobb hányadot tett ki, esetükben viszont a nemzeties szimbólumok kisebb hatásfokkal működhetnek. Így a népszerű hazai ipar támogatását hirdető skatulyák mellett a munkásgyufa is megjelent cseh (dělnické) és német (proletarier) formában is. A budapesti Klein Márkus és Társa kereskedő cég Marx és Lassalle arcképével ellátott gyufával kereskedett. Klein Márkus a gyufa népszerűsítése végett a szociáldemokrata pártnak a termék bevételeiből támogatást is felajánlott. (Szakács 1966, 23–25. p.) A cseh bányászok részére a prágai kereskedelmi és iparkamarában bányászgyufát jegyeztek be.

3. A F.M.K.E. nemzeties terméke

A századelőn Magyarországon népszerűvé vált, hogy a termék árának egy bizonyos százalékát (3–5%) a skatulyán feltüntetett csoport részére biztosították. Üttörő volt ebben az Unió Magyar Általános Gyufagyár, amely az első ilyen fajtájú gyufájával az Erdélyi Kárpát Egyesület részére biztosított 5%-ot. Népszerű volt a tanítók részére szánt támogatás, illet a temesvári gyufagyár vezetett be (a Délmagyarországi Tanító Egylet convictusa [diákokthoz] javára), Reisner Emil gyulai gyufagyáros (a tanítók házai javára 5%), valamint Reisner Ádám eszéki gyújtóárugyáros (a szerb iskola részére 5%). Ilyen módon került szerződéses viszonyba a budafoki Unio gyufagyárral a Felvidéki Magyar Közművelődési Egylet (F.M.K.E.) is.

A F.M.K.E. elsődlegesen művelődési egyesületként nem számított gazdasági szereplőnek,²⁷ tevékenységével azonban ténylegesen befolyásolni kívánta a gazdasági folya-

27 A F.M.K.E. történetét monografikusan még nem dolgozták fel. Tevékenységét alapvetően a szlovák nemzeti mozgalom és a magyar–szlovák együttélés viszonyrendszerében vizsgálták. E vonatkozásban jelentős Grünwald Béla és Michal Mudroň vitájának megjelentetése Roman Holec és Romsics Ignác utószavával (Grünwald 2011). A szlovák és a magyar történészek számára egyaránt Szarka László monográfiája a kiindulópont, amely Magyarország kormányzatának nemzetiségi politikáján keresztül foglalkozott az egyesülettel. (Szarka

matokat. A magyar nemzethez való asszimiláció előmozdításának céljából az ország periférikus részein jöttek létre a századforduló során ezek a közművelődési egyesületek (Eperjesi Széchenyi-kör, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Dél-magyarországi Magyar Közművelődési Egyesület). A F.M.K.E. deklarált célja a hazafias szellem ápolása és fejlesztése, valamint a magyar nyelv ismeretének terjesztése volt Nyitra, Trencsén, Bars, Turóc, Liptó, Árva, Zólyom, Hont, Nógrád és Szepes vármegyék területén. Működésének célját főleg az oktatási intézményeken keresztül kívánta elérni. Alapszabályában a gazdaságra vonatkozó tevékenységként csak az új iparágak meghonosítása szerepelt. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az iparostanoncok tanulmányi utaztatásával a jövőbeli szlovák iparosok magyarországi gazdaságba való integrációját kívánta elősegíteni, az iparcikkeken megjelenő F.M.K.E. védjeggyel pedig a magyarországi termékek fogyasztását propagálta. Mivel pedig a közgyűlések során a helyi elitek évenként találkoztak, az egyesület informális fórumként is szolgálhatott. Itt ugyanis általában megjelent a helyi képviselőket reprezentálva az ispán és az alispán, s az országgyűlési képviselők mellett egyházi vezetők, valamint közjegyzők, hivatalnokok és tanárok. Ehhez a körhöz a vállalkozók is csatlakozni kívántak.²⁸

A gyufát vásárlók irányába a F.M.K.E. címke közel azonos pszichikai súllyal hatott, mint a többi „politizáló” gyűjtő. A „Svůj k svému!” feliratokkal a cseh nemzeti ipar fejlesztéséért küzdöttek, ami egy protekcionista gazdaság megteremtésének ígéretét hordozta magában, s bár az egyesületi gyűjtők esetében ugyanúgy nemzeti célok hangzottak el, ezek nem feltétlenül gazdasági végcélú vetítettek elő, hanem olyat, ami a nemzet életének (vagy akár megmaradásának) a záloga.

A F.M.K.E. gyufáról először 1899-ben Baross Jusztin²⁹ a Trencsén vármegyei választmány elnökeként tárgyalt egy bizonyos gyufagyárral, amelynek az volt a kitűzött célja, hogy „a F.M.K.E. gyufa általános használatával, vásárlásával a nemzeti céljainkat támogassa s a hazai ipar fellendülését mozdítsa elő”. Az igazgatósági ülés jegyzőkönyvéből derül fény arra, hogy első körben egy nagybiccsei gyufagyárral való szerződést terveztek, egy évvel később azonban az Unió gyufagyárral való szerződés megkötéséről döntöttek. 1900-ban az igazgatói választmány szerződött a budafoki Unio Magyar Általános Gyufagyárral, ezzel kapcsolatban lelkes felhívást rendelték el a Felvidék és az

1995, 67–95. p.) Jelen tanulmány kontextusához hozzátartozik e nem kormányzati szervezet kapcsolata az államhatalmi és gazdasági szervekkel, de magával a F.M.K.E. történetével nem foglalkozik.

28 HU-MNL-OL-P 232-6; HU-MNL-OL-P 232-7

29 Ekkor Trencsén vármegye alispánja, majd 1901-től Trencsén város országgyűlési képviselője, Baross Gábor (1848–1892) testvére. A Trencsényi Takarékpénztár Rt. igazgatósági tagja, 1900-ban a Vágvízlépcső Cukorgyár Rt. igazgatósági tagja s a Trencsén vármegyében kiépülő helyi érdekű vasutak részvénytársaságaiban is igazgatósági tag volt.

ország lakosságához. Janits Imre³⁰ elnöki beszédében a F.M.K.E. gyufa forgalomba hozatalát a forrásszerzés szempontjából emelte ki, ugyanis a minden ténylegesen eladott doboz gyufa után befolyt 5% az egyesületre nézve semmilyen kockázattal és áldozattal nem járt. A gyufagyár az egyesület alapító tagjává vált, ami azt jelentette, hogy annak alaptőkéjét a csatlakozáskor 200 koronával növelte. Az 1900. évi közgyűlést Zólyomban tartották, így erről nem hiányozhattak a vármegye országgyűlési képviselői sem. Kiss Pál mellett, aki ekkor államtitkári pozíciót is betöltött, ott volt Radvánszky György és Osztroluczy Miklós is, akik személyében, bár nem ilyen minőségben, az Unió gyufagyár részvényesei is képviseltették magukat. Radvánszky a gyár felügyelőbizottsági tagja is volt. Ez a kapcsolat segíthette az üzletkötést, a későbbi egyesületi közgyűléseken azonban már csak Osztroluczy jelent meg, ő is csak egy alkalommal.³¹ Az Unió részéről a későbbi vezérigazgató Lakner Adolf is a F.M.K.E. rendes tagjává vált, erre az egyesületen belüli kapcsolatok építéseként szükség is volt. Lakner ráadásul a F.M.K.E. szellemiségébe karikaturisztikusan passzolt, hiszen a Liptó vármegyei Sztankovánról/Stankovanyról zsidó családból származott, s a Rózsahegy Római Katolikus Gimnázium tanulója volt. Érdekesség, hogy színszlovák faluból származott, a gimnáziumban azonban a választható szlovák nyelv helyett franciául tanult. Személyéről sok részletet nem ismerünk, de a társadalmi mobilitás lehetőségét mutatja, hogy bár az ország periférikus részéről származott, sikeres üzletemberré vált. 1888-tól a deutschlandsbergi gyufagyárban gyakornokként a Pojatzi Fl. és társa (Fl. Pojatzi & Co.) cégnél dolgozott.³² A gyufa piacra dobásában valóban nem volt üzleti kockázat, Janits azonban nem számolt azzal, hogy kisebb botrány keveredhet abból, hogy olyan gyufagyárral kerültek szerződéses viszonyba, amelynek az igazgatóságában ekkor már ott ült az a Bernard Fürth, aki a csehországi gyárával Ausztria egyik legnagyobb gyufagyártója volt. Az első évben „a magyar gyár magyar munkások által előállított gyártmánya” 2150 koronát hozott az egyesületnek. A modellt más termékekre is kiterjesztették, de egy sem volt oly jövedelmező, mint a gyufa, az ebből származó bevételt a legtöbb évben a közgyűlésen is kiemelték. A negyedszázados közgyűlésen bejelentették, hogy a gyufa hat és fél év alatt több mint húszezer korona bevételt jelentett az egyesület részére.³³

30 1900-ban igazgatósági tag a Nyitrai Takarékpénztárnál és a Nagy-Belicz–Privigyei Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaságnál, elnöke a Nyitrai Iparbanknak és a Hungaria Hengergőzmalom Részvénytársaságnak, valamint a Nyitrai Hitelbank felügyelőbizottsági elnöke. (Galánthai Nagy 1900)

31 HU-MNL-OLP 232/16/20 d.

32 Rózsahegy Róm. Kath. Al-Gymnasium Értesítője. Kassa. 1880., 1881., 1883.; HU-MNL-OLP 232-7.-(1899-1905)

33 A gyújtó utáni bevételek: a második évben 2150 korona, harmadikban 4210 korona (következtetve), a negyedik évben 2716 korona, az ötödik és hatodik évre pontosan nincs adat, csak az összesített, amelyből növekvő eladásra következethetünk.

A F.M.K.E. gyufák megjelenése a szlovák lapokban is visszhangot váltott ki. A *Hlas*, amely köré a cseh–szlovák együttműködést szorgalmazó személyek összpontosultak, elvi álláspontból utasította el a „femke-gyufát”. (Houdek 1900, 116–117. p.) Fedor Houdek³⁴ cikke alapján a mozgalmi jellegű gyufák 1900-ban a Monarchia területén már általánosnak számítottak, és az összes jelentős nemzeti csoport rendelkezett ilyennel. A gyufagyártás és -fogyasztás esetén Houdek alapvetően Szlovákiában gondolkodott, és létre kívánta hozni a szlovák gyufát is, ami bár termékként létezett, de az csak „szóban” volt az, ugyanis Morvaországban gyártották, amit azonban a szerző magyarázata alapján a magyarónok üldözésétől való félelem miatt nagy számban nem is szállítottak a magyarországi piacra. Erről a *Központi Értesítő* nem nyújt megerősítést, mivel lajstromba nem került. Houdek víziója alapján a Szlovák Múzeum Egylet/Muzeálna slovenská spoločnosť részére lehetett volna gyűjteni a gyufapénzt. Ehhez a Biccseben, Nagyszombatban, Turdossinban vagy Rózsahegyen található gyufagyárak valamelyikével lehetett volna szerződni. Közülük a biccsei ifj. Reitter György gyárát tudta volna Houdek elképzelni a termék gyártására, akivel korábban a F.M.K.E. is tárgyalásban állhatott vagy pedig a rózsahegy Ján Janček vállalkozásával, esetleg Vojtech Scheinost³⁵ cseh gyufagyárával. A „femke-gyufa” fogadtatása is azt mutatja, hogy ekkorra megszületett az igény arra, hogy a nacionalizmusokat a nemzeties termékek révén a piacon egymással versenybe állítsák. Így a szlovákok asszimilációját szorgalmazó egyesület részére Budapest mellett gyártott gyufákkal szemben egyfajta regionális vagy csehországi gyártás merült fel megoldásnak. A szlovák polgárság reakcióján a szimbolikus térben folyó nemzeti harc élei még jobban akkor mutatkoztak meg, amikor megfogalmazódott a vád, hogy nem Budafokon gyártják a F.M.K.E. gyufáit. A Houdek által említett Janček a Turócszentmártonban/Turčiansky Svätý Martinban kiadott *Národné noviny* hasábjain tette közzé felháborodott írását magyar lapok információira hagyatkozva, melyek szerint a „femke” és az „emke” gyűjtők nem hazai ipar termékei, amivel az Unió gyufagyár megkárosította a vevőket és a magyar államot is, ugyanis osztrák termékekre vette föl a szállítási kedvezményeit. Janček emocionálisan és szatirikusan kéri számon

34 Fedor Houdek (1877–1953), a cikk megjelenésekor még csak 23 éves szerző később apja (Jozef Houdek) üzleti nyomdokaiba lépett, aki csehországi bevándorolt textilkereskedőből vált helyi pénzintézetek igazgatósági tagjává, és még a Tátrabank vezérigazgatói székét is elfoglalta. A család Rózsahegy gazdasági életének meghatározójává vált. Fedor Houdek a *Hlas* hasábjain a szlovák pénzintézetek magyarországi helyzetét elemezte. Később a budapesti Központi Bank igazgatósági tagja, a Budapesti Lap- és Könyvkiadótársulat Rt. felügyelőbizottsági tagja lett. (Magyar Compass. XIII–XL. 1884–1912.; Molda 2020; Polányi 1987, 28–35. p.)

35 Fürthéhez hasonlóan Sušice városában állt a gyára. 1904-ben létrehozták a SOLO Gyűjtő-áru- és Fénymázgyárak Részvénytársaságot, amelyben Ausztria legnagyobb gyufagyárai fuzionáltak, amihez a budafoki Unio gyár 1915-ben csatlakozott.

a magyarosítás hazafiasságát, amelyben az urakat a néppel állítotja szembe: szerinte a magyarországi iparosok helyett idegen zsidók (Bernard Fürth gyáranak telephelyét következetesen csak német néven nevezi) érdekeit képviselik. Így a többnemzetiségű területeken a magyarosodást elősegítő szervezetre ráüthette a képmutatás bélyegét, hiszen tevékenysége így ellentmondott mindannak, amit hirdetett. (Janček 1902, [2.] p.) Ezt hangsúlyozták a magyar nyelvű sajtótermékek is, ugyanis ekkor kezdtek újra kibontakozni a magyarországi ipart támogató országos mozgalmak, amelyek az osztrák ipart kárhoztatták. Így arcucsapásként értelmezték, hogy a magyar állam eszmeiségét hirdető és valló egyesület az „ellenséggel” kokettál. Az ügy, amely országos lapokat megjárva keltett nagy visszhangot, fél év alatt lecsendesedett a sajtóban. Bár az elsőfokú iparhatóság a gyufagyár igazgatóságának tagjait ipari kihágás miatt 400-400 korona büntetés megfizetésére kötelezte, az egyesület igazgatóválasztmánya a gyűlésein kitartott amellett, hogy döntést csak jogerős ítélet tükrében kívánnak hozni, addig viszont az ügy lezárásáig tájékoztatólag beszámoltak a fejleményekről. A másodfokú iparhatóság később fel is mentette a gyárat. A F.M.K.E. részéről a továbbiakban a gyufagyár kérdése nem képezte a gyűlések tárgyát.³⁶ A közgyűlések során pedig pusztán tétellel vált, amely a bevételi oldalon jelzett egy összeget, amelyre büszkén hivatkoztak. A sajtó a botrány kitöréséről aktívabban számolt be, az elsőfokú bírságról, majd a felmentésről egyre kevesebb beszámoló érkezett.

3.1. Társadalmi szerveződés gazdasági érdekekkel

A F.M.K.E. jellemzően nem kormányzati szervezet volt, amely azonban tevékenységén keresztül mégis a központi államhatalom érdekérvényesítését folytatta. Bár működési területét az alapszabályai szerint pontosan körülhatárolták, hogy mely vármegyékben és szabad királyi városokban tevékenykednek, az egyesület tagsága ezzel nem feltétlenül korrelált. A vezetőségben és az igazgatóválasztmányban főleg a regionális elit tagjaival találkozhatunk, miként feljebb is láttuk, a tagságot ezzel szemben az országos lefedettség jellemezte. A tényleges tagság bár változó volt, mivelhogy a csatlakozási szándékot könnyebb volt jelezni, mint ezt követően tagdíjat fizetni, így a tagság egy halmozat nagy fluktuáció jellemezte, hiszen a tagdíj befizetésének elmaradása kizárást vont maga után. A tagságba az egyesület által körülhatárolt „Felvidékről” a közhatalmat gyakorlók mellett tanárok, papok és lelkészek, kereskedők csatlakoztak. Mellettük számos budapesti illetőségű személy is jelezte belépési szándékát, körükben az újságírók felülreprezentáltak szerepeltek, szinte teljes szerkesztőségek léptek be az egyesületbe. Az ő csoportjukba tartozott az egyesület ügyeit évtizedeken keresztül intéző titkár is, a pesti származású Clair Vilmos, aki személyesen tett sokat a tagság felduzzá-

³⁶ HU-MNL-OL-P 232-7.-(1899-1905)

dásáért, esetenként településeket és intézeteket csatlakoztatva az „ügyhöz”. A tagsághoz hasonlóan a szerződéses viszonyba került vállalatok esetén sem a regionális jelenlét volt a meghatározó. A gyufaszerződést bár először egy Trencsén vármegyei gyártóval egyeztetették, a kivitelezésre már nem helyben került sor, és a budapesti vállalattal kötöttek évtizedes együttműködést.

A F.M.K.E. gyufa jövedelmező volta az együletet arra sarkallta, hogy más termékek esetén is kössön üzletet. Így került a piacra F.M.K.E. védjeggyel szivarkahüvely, levélpapír, bajuszpedrő, tinta, padlófénymáz, fűszerpaprika és végül mosószappan. Ezek töredékét hozták annak a jövedelemnek, amit az Unió gyufagyár biztosított évről évre, népszerűsítő termékként azonban az egyesületet reklámozta. Ráadásul a termékek gyártói alapító tagként az egyesület vagyonát további összegekkel gyarapították, amit az igazgatóság feltételeként szabott. Annyi rugalmasság volt az egyesület részéről, hogy bizonyos esetben a kisebb vállalattal kötött szerződéskor az örökös tagsággal is megelégedtek. E vállalatok való szerződést elsődlegesen nem a regionalizmus jellemezte, eleinte ugyanis a szerződő vállalatok Budapesten,³⁷ Aradon³⁸ és Szegeden³⁹ voltak bejegyezve. Ezt követően jelentkezett két kassai cég,⁴⁰ a szántói savanyúvizet forgalmazó Konkoly-Thege Sándor (védjegy nem került belajstromozásra, azonban a kútkezelőség a levelezőlapján feltüntette az információt [ld. 2. ábra bal felső sarka]), valamint egy lévai cég⁴¹ is jegyzett egyesületre utaló címkét. Ezekben az esetekben olyan vállalkozásokról beszélhetünk, amelyek a felvidéki régióhoz köthetők. Szántó/Santovka, ahol a forrás található, Hont vármegyében feküdt, Léva pedig Bars vármegyében. Ezek a F.M.K.E. működési területén belül voltak találhatóak. Kassán bár nem működött területi választmánya a F.M.K.E.-nek, mint ahogy Pozsonyban vagy Eperjesen sem, de ezek a városok és a hozzájuk köthető vármegyék mind a magyar Felvidék vagy Észak-Magyarország mentális térképéhez, mind pedig a korabeli szlovák „Slovensko” területének is részei voltak. Így színhelyei a magyar és szlovák versengésnek, amelyhez olykor a cseh körök is társultak.⁴²

37 Riegler József Ede Papírneműgyár Rt., valamint Merényi József és fia, amely cég szerződésből kifolyó kötelezettségeit 1904-ben átadta a Rabinovszki és Társa cégnek, a F.M.K.E. szivarkahüvely és szivarkapapír készleteivel együtt.

38 Meer Mór és Fia, festékkereskedő.

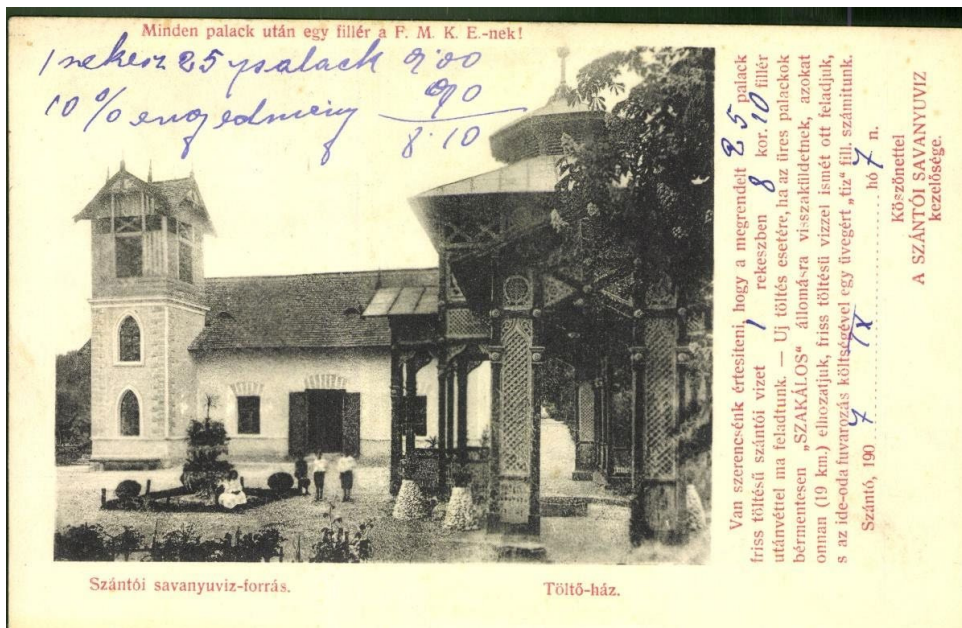
39 Káldory Soma terménykereskedő.

40 Csupka Lajos illatszerész, valamint Székely és Maderspach Felső-Magyarországi Tinta-Gyára.

41 A Kabina József Fia cég már 1906-ban lajstromozta mosószappanára a F.M.K.E. feliratot a beszercebányai kamaránál, a F.M.K.E. egyesület pedig a vármegyei választmány ajánlása alapján fogadta el a felkeresést. (HU-MNL-OL-P 232-7; *Központi Védjegy-Értesítő*, 1914, 4. sz. 218. p.)

42 A cseh tőke magyarországi pozíciószerzésének etnikai jellege egy példán keresztül nem találtatott kellően megalapozottnak. (Izsák 2020, 461–462. p.)

2. ábra.

Az egyesület működési és tevékenységi költségeit ezek a tételek kiegészítették, nagy részét ugyanis a tagdíjak és kamatok mellett a különböző megszerzett hagyatékok tették ki. Az iparcikkek terén így találkozunk elvi álláspontból elutasított ajánlattal. Ilyen volt a szerencsejáték és a közvetlen pártpolitika. Ez utóbbira volt példa Neugróschl Sándor budapesti gyáros megkeresésének elutasítása, aki a Honi Zászlógyár termeléséből ajánlott bevételt. Az ajánlat szerint „Felvidék képviselőjelöltjeinek” gyártott volna zászlót és jelvényeket, amelyből 15%-ot kapott volna az egyesület. A felajánlásért cserébe a képviselőjelöltek reklámozták volna a céget.

Vajon mit árul el nekünk a kor osztrák–magyar piacáról az a védjegyhasználat, amelyben a nemzeti karakterjegyek sikerrel jelentek meg? Mint látjuk, a gyufaipar ekkorra jelentős gyártási fejlődésen ment keresztül, de eleve egy hozzávetőlegesen alacsony szakmai és anyagi tőkét igénylő területnek számított. Az innováció így a 20. század elején az értékesítés területén jelentkezhetett, ami a vállalat üzletpolitikájának alapját jelentette. Ez egyszerre kellett, hogy magába foglalja a piac ismeretét, a termelési koncepciókat és a vevők befolyásolását. A professzionalizálódás által a marketing és a marketingkommunikáció a 20. század második felére a termelés motorjának olyan kenőanyaga lett, amely nélkül a kapitalizmus működése elképzelhetetlen. Így a Monarchia területén működő piacgazdaságban is megtaláljuk azokat a jellemzőket, amelyek bár még fogalmilag nem voltak jelen, ám jelenséggé ekkor jöttek létre. Ilyen az értékesítésösztönzés részeként kialakult arculátvitel – közgazdasági szakirodalomban

használatosabb a merchandising,⁴³ mai köznyelvben a merch –, amelynek korai formájával a skatulyák vonatkozásában találkoztunk. Ezek a nemzeties jegyek, amelyekbe a védjegyek között botlunk és így a kor fogyasztói társadalma is ezekkel szembesült, a termékhez úgy kovácsolták a nemzetet és a nemzeti eszme képzetét, hogy ott kapcsolatnak feltétlenül nem kellett ténylegesen fennállnia. Ezekre példa egyfelől a Pojatzí Fl. és társa (Fl. Pojatzí & Co.) deutschlandsbergi vállalat bejegyzett termékei, amelyeken többnyire feltüntették, hogy „Austria”, „Styria” (Stájerország) vagy „Made in Austria”, a magyarországi piacra pedig külön készítettek nemzeties terméket. Ilyen volt az 1893-ban leleplezett budavári honvédszobrot a címkéjére helyező gyufa.⁴⁴ Az osztrák gyufagyár Zala György szobrász munkáját használta fel, amely az 1849. évi budavári ostromra emlékezett, tehát a magyarországi hadsereg osztrák védők fölött aratott győzelmére.⁴⁵ A szabadságharc e győztes mozzanatával egyértelműen a nemzeti érzelmekre kívánt hatni az osztrák gyár, miközben a bejegyzés évében a gazdasági kiegyezés megkötése a két országrész között éppen kétségesnek tűnt, és az osztrák iparral szembeni függetlenedés hangjai is erősödtek. Meglehet, a vállalat azzal akart nagyot nyerni, hogy már a független magyarországi vámterületen egy nemzeties termék került a neve alatt bejegyzésre. Ettől eltekintve a vállalat a termékeket nem törölte a lajstromból az unió fennmaradása után sem, bár egy 1902-ben szabadalmazott termékén már csak „SZO-BOR GYUFA” lett bejegyezve a szobor rajzolt képmásával, elhagyva a honvéd jelzős szerkezetet, meg a budavári ostrom dátumát. A nemzeties jegyek helyett ezen a gyufaska-

43 A jogtudomány és a közgazdaságtan egyaránt alkalmazza és vizsgálja azt a jelenséget, amely szerződéses viszonyból indul ki (vagy annak hiányából) azzal a céllal, hogy termékével és üzenetével egyaránt elérje a fogyasztót. A kép (arculat) használatát védjegyjogtalom tudja kizárólagosan biztosítani. A termelő és a „reklámarc” egyaránt érdekelt a figyelemfelhívásban, a meggyőzésben, az emlékeztetésben és közönségkapcsolatokban (közösséghez való tartozás érzetében). E kutatások korai példaként veszik számba a Petőfi-vásznat és a Kossuth-fénymázt, ezek azonban a korszakban nem számítottak kirívónak. Az arculátvitel jelenségéhez sorolják jogi szempontból azokat a cégneveket, amelyek az általunk vizsgált korszakban jöttek létre (pl. Törley, Dreher stb.). Ez mutatja számunkra, hogy tárgyat tekintve is változó, mikor beszélhetünk arculátvitelről. A merchandisingról szóló jogi és közgazdasági tanulmányok kiindulópontja a filmvásznak népszerű színészeinek felhasználása termékként, amelynek előképét nem jegyzik, de tanulmányunkban bemutattuk: a parasztvígjátékok szereplőit a skatulyákon már a 19. században is szerepeltették. (Tattay 2002, 77. p.; Sztrihó 2022; Rekettye–Törőcsik–Erzsébet [szerk.] 2022)

44 Négy ilyen típusú gyufa került jegyzékbe: a „HONVÉD SZOBOR GYUFA” – amelyen maga a szobor felismerhető ábrázolása is látható volt – mellett a „Honvéd”, a „Honvéd-Szobor” és a „Honvéd-Szobor-Gyufa”. *Központi Értesítő*, 1897, 22. évf. 98. sz. 1382. p.

45 A *Vasárnapi Ujság* fotót is közölt a szoborról, amely alapján a skatulya is beazonosítható. Jog értelemben érdekes kérdés lehet, vajon a gyár fizetett-e ekkor valamilyen jogdíjat Zala György szobrásznak. A korabeli sajtóban és a *Központi Értesítő*ben arra utaló jelet azonban nem találtam, hogy idő előtt törölték volna a védjegyet, vagy hogy per indult volna jogtalan használat miatt. (*Vasárnapi Ujság*, 1893, 40. évf. 21. sz. 345–346. p.)

tulyán már a szakmai megbízhatóságot emelték ki jelentősebben azzal, hogy a párizsi világiállítás nagydíját és aranyérmét jelölték rajta.⁴⁶ A nemzeties arculatátvitelt a Monarchia más nemzetei kapcsán is gyakorolta ez a vállalat, így a horvát nemzetet éltetve⁴⁷ vagy az olasz nyelvű Triesztet propagálva.⁴⁸

A nemzeties arculatátvitel halmazon belül az egyesületek egy részhalmazát jelentettek, amellyel a vásárló „bennfentességet” kapott tagsági viszony nélkül. A F.M.K.E., a Sokol, bármely Matica⁴⁹ egyesületről volt is szó, az a tagsági viszony szabályaihoz kötött volt. A piacon azonban ez egyszerűen elérhetővé vált, ráadásul a gyufa mint termék a hozzájárulás egy olcsó módját jelentette. Az ösztönzést tovább erősítette, hogy olykor a vásárló még támogatta is az egyesületet, miként a F.M.K.E. esetén, mikor a gyufa árából az egyesület tényleges részesedést kapott. A nemzeti érzelmeket tudta így az egyesület és a szerződött vállalat piacosítani, és bevétel formájában önmaga számára becsatornázni.

Az egyesület gazdasági térben betölthető pozícióit a tagság és a vezetés szociális és gazdasági helyzete (nemzeti korlátoltsága) merőben befolyásolta, miként céljait is. Az egyesület a kezdetektől fogva felismerte a gazdasági pályán végbemenő asszimiláció lehetőségét, amely a társadalmi mobilitás egyes feltételeként megjelenő magyar kulturális normák használatát, köztük kiemelten a nyelvhasználatot jelentette. A tagságában nagy számban megjelenő asszimilálódott zsidók is erősíthették ezt a mobilizációs pályaképet, amit a magyarosodás útjának tekintettek. A F.M.K.E. így nem csak a kisebb iparcikkek értékesítésében vállalat szerepet, amellyel a gazdasági folyamatokra kívánt hatni, hanem más területeken is voltak elképzelései. Az alapszabályai körébe felvett célokban ez mégsem tükröződik olyan karakteresen, tevékenységéből azonban találunk erre példákat. Ilyen volt a szlovák ipartanoncok utaztatásának megszervezése magyar mesteremberekhez.⁵⁰ A utaztatások megszervezésénél ugyanakkor több hiányosság is felmerült, ami konfliktusokat is szült, főleg ott, ahol az ifjúnak eltérő vallási felekezeti családhoz kellett beköltöznie. Ez a tevékenység az oktatáshoz és kultúrászervezéshez, tehát a F.M.K.E. meghatározott céljaihoz közelebb állt. Az egyesület saját misszióját azonban szélesebb spektrumon képzelte el, a magyar nemzet szupre-

46 *Központi Védjegy-Értesítő*, 1903, 2. sz. 156. p.

47 *Központi Értesítő*, 1895, 20. évf. 22. sz. 391. p.

48 Az egyik ilyen skatulyán Domenico Rossetti gróf szobra volt látható, amely máig a Muzzio Tommasini közparkban áll, és amit ebben az évben avattak fel. (Saracino 2019) Az emellett bejegyzet skatulyán pedig Rossetti arcképénél szerepel: „Ne la patria de Rossetti, no se parla che italian!” [Rossetti hazájában senki sem beszél máshogy, csak olaszul!] *Központi Védjegy-Értesítő*, 1901, 11. sz. 675. p.

49 Pl. az Ústřední matice školská szervezetnek volt több gyártó részéről a cseh iskolákat népszerűsítő gyűjtője.

50 A Budapesti Ipari és Kereskedelmi Munkásközvetítő Intézet segítségével 1907-ben 42 ipartanoncot irányított egy 3–5 éves időszakra homogén magyar nyelvű területre. (HU-MNL-OL-P 232-7)

máciáját a gazdaságban is szeretne volna megteremtetni. Mivel azonban az egyesület maga nem gazdasági társaság volt, és piaci szereplőként nem lépett fel, társadalmi szerveződésként a befolyásolás eszközével tudott csak élni. Erre bizonyos eszközei megvoltak, ugyanis a tagságának köszönhetően olyan kapcsolati háló kötötte az országos elitekkel, amely révén képes volt a törvényhozói hatalomhoz eljuttatni az üzenetét, másrészt a nyilvánosságra is tudott hatni, hiszen számos lap szerkesztőségében ültek egyesületi tagjai. Ezért már a századfordulót követően azokhoz a vármegyei törvényhatósági bizottságokhoz, ahol az egyesület működött, a háziipar érdekében szorgalmazta, hogy biztosítsák a nemzetgazdasági életet és a magyar állam egységét. Az 1903-ban kiadott körlevelében már egyenesen azt jelenti ki, hogy a „nemzetiségi kérdés a Felvidéken főleg a megélhetés kérdése”.⁵¹ Bár a nemzet nagyságáról szóló patetikus szólásokból nincs hiány a felszólalások és határozatok sorában, az alapvetően kulturális kérdésként megfogalmazott célok ilyen jellegű gazdasági szempontokkal való összekapcsolása azelőtt nem jellemezte a F.M.K.E.-t. A felszólítás végül Zólyom vármegyében állandó iparfejlesztési bizottság létrehozását eredményezte, valamint egy beszercebányai háziipari kiállítás megszervezését.⁵²

Ez az egyesületi irányvonal ekkor egybevágott a kormányzati politikával, bizonyos időbeli eltolódással, amely Széll Kálmán és Khuen-Héderváry Károly első kormányát jellemezte. Az addigi nemzetiségi politikának olyan jellegű folytatása volt ez, amely hangsúlyt kívánt fektetni az okok értelmezésére, így az esetleges gazdasági mozgatórugóira is. Ennek folyamán a kivándorlás és a szlovák pénzintézetek is a fókuszába kerültek. Az egyesület sem vezetői, sem tagsági gyűlések során nem jegyezte, hogy bizonyos vállalatokkal vagy egyáltalán a tőkemozgással szemben feladata volna. Mindeközben a központi hatalom a szóban forgó vármegyéknél már felvette a kapcsolatot, hogy érdeklődjön a cseh üzleti körök esetleges tevékenységéről.⁵³ Annak ellenére sem, hogy 1902-ben birodalmi szintű botrány alakult abból, hogy Turócszentmártonban cseh pénzügyi körök részvételével kívántak egy cellulózzgyárat létrehozni, amit a magyarországi hatóságok megakadályoztak. A cseh tőke veszélyére csak 1905-ben tértek ki a jegyzőkönyvekben. Márpedig e gyűlések aktív résztvevői között volt az a Haydin Imre, aki bevitte a képviselőházba a költségvetés vitáján a turócszentmártoni gyáralapítás ügyét,⁵⁴ valamint gróf Esterházy János⁵⁵ is, aki a pánszláviz-

51 HU-MNL-OL-P 232-16.

52 HU-MNL-OL-P 232-16.

53 Szarka 1995, 99–103. p.

54 Nehéz megállapítani, hogy a kormányzat, a vármegye vagy más érdekérvényesítő csoport részéről alakult ki az elsődleges ellenállás a cseh tőkével szemben, mivel ekkor az osztrák iparral szembeni védelem jelszavát legtöbbször a zászlójukra tűzték. Széll Kálmán a vármegyei ellenállással magyarázta osztrák kollégájának (lásd: a turócszentmártoni cellulózzgyár század eleji alapításának ügye). Roman Holec foglalkozott ezzel. (Holec 1994, 49–72. p.)

musról írt egy pamfletfüzetet, amelyben a cseh és szlovák körök közeledésének gazdasági hátterére is kitért.⁵⁶ Az 1904. évi közgyűlésen mint tiszteletbeli elnök már maga Rákosi Jenő szónokolt a harmincmillió magyar nemzetről, és érintette az agráriusok és merkantilisták vitáját, konklúzióként azonban az ipar megteremtésének fontosságát hangsúlyozta, függetlenül a vámközösség felmondásától.⁵⁷ Ezt követően az iparfejlesztést támogató szövegek éves szinten kerülnek a jegyzőkönyvbe, de megmaradnak általánosságokban.

Lehetősége az egyesületnek abban állt, hogy más szervezetekkel együttműködve tűz ki célokat. Ilyen megkeresések voltak, ezek azonban nem jártak eredménnyel. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége által rendezett konferencián való felszólalás a kivándorlás témájában a konferencia egészét tekintve nem jelentett előremutatót. A Tulipán Szövetség – Magyar Védőegyesület javaslata az egyesületnek, hogy szerintük nemzeti vásárokat szükséges szervezni (a lipcsei Messe példáján), ahol a közönség találkozhat a magyar termékekkel, lelkes reakciót váltott ki. Ezt követően viszont csak azt a döntést hozták, hogy „kíváncsnak látják” az ötletet.⁵⁸ Így ami a gazdaságot illeti jóformán csak a szavak szintjén tudtak alkotni.

4. Összegzés

A tanulmányban amellet érveltem, hogy a Magyar Királyság területén egy olyan civil szervezet, amely az államhatalom érdekei mellett tevékenykedett, és tevékenysége alapvetően kívül állt a piaci és egyéb gazdasági folyamatokon, mégis hatással volt az iparosodás bizonyos folyamataira. Ez természetesen döntően nem befolyásolta az iparosodást magát, mértéke pedig további kutatásokat igényel. A termékek nemzeties arculatátvitelével és a sajtóban folytatott hazafias propagandájával azonban csatlakozott a magyarországi ipar megteremtéséért dolgozó egyesületek tevékenységéhez. Bár a velük való együttműködésében sikert már nem találunk. Ez annak tudható be, hogy a F.M.K.E. elsődleges célja a nemzetiségek asszimilációjának az elősegítése volt. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a szerződéses viszonyba került vállalatoknál a regionalizmus

55 Gróf Esterházy János (1864–1905) a főrendiház tagja, a közgazdasági és közlekedésügyi bizottságban ült. Neje Tarnow-Tarnowska Erzsébet, fiuk Esterházy János csehszlovákiai politikus.

56 Ebben a pánszlávizmus terjedésére keresi a választ néhány orosz (és ukrán) történész és filozófus munkáján keresztül magyarázva. Bizonyosságot tesz benne arról, hogy a cseh és szlovák közeledés eszméáramlatairól vagy nem volt ismerete, vagy pedig azt a saját elmélete szempontjából nem tudta felhasználni. Egyszerre jelenik meg benne az orosz és a cseh kapcsolat. Ez utóbbi kapcsán azonban érdekes, hogy a gazdasági szempontokat kiemeli. (Esterházy 1902)

57 HU-MNL-OL-P 232-6-(1893-1907)

58 HU-MNL-OL-P 232-7

szempontként nem merült fel, ellenben a magyarországi elitekkel való kapcsolat biztosíték lehetett. Maga a szervezet azonban a termékek piacán reprezentálta a magyar nemzeti állam eszméjét a „femke-gyufákkal”.

Források

Levéltár

Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület,

1893–1907 Közgyűlési jegyzőkönyvek, HU-MNL-OL-P 232-6.-(1893-1907);

1907–1917 Közgyűlési jegyzőkönyvek, HU-MNL-OL-P 232-6.-(1907-1917);

1899–1905 Az igazgató választmány jegyzőkönyvei, HU-MNL-OL-P 232-7.-(1899-1905)

1906–1914 Az igazgató választmány jegyzőkönyvei, HU-MNL-OL-P 232-7. (1906-1914)

Unió Magyar Általános Gyufagyár. Alakuló ülés jegyzőkönyve és az alapszabály (HU-BFL-VII-173 a)

Publikáció

A túrócszentmártoni cellulózzgyár század eleji alapításának ügye 1965. In Kemény G. Gábor (összegyűjt.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, III., 1900–1903.* Budapest, 350–357. p.

Baross Károly 1891. A Cseh Országos Kiállítás. *Köztelek*, 1891, 1. évf. 1. sz. 9–10. p.; A prágai kiállítás. *Köztelek*, 1891, 1. évf. 20. sz. 9–10. p.

Esterházy János 1902. A szláv áramlatok és hazánk. Budapest.

Fořt, Josef 1891. *Hlavní katalog. Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze k oslavě jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze.*

Houdek, Fedor 1900. „Museálna slovenská spoločnosť” a obchodníci. *Hlas*, 3. évf. 4. sz.

Janček, Ján 1902. Čo všetko je vlastenectvo? *Národné noviny*, 33. évf. 53. sz.

–j–a. 1833. Gyujtószer. In *Közhasznú esmeretek tára a Conversations-lexicon szerint Magyarországra alkalmazva. V. kötet.* Pest, 517. p.

–jd– 1840. Gyujtó fák' gyára Pesten. *Athenaeum*, 4. évf. 41. sz. 656. p.

Központi Értesítő, 1876–1903.

Központi Védjegy-Értesítő, 1903–1914.

Dr. Galánthai Nagy Sándor (szerk.) 1895–1908. *Mihók-féle Magyar Compass XXIII–XXXV.*

Sz.n. 1825. *Prager Zeitung*, 129. sz. [2–4. p.]

Sz.n. 1891. Csehország gépipara. *Gazdasági Mérnök*, 15. évf. 27–30. sz. 314–315., 326., 338., 352–353. p.

Vasárnapi Ujság, 1893, 40. évf. 21. sz.

Irodalom

- Bácskai Vera 1967. Irinyi János. *Élet és Tudomány*, 22. évf. 25. sz. 1166–1169. p.
- Berend T. Iván 2022. Economic nationalism in historical perspective. In Andreas Pickel (szerk.): *Handbook of Economic Nationalism*, 2–13. p.
- Brandeis, Bedřich 1900. Krnka. In *Ottův slovník naučný* XV. Praha, 229–230. p.
- Fél Edit–Hofer Tamás 1997. *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest.
- Goudsblom, Johan 2002. *Tűz és civilizáció*. Budapest.
- Grünwald Béla 2011. *A Felvidék*. Pozsony
- Hájek, Jan 2016. Proměny hospodářství. Od tradiční výroby k industriální. In Hlavačka, Milan et al. (eds.): *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. I.* Praha, 277–415. p.
- Holec, Roman 1994. Zápas o martinskú celulózku ako najväčší projekt česko-slovenskej hospodárskej spolupráce pred I. svetovou vojnou. *Historické štúdie*, 35, 49–72. p.
- Hornyák Balázs 2019. *Füstös múltunk. A dohányzás és a hazai dohánygyártás története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest.
- Izsák Gergely 2020. Mit adtak nekünk a csehek? A Živnostenská banka hitelügyletei a magyarországi iparral a 20. század elején. *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, Budapest, 441–464. p.
- Jakubec, Ivan 2011. Obchod – symptomatické pole nacionálních zápasů. In Jančík, Drahomír–Kubů, Eduard (szerk.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha, 125–167. p.
- Katus László 1983. Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1914). In Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története. 1890–1918. I.* Budapest, 263–401. p.
- Kempelen Béla 1938. *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok 2.* Budapest.
- Komlos, John 1990. *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században*. Ford. Jász István. Budapest, Maecenas.
- Konek Sándor 1868. *Az Ausztriai–Magyar Monarchia statisztikai kézikönyve*. Pest.
- Kovács Ottó 2011. A Zaretzky-féle gyufagyárak In Dr. habil. Vámos Éva–Dr. Vámosné dr. Vigyázó Lilly (szerk.): *Természettudományos, műszaki és orvostudományi fejlődés a hosszú 19. században. Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből*. Budapest.
- Kövér György 1982. *Iparosodás Agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848–1914*. Budapest.
- Lósy-Schmidt Ede 1936. *A foszforos gyújtók. Römer István és Irinyi János szerepe e gyújtók tökéletesítésében*. Budapest.
- Mérei Gyula 1951. *Magyar iparfejlődés 1790–1848*. Budapest.
- Molda, Rastislav 2020. Jozef Houdek, slávny ružomerský (ne)rodák. <https://rkmagazin.sk/jozef-houdek-slavny-ruzomersky-nerodak/> (Utolsó letöltés: 2025. április 8.)
- Okurka, Tomáš 2012. *Průmyslové a všeobecné výstavy v Čechách 1891–1914. Aktěři a jejich motivace*. Disszertáció. Prága.

- Polányi Imre 1987. *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón, 1895–1905*. Budapest.
- Rekettye Gábor–Töröcsik Mária–Hetsi Erzsébet (szerk.) 2022. *Bevezetés a marketingbe*. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634547761> https://mersz.hu/dokumentum/m998bam__129/#m998bam_115_p24
- Saracino, Zeno 2019. Domenico Rossetti, difensore di Trieste. La statua, l'uomo „di grande sentire”. <https://www.triesteallnews.it/2019/06/domenico-rossetti-difensore-di-trieste-la-statua-luomo-di-grande-sentire/> Utolsó letöltés: 2025. április 1.)
- Say Móric 1882. A gyufa története. In Fodor József–Paszlavszy József (szerk.): *Népszerű természettudományi előadások gyűjteménye*, V/35. Budapest.
- Smith, Anthony D. 2000. A nacionalizmus és a történészek. *Regio*, 11. évf. 2. sz. 5–33. p.
- Štaif, Jiří 2011. Multietnicita národní společnosti, hospodářské elity a jejich konfrontace In Jančík, Drahomír–Kubů, Eduard (szerk.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Strěty a zápasy o národní emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha, 51–79. p.
- Szabad György 1987. Az önkényuralom kora (1849–1867) In Kovács Endre (főszerk.): *Magyarország története. 1848–1890. I.* 435–768. p.
- Szakács Margit 1966. A munkásgyufa története. *Legújabbkori Múzeumi Közlemények*, 3. évf. 1–2. sz. 22–27. p.
- Szarka László 1995. *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram–MKKI.
- Sztrihó Krisztina 2022. A karakter merchandising nemzetközi jogi megítélése. In Pogácsás Anett (szerk.): *„Szellemi alkotások az ember szolgálatában”. Professzor Dr. Tattay Levente tiszteletére szervezett emlékkonferencia tanulmánykötete*. Budapest.
- Tattay Levente 2002. A merchandising. *Külgazdaság. Jogi melléklet*, 6. sz. 77–92. p.
- Tószegi Zsuzsanna 2017. „Szorgalom és szenvedély” Irinyi János életútja és tevékenysége. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 12. (122.) évf. 3. sz.
- Zahra, Tara 2010. Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review*, 69. évf. 1. sz. 93–119. p.

GERGELY IZSÁK

NATIONAL IMAGE TRANSFER. THE FELVIDÉKI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET AS A PRODUCT

The Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (F.M.K.E.) [Hungarian Public Culture Association of Felvidék] was a state-supported civic organization promoting assimilation in the northern counties of the Kingdom of Hungary. Although it was primarily active in the cultural field, it also emerged in the economic sphere. It did not, however, appear on the market in the classic profit-making way, but as a product on the one hand, and as a coordinator of labour and product on the other. The study is part of the dissertation on the presence of Czech capital in Hungary, and in this context, it will show how F.M.K.E. sought to implement and represent Hungarian national supremacy countrywide, and how and why it created a national image transfer of products. And thus, the symbolic competition of nationalisms on the market.

EVA FISCHEROVÁ – JAROSLAV VALKOUN

Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása és az Észak-Csehországi Nemzeti Egység tevékenysége az 1920-as években

EVA FISCHEROVÁ – JAROSLAV VALKOUN

The Establishment of the First Czechoslovak Republic and the National Unity of North Bohemia in the 1920s
Keywords: First Czechoslovak Republic; Czech national consciousness; Czech patriotic associations; minorities; German minority

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i2.07>

A Cseh Királyság és a Cseh Korona Országai (értsd: a morva, sziléziai és luzsikai területek – a szerk. megj.), valamint utódjának, a Csehszlovák Köztársaságnak a történelmét nagyban befolyásolták a cseh és a német népcsoportok közötti nemzeti feszültségek, amelyek a 13. század elejétől kezdték befolyásolni a cseh területek történelmét. A német eredetű lakosság, amely hozta magával saját életmódját, jogi normáit és kulturális szokásait, fokozatosan hozzászokott az új környezethez, és a következő hét évszázadban meghonosodott Csehország, Morvaország és Szilézia térségében.

A 19. század közepétől kezdve a Habsburg Monarchia területén fokozott mértékben kezdtek megnyilvánulni a nemzeti feszültségek, amelyeket elsősorban a németek jobb gazdasági helyzete váltott ki. Az egyik legfontosabb szervezet, amelynek fő törekvése az ország határvidékein élő cseh kisebbség védelme volt, az 1885. március 22-én Prágában megalakult Národní jednota severočeská (Észak-Csehországi Nemzeti Egység – NJS) volt. Röviddel az alakuló ülés után a sajtóban is megjelentek az egyesület megalakulásáról szóló információk. Az Egység megalakulásáról szóló kiáltványban egyúttal az NJS céljait is megfogalmazták. Az NJS fő célja az lett volna, hogy „testvéreinket oktassa és a nemzeti jogokat megvédje azokon a vidékeken, ahol nemzetünket bizonyos elemek ellenkezése fenyegeti, akik nem ismerik el a két nemzetnek az országban a törvény által biztosított egyenlő jogait”. (Pavlíček 2023, 174. p.)

A Šumava menti Nemzeti Egységgel (az első csehországi cseh védegyesülettel) folytatott tárgyalások alapján a nyugat-csehországi Mariánské Láznětől kezdve Észak-

Csehország egész területe egészen a kelet-csehországi Lanškroun és Polička városokig az NJS igazgatása alá került. Az egyesületet egy központi bizottság (akkoriban közigazgatási bizottság)¹ irányította, és az egyesület megalakulásakor, 1885. március 26-án tartott első ülésen az Egység tagjai maguk közül megválasztották az elnökséget (prezídium), az elnököt (sztaroszt), az alelnököt (alpolgármestert), két ügyvezetőt, egy pénztárost, egy jegyzőt és egy könyvelőt. Már az első közgyűlésen három könyvvizsgálót választottak. (Čenský 1969, 4. p.) Ahogy az NJS napirendje fokozatosan bővült, úgy nőtt a személyzet létszáma is.

Az 1907-es alapszabály szerint az egyesület célja az volt, hogy „hozzájáruljon az észak-csehországi területek nemzeti, szellemi és anyagi javulásához, különösen Prága, Cheb, Žatec, Litoměřice, Boleslav, Jičín, Hradec Králové, Chrudim és Čáslav egykori krajínáiban”.² Az egyesület fent említett célját nemcsak előadások, találkozók, kirándulások, kiállítások szervezésével, hanem nemzeti fesztiválok, kongresszusok, színházi előadások és szórakoztató rendezvények szervezésével kívánta elérni. Ugyanakkor szükségét érezték a cseh kéziratok és folyóiratok kiadásának és terjesztésének is, és nem kevésbé fontossá vált könyvtárak, gyűjtemények, múzeumok és olvasótermek létrehozása.

A cseh elem támogatása monetáris intézmények, különösen hitelszövetkezetek és takarékpénztárak létrehozásában is megnyilvánult. Ehhez szorosan kapcsolódott a kedvező hitelek megszerzéséhez nyújtott segítség.³ Az NJS a cseh oktatás területén is erőteljesen részt vett, de gazdasági ügyekben is, beleértve mezőgazdasági földek vásárlását, és karitatív téren is tevékenykedett. Az országos politikai tevékenységük részeként a csehországi régiók fokozatosan felkészültek a népszámlálásra, valamint a helyhatósági és tartományi választásokra. Alapszabálya szerint az NJS nem vehetett részt közvetlenül a választási küzdelemben, de meglehetősen intenzíven beavatkozott a választásokba, különösen a nyelvhatáron levő helyhatóságok választása esetében.

Az egyesület célkitűzéseinek megfelelő és hatékony teljesítéséhez szükség volt a rendszeres készpénzszerzésre. Ezt önkéntes adományokból, hivatalos engedéllyel tartott gyűjtésekből, valamint előadások, multságok stb. bevételeiből biztosították.⁴ Ugyanakkor az egyesület költségvetése tartalmazta a tagok hozzájárulásait is, akik ter-

1 A központi bizottság a közigazgatási bizottság átalakításával jött létre az első közgyűlésen a szervezet irányító szerveként. Národní archiv, Praha (a továbbiakban: NA), fond Národní jednota severočeská (a továbbiakban: NJS), inventární číslo (a továbbiakban: inv. č.) 1, karton (a továbbiakban: kart.) 1, zápis schůzí ÚV NJS.

2 Státní okresní archiv Cheb (a továbbiakban: SOKA Cheb), fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, inv. č. 33, kart. 4, stanovy NJS.

3 SOKA Cheb, fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, inv. č. 33, kart. 4, stanovy NJS.

4 NA, fond NJS, inv. č. 8, kart. 9, národnostní statistika 1880–1930.

mészetes és jogi személyek egyaránt lehettek. A felvett tagokat ekkor általában 1. tiszteletbeli, 2. alapító, 3. tényleges, 4. aktív, 5. végrehajtó tagokra osztották.⁵ Az NJS fennállása alatt helyi egyesületekre, szakosztályra tagozódott, a legalacsonyabb közigazgatási egységek pedig a körzetek voltak. (Pavliček 2023, 175. p.)

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása

Képzeltbeli történelmi mérföldkövé 1918. október 28-a vált, ez Csehszlovákia megalakulásának napja, valójában egy félreértés folytán. Andrássy Gyula külügyminiszter október 27-i jegyzékét sokan megadásként értelmezték, holott valójában csupán egy béketárgyalási ajánlat osztrák elfogadásáról volt szó. Még aznap este a Nemzeti Bizottság képviselője, Vlastimil Tusar telefonált Bécsből Prágába, és tudatta, hogy a Monarchia katonailag megbukik. (Klimek 1998, 181. p.) Ezt követően született meg az 1918. október 28-i törvény a független csehszlovák állam megalakításáról, amely alapján új államalakulatot hirdettek ki. Két nappal később a Szlovák Nemzeti Tanács Turócszentmártonban tartott ülésén elfogadták a Szlovák Nemzet Nyilatkozatát (martini deklaráció), amely követelte a szlovákok önrendelkezési jogát, és kifejezte a szlovák nép azon akaratát is, hogy a cseh nemzettel közös államban éljen.

Az újonnan létrehozott Csehszlovákia megalakulásának kezdetétől fogva alapvető problémával szembesült, mégpedig a lakosság igen változatos nemzeti összetételével, amelynek nagy része nem azonosult az új államszerkezettel, és elutasította azt. Ezek főként németek, lengyelek és magyarok voltak, akik az új állam lakói lettek. A másik oldalon a csehek és a szlovákok álltak, akik ezzel szemben ünnepelték Csehszlovákia létrejöttét. Ebben a helyzetben azonban szinte lehetetlen volt konszenzusra jutni a két csoport között, különösen az új állam alapelveiről. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 11. p.) Csehszlovákia megalakulása után a kisebbségek helyzetét illetően nem történt semmilyen alkotmányos változás. Jogaikra továbbra is az 1867. decemberi általános polgári jogokról szóló törvény 19. cikke vonatkozott, amely a néptörzsek (Volksstämme) jogait rögzítette.⁶ A nemzeti kisebbségek azonban az új államhoz egyebek között azért is viszonyultak negatívan, mert az új állami vezetés lépéseket tett a csehek és szlovákok

5 Tiszteletbelivé akkor vált a tag, ha a központi bizottság jelölte, a közgyűlés pedig megválasztotta. A jelöltnek azonban előbb szükséges volt az Egység tevékenységében kiemelkedő érdemeket szereznie. SOkA Cheb, fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, inv. č. 33, kart. 4, stanovy NJS.

6 „Az állam minden néptörzsnek egyenjogú, és minden néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetiségének és nyelvének megőrzésére és ápolására. Az állam elismeri a tartományokban szokásosan használt nyelvek (landesüblichen Sprachen) egyenjogúságát az iskolákban, a hivatalokban és a közéletben.” (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 22. p.)

kiváltságos helyzetének megteremtésére. Bár a törvényhozás elfogadott egy nyilatkozatot, amely szerint „a Csehszlovák Köztársaság polgári és nemzetiségi szempontból igazságos állam lesz”, ám egyúttal hozzátette, hogy „[...] a csehszlovák nemzet és annak nyelve vezető szerepével”. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 22. p.)

A 60 cseh többségű járás mellett 36 német többségű járás is volt az új állam területén. Az 1900-as népszámlálás szerint ebben a 36 járásban mintegy 2 millió német és alig 149 000 cseh élt. Mivel azonban Morvaországban és Sziléziában is éltek németek, összlétszámuk meghaladta a 3,5 milliót. (Klimek 1998, 232. p.) Nagyon nehéz helyzet alakult ki az államalapítás után Csehszlovákia határ menti területein, ahol túlnyomórészt német lakosság élt, amely elkezdte kinyilvánítani: „eltökélt szándéka, hogy két-ségbeesetten ellenáll az idegen uralom fenyegetésének, és követeli az önrendelkezés jogát”. (Klimek 1998, 232. p.) A Nemzeti Bizottság képviselői ezért már 1918. október végén tárgyalásokat kezdtek német politikusokkal (Rudolf Lodgman von Auennel és Josef Seligerrel).

Ebben a helyzetben lehetetlen volt megegyezésre jutni a két fél között, különösen azért, mert mind Rudolf Lodgman von Auen, mind Josef Seliger nem a megegyezést, hanem a határ menti területek Csehszlovákiától való elszakítását szorgalmazta. A szudétanémetek a túlnyomórészt német lakosságú területek Német-Ausztriához (Deutsch-Österreich) való csatolását követelték, amely teljes védelmet ígért nekik. Azt remélték, a későbbiekben majd Deutsch-Österreich Németországhoz csatolják őket. E magatartás eredményeként 1918 októbere és novembere folyamán négy saját közigazgatású német tartományt hirdettek ki. (Klimek 1998, 232–233. p.) 1918. október 29-én létrejött Deutschböhmen tartomány, amelynek központja Liberec városa volt, és ideiglenes kormánya élén Raphael Pacher radikális német vezető állt, aki egy autonóm terület létrehozását követelte Észak-Csehországban. (Sládek 2002, 26. p.) Ezt a területet a birodalmi tanács eredetileg csehországi német tagjai kiáltották ki magukénak. Egy nappal később Dr. Robert Fleissler⁷ német politikus Opavában ideiglenes kormányt alakított, és ezzel létrehozta a Sudetenland (Klimek 1998, 269. p.) (Szudéta-vidék) tartományt. November 3-án a németek Morvaország egy részén létrehozták Deutschsüdmähren tartományt, amelynek központja Znojmo volt, és ezzel egyidejűleg Dél-Csehországban létrehozták Böhmerwaldgau tartományt, amelyet Prachaticéből igazgattak. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 35–36. p.)

A cseh politikai élet nagy aggodalommal tekintett a német tartományok létrehozására. A helyzetet tovább súlyosbították az ezeken a területeken tapasztalható állandó zavargások, amelyek fő okai az élelmiszerhiány, a széteső közigazgatás és nem utolsó-

⁷ Robert Fleissler az Osztrák-Sziléziában tevékenykedő német politikus volt, 1918-ban vált tartományfőnökké (Landeshauptmann) a Szudétákban (Sudetenland). Bővebben lásd Martinek 2003.

sorban a bolsevik agitáció erősödése voltak, amire az első világháború frontjairól hazatérő katonák is hatással voltak.

1918 végén a német politikusok a csehszlovákiai német kisebbség problémájának nemzetközivé tételére összpontosítottak. A szövetséges hatalmak némelyikének jegyzékeket küldtek, amelyekben nyilvánosságra hozták a határ menti tartományokkal kapcsolatos vitás kérdéseket. Csehszlovákia ezzel szemben inkább a kérdés belső megoldására törekedett, és mivel a németekkel folytatott tárgyalások kudarcot vallottak, úgy döntött, hogy a hadsereggel folytatja az inkriminált területek megszállását. Nagy gondot jelentett azonban a csapathiány, mivel az ország még nem rendelkezett állandó hadsereggel, ezért a csehszlovák légiósok erejét kellett felhasználnia.⁸

A német tartományok 1918. decemberi megszállása viszonylag gyorsan zajlott le azért is, mert az inkriminált területek az új állam létrejötté óta egyre szűkültek, és számos cseh nemzeti bizottság kezdte meg tevékenységét a szomszédos vegyes területeken. A német tartományok Deutsch-Österreichhez csatolásának szándékát egyebek között számos német földbirtokos és nagyiparos ellenezte, akiknek az elszakadás esetén fel kellett volna adniuk a Csehszlovák Köztársaság többi részén levő vagyonukat.

A vegyes és többségükben német területek nagy részének csehszlovák katonák általi megszállása bizonyos nyugalmat hozott az országban, és szinte teljesen megakadályozta a Bécsben ügködő cseh–német politikusok további akcióit. A német politikai pártok számos képviselője azonban továbbra is abban reménykedett, hogy a közelgő, 1919 januárjában kezdődő párizsi békekonferencia szavatolni fogja a német kisebbségnek a vágyott önrendelkezési jogot. A párizsi konferencia azonban a német kisebbség számára kudarccal végződött, és nem volt ez másként az Ausztriával 1919 szeptemberében Saint-Germain-en-Laye-ben tartott békekonferencia után sem, amikor a túlnyomórészt német lakosságú területeket végül Csehszlovákiához csatolták.

Az Észak-Csehországi Nemzeti Egység tevékenysége az 1920-as években

A köztársaság megalakulása néhány kivételtől eltekintve békésen zajlott az északi határvidéken, részben az NJS-nek köszönhetően. A határ menti csehek eltökélték, hogy megtörik a csehországi németek ellenállását, ami sikerült is. A csehországi németek 1919. március elején újabb ellenállási kísérletet tettek, de az új kormány a határ menti csehek segítségével ezt is hamarosan letörte.⁹ 1918 őszén az NJS ismét megkezdte nyilvános tevékenységét, majd sokéves tapasztalatok, statisztikák és más szövetségi

8 Azokról a legionáriusokról van szó, akik épp hazatérőben voltak Olaszországból, Franciaországból, akiknek tehát volt tapasztalatuk a német és az osztrák–magyar hadsereggel szembeni harcokban.

9 Az 1919. márciusi német ellenállási kísérletekről bővebben lásd pl. Řeháček 2008, 53–74. p.

anyagok alapján hozzáfogott egy memorandum, a kormánynak szóló úgynevezett javaslat kidolgozásához: „hogyan kell eljárni a határvidéken, hogy a cseh elem felszabaduljon és léte nemzeti, kulturális és társadalmi-gazdasági, valamint politikai szempontból tartósan biztosítva legyen”. (*Kalendář*, 50. p.)

1918 folyamán a honvédségi alakulatok képviselőinek nagy része azon a véleményen volt, hogy a szabad állam létezése szükségteenné és haszontalanná tette az NJS-t és a hasonló egyesületeket. (Pavliček 2023, 176. p.) A független köztársaság első éveiben az NJS taglétszámának csökkenését könnyvelhette el.

A cseh, morva és sziléziai németeket azonban az egyre fokozódó nemzeti bonyodalmak és a tartósan fennálló sztereotípiák miatt nem sikerült az új államban együttműködni képes állampolgárokként bevonni. Ezért nem meglepő, hogy a honvédelmi egyesületek szükségtelessnesséről alkotott kezdeti vélemények és maguknak az egységeknek a taglétszámában bekövetkezett csökkenés ellenére az önálló állam kezdetén néhány éven belül ismét növekedni tudott az érdeklődés e szervezetek tevékenysége iránt.

Még 1919 májusában, az NJS Központi Bizottságának ülésén szóba került: a közvélemény tévesen azt hitte, hogy az Egység tevékenysége véget ért, és hogy minden munkáját az állam végzi. Ilyen szerencsétlen körülmények között az NJS-nek a korábbi-nál is erőteljesebben kellett dolgoznia a határon túliakért, és kivívnia számukra az élethez való jogot a szó valódi értelmében. Egyelőre az egyetlen sikeres lépés, amelyet az Egység a határ mentiek életében tett, a cseh iskolák „lavinája” volt minden olyan helyen, ahol elegendő cseh gyermek akadt. Ezért nagy szolgálatot tett a Tartományi Iskolaszék elnöke, Dr. Jindřich Metelka, aki keresztülvitte a kisebbségi iskolák létesítéséről szóló törvényjavaslatát. Az NJS-nek azonban a Matica iskolaközpontjával együtt nagy gondjai voltak az iskolák elhelyezésével, mivel szinte az első köztársaság fennállásának egész ideje alatt számos alkalmatlan épület és helyiség állt csak rendelkezésére, amelyeket ráadásul hivatalosan ki kellett sajátítani, mert a németek megakadályozták bérbeadásukat. A kisebbségi iskolarendszer 1920 végéig Dr. Metelka kezében maradt, ezért a Tartományi Iskolaszék¹⁰ igazgatása alá tartozott. (*Kalendář*, 51. p.) Az új évtől kezdve az igazgatásuk átkerült az Oktatási és Nemzeti Felvilágosodási Minisztériumhoz.

Az NJS Központi Bizottsága úgy ítélte meg, hogy az új állam megalakulása után meg kell változtatni a szövetség egyes testületeinek fennálló összetételét, hogy azok képesek legyenek a kitűzött feladatok teljesítésére, és hogy a szövetség tevékenysége teljes mértékben helyreálljon. Az egyes tisztségviselőknek állandó kapcsolatban kellett

10 A Tartományi Iskolaszékről bővebben lásd Janák–Hledíková–Dobeš 2005, 284. p.

lenniük a saját testületeikkel, és elhatározták azt is, hogy gyakrabban tartják az NJS Központi Bizottságának üléseit.¹¹

Az önálló állam megalakulása után bizonyos változások történtek az egyesület tagsági hierarchiájában: a korábbi időszakhoz képest egyszerűsödött a tagok felosztása az egység aktív, alapító és tiszteletbeli tagjaira. Az első köztársaság tiszteletbeli tagjai között találjuk Tomáš Garrigue Masaryk akkori köztársasági elnököt, Gustav Habrman szociáldemokrata képviselőt, az első oktatási és népfelvilágosító minisztert, Alois Jirásek író, Karel Kramářt, az első csehszlovák kormány elnökét, Jiří Stříbrnýt, a nemzetiszocialista párt képviselőjét és még sok más jelentős személyiséget.¹² Az új alapszabály jóváhagyásakor, 1932-ben történt az utolsó változás a Nemzeti Egység tagságát illetően, amikor is létrehozták a támogató tagok kategóriáját, akik nem csak a beiratkozási díjat, hanem ezen kívül a Központi Bizottság által meghatározott fix hozzájárulást is fizettek.¹³ A tagdíjak voltak azok, amelyek az Egység éves költségvetésének fedezésére szolgáltak fennállásának első éveiben. Később az NJS felhagyott a regisztrációs díjak beszedésével, és az első köztársaság idején kénytelen volt működését önkéntes adományokból és hagyatékokból, hivatalosan engedélyezett gyűjtésekből, valamint az általa szervezett vállalkozások (pl. bálók és előadások) bevételeiből finanszírozni.

Az új állam megalakulása után az NJS úgy döntött, hogy memorandumot nyújt be a kormányhoz, amelyben egyebek között a csehországi németek nagy vagyonának, például a bányáknak, a földeknek, a vasutaknak és az állam számára fontos iparnak az államosítását követelte. Végül csak egy követelés valósult meg, mégpedig a földdel kapcsolatban: 1919 óta zajlott a földreform,¹⁴ az első köztársasági társadalom életében az egyik legfontosabb gazdasági beavatkozás, amelynek bizonyos nemzeti vonatkozása is volt. Mivel az Egység tagjai szerint a földreform során a csehszlovák kormány túlságosan baráti viszonyt ápolt a németekkel, úgy döntött, hogy a földtörvény módosítását követeli.¹⁵ Részleges sikert értek el a határ menti erdők államosításának szorgalmazásával, de mivel ennek sok ellenzője volt, nem érte el a várt célt.

A következő években az NJS tagsága ismét növekedett. Az 1921-es adatok azt mutatják, hogy egyetlen év alatt 71 új egyesületet alapítottak. (*Kalendář*, 54. p.) Már 1922-ben megállapítható volt, hogy visszatért a Csehszlovák Köztársaság megalakulá-

11 NA, fond NJS, kart. 3, inv. č. 1, Protokoly ze schůzí 1919.

12 NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 4, Memoranda a resoluce 1919–1938.

13 Uo., inv. č. 6, Materiál k 50. výročí NJS 1885–1935.

14 Bővebben a földreformról lásd Kárník 2000.

15 Az Észak-Csehszlovák Nemzeti Egység elsősorban a tartós haszonbérletek vásárlásáról szóló, 1919. májusi törvény módosítását szorgalmazta, e törvény alapján ugyanis hosszú időre árendába lehetett venni a földet, az árendások pedig főleg németek voltak.

sa előtti helyzet. Ez valószínűleg annak volt köszönhető, hogy a határvidék cseh lakossága az ország tényleges helyzetének megfelelően nem tekintette lezártnak a nemzeti kérdést.¹⁶ Miután az emberek felismerték, hogy az észak-cseh határvidéken a cseh kisebbség helyzete állandóan veszélyben van, az Egység tevékenysége újra virágzásnak indult, és ezzel egyidejűleg a helyi szakosztályok száma is növekedett. Még ebben az évben Prágában megalakult a Nemzeti Egységek és Maticák Szövetsége is, hogy a vegyes területeken élő határ mentiek munkaszervezésében egységet teremtsen.¹⁷ A Szövetség megalakulását az NJS dolgozói szükségesnek tartották, mivel a magyarok és a lengyelek is kezdtek csatlakozni a Csehszlovák Köztársaság ellenzékéhez. A Csehszlovákia területén működő jednotások és maticások információkat és bizonyítékokat gyűjtöttek az államellenes tevékenységekről, amelyeket továbbítottak a Szövetségnek, amely aztán panaszokat nyújtott be a kormányhoz. Nagy sikert értek el 1922 áprilisában, amikor az ország minden részéből érkező határ mentiek nagygyűlést tartottak Prágában a kormány tisztviselőinek jelenlétében. (*Kalendář*, 55. p.) Itt a jednotások és képviselői kifejezték azt a véleményüket, hogy bár az NJS a független állam megalakulása után de facto félhivatalos státuszra tett szert, úgy érzik, hogy az állam kevés támogatást nyújt nekik a németesített területek visszaszerzésére irányuló törekvéseikben. (Kadlec 2016, 240. p.)

Az Egység tagjai tovább dolgoztak a határ mentiek munkanélküliségének megszüntetésén, és megpróbálták szükségmunkát szervezni az illetékes hatóságokkal. A mezőgazdasági kérdést sem hagyták figyelmen kívül, hiszen az 1918-as puccs óta folyamatosan nőtt a földművesek száma. Igyekeztek a cseh területekről olyan gazdákat bevonni, akik földet és gazdasági épületeket vásárolnának a határvidéken, ahol rengeteg eladó gazdasági épület állt rendelkezésre. Ezt a kolonizációt az NJS különböző kölcsönök nyújtásával és a felvásárlások megszervezésével támogatta. Az első köztársaság idején az egyesület a gazdák oktatásáról is gondoskodott mezőgazdasági népiskolák felállításával, amelyek már röviddel beiktatásuk után nagyon sikeresnek bizonyultak. Egyebek között gazdasági előadásokat szerveztek, közreműködtek különböző kiadványok megjelentetésében, és az egyesület sajtójában külön rovatot hoztak létre, amely gazdálkodási kérdésekkel foglalkozott.

Az új állam kezdetén jelentősen bővült a munkakör is, amellyel az Egységnek meg kellett birkóznia. Ez minden bizonnyal annak volt köszönhető, hogy a határ mentiektől szokatlanul sok levél érkezett az NJS-hez, különösen a folyamatban levő földreform miatt. A határ mentiek a Nemzeti Egységen keresztül próbálták méltányos megoldást elérni kéréseikre. Ennek érdekében az Egység úgy döntött, hogy létrehoz egy földbizott-

16 A közelmúltban két terjedelmes monográfia is megjelent a két háború közti Csehszlovákia nemzetiségi kérdéséről; lásd Kuklík–Němeček 2013; Tóth–Novotný–Stehlík 2012.

17 NA, fond NJS, inv. č. 4, kart. 8, memoranda a resoluce.

ságot, amely az egyesület földjeinek adás-vételével foglalkozott, és amely a földosztásért folyamodó cseh kérelmezőknek is segített, különösen a vegyes körzetekben. A levélváltás növekedését a kisebbségi mozgalmak növekedése és az új helyi szakosztályok megalakulása is serkentette.

Az 1920-as években az NJS újraindította saját sajtójának kiadását, ami a munkafeladatok számát is növelte.¹⁸ Ez volt a *Stráž severu* (Észak Őrsége) című folyóirat, amely 1920-tól kezdve változó időszakonként jelent meg, terjedelmét szintén a pillanatnyi szükséglet határozta meg. Minden cikk és elmélkedés elmaradt, a sajtó csupán az Egységről és a szakosztályokról szóló tudósításokra korlátozódott, kiegészítve a kisebbségek számára szükséges tájékoztató cikkekkel (a választások megtartása, a népszámlálás, a jubileumi ünnepség stb.).¹⁹ Így jelent meg a *Stráž severu* egészen 1923-ig, amikor is átkeresztelték *Hraničářre* (Határ menti), amely három határ menti lapot egyesített, mégpedig a következőket: *Stráž severu*, az Ústí nad Labem-i *Hraničář* és a *Karlovarské listy*. A sajtó, amiként az egyesület feladatát így határozták meg: „[...] azon munkálkodni, hogy nemzeti szuverenitásunk ne csak megmaradjon az egész határvidéken, hanem megerősödjék, hogy maguk a németek is felismerjék az ellene irányuló támadások hiábavalóságát és azt magától értetődően tiszteletben tartsák.”²⁰

Az Egység még az 1920-as évek közepén sem ért el jelentős gazdasági sikereket, főként azért, mert továbbra sem rendelkezett elegendő forrással. Az oktatás területén valamivel jobban állt az egyesület, újabb iskolákat alapított és új épületeket épített. Okkal feltételezhető, hogy az NJS a könyvtárosságban volt a legsikeresebb. Az egyesület munkaprogramjának folyamatos növekedése miatt ebben az időszakban megfelelően növelni kellett a tisztviselők számát: a földbizottság mellett az Egység például karácsonyi, szervezési, pénzügyi és jogi bizottságot is létrehozott. 1924-től az egyesület irodáját az NJS központi irodájaként kezdték emlegetni, és hatalma a politikai befolyás és a tagság növekedésével egyre nőtt. Két szerkesztő dolgozott itt, valamint egy könyvelő, egy pénztáros, egy jegyző és hat további tisztségviselő.²¹

Az egyesület negyvenéves fennállásának jubileumát 1925. szeptember végén ünnepelték. 1925-ben a Vinohradyban, a Nemzeti Házban kongresszust tartottak, ahonnan egy menet vonult át Prágán az Óváros térre. Itt tüntetést tartottak a határmentiek követeléseiről és a törvények megtartásáért is. (*Kalendář*, 57. p.) Annak ellenére, hogy az 1920-as évek közepén Csehszlovákiában csak kivételesen adódtak komoly nemzeti bonyodalmak, ami a nemzetközi politikai helyzet megnyugvását tükröz-

18 Bővebben lásd Rašková 2016.

19 NA, fond NJS, inv. č. 1, kart. 3, zápis z schůze předsednické komise z ledna 1920.

20 Účel našeho tisku. In *Zpráva...* 1930, 69. p.

21 NA, fond NJS, kart. 4, inv. č. 1, Výroční zpráva NJS 1925.

te, az egyesület első titkára, František Korynta 1925-ben így emlékezett erre: „Hogy mennyire nehéz az egységünk munkája, azt az államunkban a németeknek köszönhető uralkodó állapotok mutatják. Nagyon furcsa, hogy a németeknek elnézik államellenes tevékenységüket és a nagynémet eszméik propagandáját. Melyik állam tűrné el, hogy például a Nemzetgyűlés, vagyis a törvényhozás tagjai otthon és az ellenséges külföldön államuk ellen uszítsanak?” (Korynta 1927, 9. p.)

A határ mentiek és az Egység munkatársai például arról elmélkedtek, milyen figyelemre méltó, hogy más országok, mint Románia, Magyarország, Lengyelország stb. nem törődnek a németekkel, csak a békeszerződéseket követik, és a németek ott nyugodtak (akárcsak Csehszlovákiában, közvetlenül az államfordulat után). Amíg a német lakosság a győztes cseh nemzettől számított az igazságos megtorlásra, addig rendezett és békés életet éltek, amikor ez nem történt meg, és engedményeket, szeretetet mutatnak feléjük, akkor az NJS véleménye szerint ellenállásba kezdtek. Fontos azonban megjegyezni, hogy a háború után egyetlen más országban sem éltek olyan nagy számban németek, mint Csehszlovákiában (nem egész 3,5 millióan). A németek nemcsak a köztársaság ellen tápláltak gyűlöletet, hanem az olyan védszövetségek ellen is, mint az NJS. Sőt, sokkal nagyobb figyelmet fordítottak rá, mint a cseh politikai körök. Erről tanúskodnak azok az esetek, amikor német képviselők interpellációkat nyújtottak be a kormányhoz a honvédő szövetség tevékenységével kapcsolatban: az első, 1925 júniusában kelt interpelláció a Jednota részére kifizetett 2,5 millió korona támogatást nehezményezte.²² A következő év júniusában kelt második a németek által a kormányhoz intézett azon panaszokra vonatkozott, hogy az Egység beleavatkozhat a németek és a külföldiek állampolgárságának megadására vonatkozó döntési folyamatba. Ebben az időben a német lapok is felfigyeltek az egyesület munkájára, és megjelent cikkeikben igen gyakran támadták azt, követelve, hogy a cseh hatóságok oszlassák fel az NJS-t. (*Kalendář*, 58. p.)

Az 1920-as évek második felében az Egység gazdasági és társadalmi tevékenységét hátráltatta a folyamatos ipari depresszió, amely 1925–1926-ban jelentősen megnövelte a határvidéken élő munkanélküliek számát. Az Egységnek azonban nem állt rendelkezésére elegendő anyagi forrás ahhoz, hogy az összes munkanélküli családjának sivár életkörülményeit felszámolja. A leginkább érintett terület Falknov²³ környéke volt, ahol több mint száz cseh bányász került munkanélkülivé a birodalmi bányavállalatoknak köszönhetően. A helyi állapotokra az NJS számtalanszor felhívta a kormány

²² Az NJS számára a minisztériumok és az elnök által folyósított szubvenciókról lásd NA, fond NJS, inv. č. 38, kart. 37, dary, odkazy a subvence.

²³ Kytlice. Németül Falkenau. Észak-Csehország, Děčín-i járás, néhány kilométerre a német határtól, lakosainak száma 1921-ben: 2537, 2024-ben: 487. (A szerk. megj.)

figyelmét, de a kabinet sokáig semmit sem tett a térségért. Az egyesület tagjai úgy vélték, hogy Falknov környéke egyre inkább német befolyás alá kerül.

A védszövetség úgy vélte, hogy Észak-Csehországban a munkanélküli csehek családjaiknak nagy része szegénységben él. Sajnos nem tudták őket tartósan támogatni, és nem tudtak mindannyiuknak munkát biztosítani. Kis számú munkanélkülit az egyesület úgy segített meg, hogy segédmunkásként a vasútnál, a postánál és más állami hivatalokban helyezte el őket. Az 1920-as évek elejéhez hasonlóan az Egység ügyintézői is sürgették az államot, hogy az észak-csehországi cseh elem munkanélküliségét különböző szükségmunkákkal (folyószabályozás, útépítés, bányaföldek rekultiválása stb.), iskolaépületekkel és tisztviselői lakóházak építésével oldja meg. A fentiekből kitűnik, hogy az NJS folyamatosan igyekezett minden lehetséges eszközzel megszüntetni a munkanélküliséget, mivel a cél a csehek megtartása volt az ország határ menti részein. Ugyanakkor az Egység igyekezett támogatni a cseh iparosokat: biztosította számukra az állami ellátást és a különböző munkákat. Ezenkívül általában igyekezett számukra a szükséges hiteleket beszerezni, és nemritkán sok iparos helyett fizette a kamatot. Az egyesület közbenjárta érdekükben a kormányhivatalnokoknál is, hogy megfelelő képviselőt biztosítson számukra azokban a kereskedelmi egyesületekben és a kamarákban – például Chebben és Liberecben –, amelyek teljes egészében német kereskedők kezében voltak. (Korynta 1927, 18. p.)

Az ingatlanok folyamatos gyarapodását az NJS tagjai pozícióik megerősödésének tekintették. Maga a szövetség, amennyiben forrásai lehetővé tették, különböző ingatlanokat vásárolt fontos helyeken. Az 1926-os adatokból azonban kiderül, hogy az utóbbi időben az egyesületnek pénzühiány miatt fel kellett hagynia az ingatlanvásárlással. Az NJS Pénzügyi Bizottsága ezért javaslatot tett az Egység bevételeinek növelésére.²⁴

Az NJS természetesen részt vett Csehszlovákia első évtizedének ünnepein. Észak-, Északkelet- és Északnyugat-Csehországban talán nincs is olyan település, ahol a helyi szakosztályok más egyesületekkel és vállalatokkal együtt ne ünnepelték volna méltóképpen ezt a jeles évfordulót. A szövetség ezt a dicsőséget arra használta fel, hogy folytassa nagyon intenzív munkáját, különösen a szakosztályhálózat elmélyítésére és a taglétszám növelésére törekedve. Az egyesület tagjai rendkívüli erőfeszítéseket tettek a szakosztályok számának növelésére, különösen a cseh településeken. Ezzel egyidejűleg a taglétszám növelésére is törekedtek, ami végül sikerült is, annak ellenére, hogy a legtöbb településen más egyesületek nagy akadályokat gördítettek eléjük. A körzetek és a szakosztályok szervezete az 1930-as évek elejéig nagyobb változások nélkül maradt.

²⁴ NA, fond NJS, inv. č. 1, kart. 4, schůze finanční komise z 26. ledna 1926.

Az NJS-nek az 1920-as évek utolsó két évi tevékenységéről szóló jelentés szerint a központi bizottság „a szerencsétlen politikai helyzet miatt nagy aggodalmakat tapasztalt, ugyanakkor a nemzeti öntudat és büszkeség hanyatlása is megfigyelhető volt”. (Zpráva... 1930, 11. p.) A szövetség 1928-tól meglehetősen súlyos anyagi nehézségekkel küzdött, ezért a határon élők által igényelt tevékenységek kibontakoztatására nem kerülhetett sor. Ennek ellenére az Egység tagjai nagyon sok mindent értek, mind politikai, kulturális és társadalmi téren. Sajnos az NJS gazdasági téren gyenge eredményeket mutatott, mivel nem volt elegendő pénz az ingatlanvásárláshoz, sőt néhány épületét is el kellett adnia, hogy más sürgős feladatokra forrásokat szerezzen.

Az 1920-as évek végén és az 1930-as években a határvidék cseh lakosságának nagyon nehéz harcot kellett vívnia a nemzeti érdekeiért. Sokszor kellett védekezniük a német munkaadókkal szemben, akik nemcsak a munkát követelték meg, hanem a hamis (német) nemzetiség bejelentését is. Ráadásul a legnagyobb akadályt a határon élők abban látták, hogy a kormánykörök nem voltak hajlandók olyan mértékben segítő kezet nyújtani nekik, hogy ellen tudjanak állni a német fölénynek. Ugyanakkor azt állították, hogy még a zavartalan fejlődéshez szükséges védelmet sem biztosították számukra a határvidéken és a vegyes járásokban. Az Egység tagjai éves jelentéseikben rendszeresen közzétették, hogy a Csehszlovák Köztársaság már évek óta nemzeti közönybe burkolózik, és hogy a becsületes és önzetlen nemzeti munka iránti érdeklődés egyre inkább csökken. (Zpráva... 1930, 3. p.)

Összegzés

Az Észak-Csehországi Nemzeti Egység 1885 óta működött Csehország északnyugati, északi és északkeleti részén; nagyon gyorsan növekedett, és nem sokkal az első világháború kitörése előtt taglétszáma meghaladta az ötvenezret. Az egyesület tevékenysége a háború után is folytatódott, mivel az országban uralkodó tényleges viszonyok miatt a nemzeti kérdés még az önálló Csehszlovákia megalakulása után sem tekinthető lezártnak. Csehszlovákia megalakulása után az egyesület tevékenysége a csehországi németek vagyonának (bányák, vasút, ipar stb.) államosítására irányult, majd a földreform idején is serényen tevékenykedett. Az NJS mindvégig támogatta a cseh kisebbséget a túlnyomórészt német területeken, például a helyhatósági választások előtt vagy az első köztársasági népszámlálások idején (1921 és 1930). A cseh nemzetiségű kereskedőket is segítette, kulturális rendezvényeket szervezett, és igen aktív volt a kisebbségi oktatás területén. Ugyanakkor vállalt feladatai a saját sajtó újrarendezésével bővültek. Még az 1930-as években is tovább gyarapodott a cseh lakosság nemzeti érdekeinek védelmével kapcsolatos munkaprogramja.

(Csanda Gábor fordítása)

Irodalom

Levéltári források

Národní archiv, Praha
fond Národní jednota severočeská
Státní okresní archiv Cheb
fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938

Szakirodalom

- Čenský, Ferdinand 1969. *Národní jednota severočeská 1885–1948*. Jegyzék a 699-es fondhoz. Litoměřice, Národní archiv.
- Janák, Jan–Hledíková, Zdeňka–Dobeš, Jan 2005. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha.
- Kadlec, Pavel (ed.) 2016. *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, II. Praha.
- Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské. Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské u příležitosti 50 let trvání 1933–1934*. Praha, 1935.
- Kárník, Zdeněk 2000. *České země v éře první republiky (1918–1938). Vznik, budování a zlatá éra republiky*, I. Praha.
- Klimek, Antonín 1998. *Říjen 1918 (Vznik Československa)*. Praha, 325–331. p.
- Korynta, František 1927. *Stručný přehled práce NJS za léta 1925–1926*. Praha.
- Kuklík, Jan–Němeček, Jan 2013. *Od národního státu ke státu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*. Praha.
- Martinek, Branislav 2003. Několik poznámek k osobě dr. Roberta Freisslera. In *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*. C 6, Opava.
- Pavlíček, Jaromír 2023. Národní jednota severočeská a její podíl na prosazování českých národních zájmů v národnostně smíšených oblastech (1885–1948). In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Olomouc, 174–193. p.
- Rašková, Eva 2016. Národní jednota severočeská – několik poznámek k založení, organizaci a činnosti. In *Historica Olomucensia*, č. 51, 145–162. p.
- Řeháček, Karel 2008. *Němci proti Československu na západě Čech (1918–1920)*. Plzeň.
- Sládek, Milan 2002. *Němci v Čechách*. Praha.
- Tóth, Andrej–Novotný, Lukáš–Stehlík, Michal 2012. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938: Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha.
- Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29*. Praha, 1930.

EVA FISCHEROVÁ – JAROSLAV VALKOUN

THE ESTABLISHMENT OF THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC AND THE NATIONAL UNITY OF NORTH BOHEMIA IN THE 1920S

The National Unity of North Bohemia (Národní jednota severočeská) had been active in the northwest, north and northeast of Bohemia since 1885; it grew rapidly and its membership was more than fifty thousand shortly before the outbreak of the First World War. The activities of the association continued after the war, as the actual conditions in the country meant that the national question could not be considered closed even after the establishment of the independent Czechoslovakia. After its formation, the activities of the association turned to the nationalisation of the property of Czech Germans (mines, railways, industry, etc.) and the association was also active during the land reform. It continued to support the Czech minority in predominantly German areas, for example before local elections or during the First Republic censuses (in 1921 and 1930). The Jednota also helped tradesmen of Czech ethnicity, organised cultural events and was very active in the field of minority education. At the same time, work tasks were added with the resumption of the publication of its own press. Also, in the 1930s, the work agenda related to the protection of the national interests of the Czech population increased.

Akadémiánk és nyelvünk 2024-ben

A Magyar Tudományos Akadémia születésének 200. évfordulója előtti évben, 2024. május 8-án közzétettek egy ünnepi nyilatkozatot, melynek címe: Két évszázad után megújult lendülettel áll ki a magyar nyelv mellett az Akadémia. A tudósításból¹ megtudhatták az érdeklődők, hogy a „kétszázadik évforduló nagyszerű alkalmat teremtett arra, hogy a köztestület megerősítse és a jelenkori kihívásoknak megfelelően alakítsa a legfontosabb alapítói szándékot: a magyar nyelv megőrzését és ápolását”. Továbbá:

„Az egy éven keresztül tartó, hozzászólásokban bővelkedő eszmecsere nyomán az Elnökség által felkért szerkesztőbizottság, melynek tagjai Prószéky Gábor nyelvész, az MTA doktora, Borsos Balázs néprajzkutató, az MTA levelező tagja, Csépe Valéria pszichológus, az MTA rendes tagja és Oberfrank Ferenc köztestületi igazgató voltak, jelentést készített az Akadémia magyar nyelvvel kapcsolatos tevékenységeiről, és javaslatcsomagot állított össze, melyet az Elnökség elfogadott, és az idei, 197. közgyűlés plénuma elé terjesztett. A szöveget a Közgyűlés 2024. május 6-án elfogadta.”

„A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv” című elaborátumból egyebek között idézik a következőket:

1. A magyar nyelv, a magyar nemzeti identitás fontos eleme nincs veszélyben. A részletes szöveg fontos megállapítása, hogy a fenyegetettséget nem nyelvünk kihalása jelenti, hanem az, ha technológiai támogatás hiányában a magyar nyelv kiszorul a digitális térből.
2. A magyar helyesírás szabályozása megfelelő, ennek elvei mindenki számára megismerhetők, az alkalmazások elérhetők. Ugyanakkor a digitális kommunikációs térben egyre jobban terjednek a helyesírási szabályokat, elveket nem vagy alig követő szövegek, amelyek az olvasókat elbizonytalanítják. Mindez azzal is jár, hogy egyre nagyobb szükség van és lesz a szabályokat, elveket ismerők tanácsára, útmutatására.

¹ https://mta.hu/mta_hirei/ket-evszazad-utan-megujult-lendulettel-all-ki-a-magyar-nyelv-mellett-az-akademia-113682

3. Az angol nyelvnek speciális szerepe van a tudományban. A magyar nyelv ápolása, a magyar tudományos nyelvhasználat előmozdítása, illetve a magyar tudományosság nemzetközi beágyazottságának támogatása nem állíthatóak egymással szembe.

Az érdeklődők megtudhatták még azt is, hogy az Akadémia a 2022-ben indult Tudomány a Magyar Nyelvért nemzeti kutatási programja is a magyar nyelv (és nyelvrokonai) ápolását, megőrzését tűzte ki célul.

Nyelvi, nyelvpolitikai kérdésekről részletes elemzések jelentek meg akkoriban a sajtóban is, például Élő Anita (2024) Így nyomta le az angol a magyart – eltűnőben a tudományos folyóiratok, monográfiák, tankönyvek című írása.

A következőkben néhány, imént csak felvillantott kérdésről írok részletesebben.

1. Vitafórum a magyar tudományos nyelv(ek)ről

2023. november 15-én a Magyar Tudományos Akadémia vitafórumot indított honlapján a magyar tudományos nyelvről. A kitűzött cél a magyar nyelv tudományos nyelvként való használatáról folytatandó eszmecsere volt, s a vitában az akadémikusok mellett részt vehetett a 17 ezernél több tagot számláló köztesület is. December 16-ig 134 bejegyzés történt a fórum honlapján, a fórumnyitó bejegyzéseken kívül 56-an szoltak hozzá a vitához, 12-en többször is. Csupán fél tucatnál kevesebb nyelvész szólalt meg a vitában.

A fórum hozzászólásai a következő hat témát taglalták:

- Az idegen (angol) nyelv mint a magyar tudományos nyelv sorvadásának egyik oka
- Az idegen nyelv nem alkalmas a kifejezések mélységét biztosítani, s gondolati sekélyességhez vezet
- Az Akadémia bizottsági tevékenysége
- A magyar nyelvű közlemények nyelvezete
- Az Akadémiának a magyar tudományos nyelvhez kötődő küldetése
- Keressük a tudományos magyar nyelv helyét a minősítésben

Az egyik hozzászóló, Kaptay György, az MTA Műszaki Osztályának rendes tagja és a Miskolci Akadémiai Bizottság (MAB) elnöke 2020 és 2023 között, elmondta, hogy a MAB konszenzussal elfogadott hat javaslatot (lásd a Mellékletben), „annak ellenére, hogy több tudományterület (matematika, informatika, orvostudomány, természettudomány és műszaki tudományok, ha nem is teljesen, de részben) képviselői jelezték, hogy számukra már nehézkes, sőt, némi költői túlzással »lehetetlen« a saját tudományuk magas szintjéről magyarul beszélni, ezért preferálják az angolt. A tényállást nem vitatom, de a konklúziót igen: innen nem az következik, hogy engedjük el a magyar szak-

nyelvet, hanem az, hogy erőltessük meg egy kicsit magunkat (mindenki a saját tudományterületén) és lássuk be, hogy sorsunk a folyamatos szakmai nyelvújítás.” Kaptay György a MAB javaslatait javasolta összakadémiai szinten is érvényesíteni – sikertelenül. A MAB következő elnöke, Kocsis Károly e konszenzussal elfogadott javaslatokat levetette a MAB honlapjáról.

A nyelvész hozzászólók közül elsőként Sándor Klárától idézek:

– „úgy vélem, hogy a magyar tudomány anyanyelvűségének kérdése elválaszthatatlan attól a szerencsétlen állapottól, amely a bölcsészet- és társadalomtudományokban a tudományértékelésben előállt, s amely lényegében megerősokolja e tudományterületeket.”

– A „nemzetköziesítést” varázsszónak tekintő egyetemeinken „némelyik mesterképzésen vagy doktori képzésben az angol nyelvű képzési programok már nem kiegészítik, hanem helyettesítik a magyar nyelvű programot, s gyakran hallani, hogy »minek magyarul tanítani a felsőoktatásban, úgyis angolul jelenik meg minden«”.

– „A magyar nyelvű tudományosság és a tudományértékelés jelenlegi gyakorlata azért kapcsolódik szorosan össze, mert a magyar nyelvű tudományos munkák leértékelése szükségszerűen vezet a magyar nyelv leértékeléséhez – s egy idő után a pályajukat kezdőktől nem is várhatunk más racionális viselkedést, mint a nyelvcserét a tudományos élet nyelvhasználati tartományaiban.” [...] „Ezért nagyon fontos lenne, hogy az MTA vizsgálja fölül jelenlegi tudományértékelési rutinját,² s mielőbb változtasson rajta.”

P. Eőry Vilma hozzászólásából egy idézet:

„A magyar tudományos nyelv »védelmeként« kifejtett erőfeszítések célja tehát annak megakadályozása lehet, hogy tovább csökkenjen a magyar nyelv tudományos használata, használati értéke és vele együtt az a »képessége«, hogy a tudományos gondolkodási folyamatot ezen a nyelven is meg lehessen jeleníteni. Merthogy amíg lesz beszélője anyanyelvünknek, addig meg is marad, de nem mindegy, hogy meddig szűkül használati köre, egyáltalán hogy miről tudunk majd magyarul beszélni, és miről nem.”

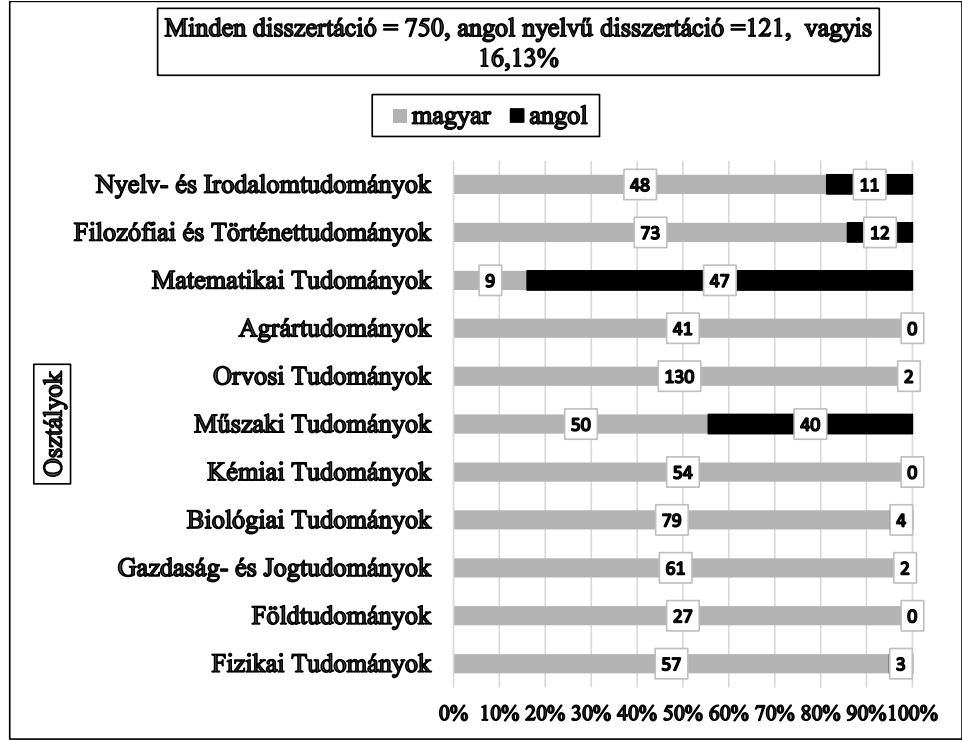
Végül idézem saját hozzászólásomat:

„Csépe Valéria bevezetőjében egyebek közt azt írja, hogy »az akadémiai bizottságok kérhetnének adatokat [a magyar tudományos nyelv használatára vonatkozóan] az egyes tudományos osztályoktól, bizottságoktól [...] az Országos Doktori Tanácstól [...], az MTA Doktori Tanácstól, ilyen gyakorlatot azonban nem ismerünk.«

2 Ehhez hozzáfűzöm, hogy 2019 óta, amióta az MTA-t megfosztották kutatóhálózatától, „az MTA tudományértékelési rutinja” jóval kevésbé ártalmas, mint volt 2019 előtt. Mostanában a gyakran változó nevű magyar kutatási hálózat vezetőit terheli a felelősség a bölcsészet- és társadalomtudományoknak okozott károkért. (K. M.)

Az adathiány mákszemnyi enyhítésére fölajánlok egy ábrát, amit egy hamarosan megjelenő cikkemhez³ készítettem az MTA doktori címért 2011 és 2020 között beadott disszertációk nyelvéről (magyar vagy angol?), osztályok szerint. (Köszönöm Dobránszky János [BME] segítségét, amit e táblázat pontosításához nyújtott.)

Jól látható, hogy a Matematikai és a Műszaki Osztályok járnak az angolosítás élén, de például a Fizikai Osztályon elenyésző számú angol értekezés született, az Orvosi Osztályon még kevesebb. Hogy miért a különbség a Matematikai és a Fizikai Osztály között, azt csak találgatni tudom, de az ábra megmutatja, hogy tudományos nyelvünkben bizonyos területeken magyar > angol nyelvcsere zajlik.”

2. Közgyűlési indítványaink

2024. március 5-én – négy társammal együtt, hosszas előkészítés után – írásos egyéni indítványt nyújtottunk be az MTA elnökének a magyar mint tudományos nyelv megőrzése érdekében, s kértük ennek megtárgyalását a 197. közgyűlésen, májusban. Öt ajánlást kívántunk megszavaztatni a közgyűléssel, ezeket:

3 2025-ben megjelent Az angol nyelv a mai Magyarországon c. cikkemben (Kontra 2025).

1. ajánlás:

Minden tudomány területen szükséges megőrizni és fenntartani magyar nyelvű tudományos kiadványokat.⁴ Erre az MTA tagjai és tudományos osztályai fordítsanak különös gondot.

2. ajánlás:

Minden tudományterületen szükséges megőrizni és fenntartani magyar nyelvű tudományos rendezvényeket. Erre az MTA tagjai és tudományos osztályai fordítsanak különös gondot.

3. ajánlás:

A magyar költségvetési forrásokból működtetett kutatástámogatási rendszerekben meg kell szüntetni a kizárólagos angolnyelvűséget. Azokat a pályázatokat, amelyekben minden résztvevő (kiíró, pályázó és bíráló) magyar, magyar nyelven kell beadni.

4. ajánlás:

Magyar kutatók magyar nyelven is rendszeresen jelentessenek meg tudományos közleményeket. Ez legyen feltétele a tudományos értekezések elfogadásának; a vonatkozó elveket és módszereket be kell építeni a tudományos címek odaítélésének eljárásaiba.

5. ajánlás:

A magyar állampolgároknak az önálló tudományos műveiket minden szinten (a tudományos diákköri dolgozattól a doktori [PhD] értekezésen át az MTA doktora cím elnyeréséért benyújtott doktori műig és az akadémikusi székfoglalóig) magyar nyelven vagy magyar nyelven is szükséges megírni, benyújtani, elbírálni, előadni, megvitatni és megvédeni. A magyar nyelvű értekezéseket kiegészítheti (ez egyébként mindig kívánatos a nemzetközi tájékoztatásra), de ki nem válthatja idegen nyelvű dolgozat, értekezés egyidejű beadása.

Az öt ajánlás előterjesztőit és támogatóit a következő táblázat mutatja:

4 Ehhez hasonló javaslatot küldött a tudományos osztályoknak a Magyar Nyelv a Tudományban Elnöki Bizottság is 2023. december 6-án.

**Az Ajánlások a magyar tudománynyelvek védelmére című indítvány
előterjesztői és a benyújtását támogatók névsora**

Az indítvány előterjesztői

Dobránszky János	az MTA doktora, közgyűlési képviselő	Műszaki Tudományok Osztálya
Bősze Péter	az orvostudomány doktora	Orvosi Tudományok Osztálya
Verő Balázs	a műszaki tudomány doktora, Eötvös József-koszorús	Műszaki Tudományok Osztálya
Kontra Miklós	az MTA doktora, közgyűlési képviselő	Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya
Kaptay György	az MTA rendes tagja	Műszaki Tudományok Osztálya

Az indítvány benyújtásának támogatói

Ács Pál	az MTA doktora, közgyűlési képviselő	Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya
Bernáth Árpád	az MTA doktora, Eötvös József-koszorús, Akadémiai díjas	Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya
Csernicskó István	az MTA külső tagja	Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya
Paládi-Kovács Attila	az MTA rendes tagja	Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya
Péntek János	az MTA külső tagja	Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya
Vásáry István	az MTA rendes tagja	Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya
Gyáni Gábor	az MTA rendes tagja	Filozófiai és Történettudományok Osztálya
Pál-Antal Sándor	az MTA külső tagja	Filozófiai és Történettudományok Osztálya
Sipos Gábor	az MTA külső tagja	Filozófiai és Történettudományok Osztálya
Tusnád Gábor	az MTA rendes tagja	Matematikai Tudományok Osztálya
Székely Csaba	az MTA doktora	Agrártudományok Osztálya
Bolla Kálmán	az orvostudomány kandidátusa	Orvosi Tudományok Osztálya
Borvendég János	az orvostudomány kandidátusa	Orvosi Tudományok Osztálya
Jost Norbert	az MTA doktora	Orvosi Tudományok Osztálya
Korányi László	az orvostudomány doktora	Orvosi Tudományok Osztálya
Lapis Károly	az MTA rendes tagja	Orvosi Tudományok Osztálya
Makara B. Gábor	az MTA rendes tagja	Orvosi Tudományok Osztálya
Oláh Edit	az MTA rendes tagja	Orvosi Tudományok Osztálya
Paulin Ferenc	az orvostudomány doktora	Orvosi Tudományok Osztálya
Rosivall László	az orvostudomány doktora	Orvosi Tudományok Osztálya
Sótonyi Péter	az MTA rendes tagja	Orvosi Tudományok Osztálya
Török Miklós	az orvostudomány kandidátusa	Orvosi Tudományok Osztálya
Tulassay Tivadar	az MTA rendes tagja	Orvosi Tudományok Osztálya
Tulassay Zsolt	az MTA rendes tagja	Orvosi Tudományok Osztálya
Baumli Péter	az Anyagtudományi és Technológiai Tudományos Bizottság titkára	Műszaki Tudományok Osztálya
Bitay Enikő	az MTA külső tagja	Műszaki Tudományok Osztálya
Török Tamás	MTA doktorra, közgyűlési képviselő	Műszaki Tudományok Osztálya
Trampus Péter	az MTA doktora	Műszaki Tudományok Osztálya
Nagy Károly	az orvostudomány kandidátusa	Biológiai Tudományok Osztálya
Szabó T. Attila	a biológiai tudomány doktora	Biológiai Tudományok Osztálya
Andrássy György	a filozófiai tudomány kandidátusa	Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya
Biró A. Zoltán	az MTA külső tagja	Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya
Barna B. Péter	az MTA doktora, Eötvös József-koszorús	Fizikai Tudományok Osztálya
Horváth István	az MTA doktora	Fizikai Tudományok Osztálya
Szőkefalvi-Nagy Zoltán	a fizikai tudomány doktora	Fizikai Tudományok Osztálya

3. A vitafórumot koordináló bizottság két irata

A november közepén indított vitafórumról hónapokig nem készült semmilyen összegzés, de amikor iktatták március 5-én kelt írásos indítványunkat, akkor kilenc nap alatt elkészült egy 10 oldalas jelentés az MTA elnöke, Freund Tamás számára, amelyet Prószék Gábor, a vitafórum elnöke és Borsos Balázs társelnök jegyzett (Prószék–Borsos 2024). Ezt a jelentést a 197. közgyűlés tagjai a májusi közgyűlés előtt, a köztestület tagjai pedig egy július 29-i, elnöki tájékoztatólevél után megismerhették.

Készült egy hosszabb, 15 oldalas irat is (Prószék–Csépe–Borsos–Oberfrank 2024), ennek címe: A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv, szerzői pedig Prószék Gábor, az MTA doktora, Csépe Valéria, az MTA rendes tagja, Borsos Balázs, az MTA levelező tagja és Oberfrank Ferenc, köztestületi igazgató (MTA Titkárság).

4. A 197. közgyűlés (2024. május 6.)

A közgyűlés tagjai 2024. május 6-án megismertek egy, a magyar nyelvvel kapcsolatos ünnepi nyilatkozatot, majd vita után, túlnyomó többséggel meg is szavazták azt. Ez a nyilatkozat két nap múlva felkerült az Akadémia honlapjára is (Két évszázad után...). Az ünnepi nyilatkozat elfogadását megelőző vitát és a mi indítványunk vitáját itt nincs lehetőségem részletesen ismertetni, egyrészt helyhiány miatt, másrészt azért sem, mert a mostani akadémiai szabályozás a szó szerinti jegyzőkönyv használatát nagyon megnehezíti.⁵

A vita Prószék Gábor bevezetőjével indult, aki elég részletesen kitért a korábban közrebocsátott jelentések egyes pontjaira. Elmondta azt is, hogy majdnem egy éven keresztül konzultáció folyt az Elnökség, a Doktori Tanács, a Magyar Nyelv a Tudományban Elnöki Bizottság, a vitafórum és a tudományos osztályok bevonásával. Prószék egyebek mellett kijelentette, hogy a magyar helyesírás szabályozása megfelelő (ez a mondat olvasható A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv c. iratban is). Ennek kapcsán felszólalásomban elmondtam, hogy

„Az MTA és a magyar nyelv című előterjesztés elején azt is olvassuk, hogy »A magyar helyesírás szabályozása megfelelő, ennek elvei mindenki számára megismerhetők, az alkalmazások elérhetők.« És ugyanitt pozitív színfoltként szerepel *A magyar helyesírás szabályai* legújabb, 12. kiadása, ami 2015-ben jelent

5 Fénymásolat készítését nem engedélyezik, de – legalábbis 2024 októberében – arra lehetőség nyílt, hogy egy érdeklődő hangosan felolvasson és telefonjával rögzítsen részleteket a jegyzőkönyvből. Köszönöm Dobránszky Jánosnak, hogy e „felolvasásos diktálás” alapján készített átiratát rendelkezésemre bocsátotta.

meg. El szeretném mondani, hogy a magyar helyesírás szabályozása NEM megfelelő. Nem volt az a 30 évvel korábbi 11. kiadásban sem, és a 60 évvel korábbi, 1954-ben megjelent 10. kiadásban sem. A mostani szabályzatnak és elődeinek két fő baja van. Az egyik: nyelvtudományi szempontból több helytelen, hibás része van a szabályzatnak; a másik: a szabályzat nagyon nagy, de elkerülhető társadalmi károkat okoz.”

Hozzátettem még azt is, hogy Szilágyi N. Sándor még 2014-ben a Nyelv és Tudomány portálon közölt 5 cikket a készülő szabályzat apropóján, az elsőben élesen vetette föl a szabályzatkészítők felelősségét⁶ is, az utolsónak pedig ezt a címet adta: Változik a helyesírás – vagy rontjuk vele tovább a nyelvünket? Kritikáira a szabályzatalkotók közül soha senki egyetlen szót sem válaszolt, és ott sem változtattak a szabályokon, ahol ezt könnyen megtehették volna.

Ekkor a levezető elnök, Kollár László megkérdezte Prószéky Gábort, kíván-e reflektálni hozzászólásomra. Ő köszönte szépen, de nem kívánt. A helyesírási szabályzattal kapcsolatos állításaimat tehát senki sem vitatta, a jelentés előadója sem, s aztán – mintha mi sem történt volna – közhírré tették az Akadémia honlapján, hogy „A magyar helyesírás szabályozása megfelelő.”

Külön napirendi pontként tárgyalta a közgyűlés ötünk indítványát, illetve ajánlásainkat. A levezető elnök így tájékoztatta a közgyűlést:

„az egyéni indítvány szerzőinek gondolatai részben a vitafórumon is megjelentek. Az indítvány szövegét a vitafórum koordináló bizottság megismerte, megvitatta, és annak 1. pontjának a lényegét tulajdonképpen az ajánlásban meg is fogalmazta. A 11 osztály előzetesen megkapta véleményezésre az egyéni indítványt, amelyik öt javaslatot tartalmaz. Az indítványt egy osztály támogatta, ez mind az öt pontra vonatkozik, négy osztály nem támogatta, öt osztály nem foglalt állást.”

A hozzászólók közül elsőként Kamarás Katalint idézem, aki a Doktori Tanács (DT) elnökéként szólalt fel:

„A mostani indítvánnyal kapcsolatban a DT fenntartja korábbi álláspontját, amelynek lényege, hogy a doktori minimumkövetelmények a tudományos osztályok hatáskörébe tartoznak, ezért nem javasoljuk a doktori mű nyelvére vonatkozó szabályokat onnan kivenni, és felsőbb szinten szabályozni a doktori pályázatokat. A doktori szabályzat alapján, ezt már hallottuk, magyar nyelven kell benyújtani, és magyar nyelvű magának az eljárásnak a nyelve. A doktori műnek

6 Lásd még: Szilágyi 2015.

a magyar nyelven való benyújtásától az illetékes osztályok indokolt esetben eltérhetnek, és ezt ügyrendjében vagy minimumkövetelményekben szabályozhatják. Teljesen feleslegesnek tartjuk azt, hogy minden egyes esetben az osztályok az idejüket azzal töltsék, hogy megadnak egy olyan engedélyt, amit amúgy is megadnának a kialakult szokások szerint.”

Ehhez hozzáfűzöm, hogy ha a doktori mű nyelvére vonatkozó szabályok továbbra is a 11 tudományos osztály hatáskörébe tartoznak, akkor legalább olyan tarkaság várható, amilyen a fenti ábrán látszik, s ezzel az MTA nem lassítja, hanem gyorsítja a folyamatban levő magyar > angol tudományos nyelvcserét.

Másodikként előterjesztő-társam, Kaptay György felszólalásából idézek:

„Kedves elnökség, hölgyeim és uraim, köszönöm a figyelmet. Prószéky Gábor, így messziről nézve, nem varázsló, csak egy tudós, aki szoftvereket fejleszt. Gratulálok az előadásához. Hogyha a nanotudományokból vagy a kohászatiból – mert én nanotudományokkal foglalkozó kohász vagyok – nem lesznek szövegkorpuszaink, ezer, tízezer, százezer oldalak magyar tudománynyelven, Prószéky Gábor nem fog tudni törökről magyarra varázsolni. Nem fog tudni. Amit mi itt megfogalmaztunk, azok ajánlások. Nem akarunk semmibe beavatkozni, semmilyen nagy szabályzatot nem akarunk megváltoztatni, Isten ments! Sőt, gratulálunk az elnökségnek, meg a bizottságnak is! Tényleg úgy gondoljuk, hogy amit elnökként, elnökségként és bizottságként a magyar nyelvért meg lehet tenni, azt ők megteszik.

Én, személyesen, amikor 2021-ben a Miskolci Akadémiai Bizottságban elértem azt, hogy tudományközi konszenzus szülessen a tudomány kétnyelvűségével kapcsolatban, akkor tökéletesen tisztában voltam azzal, hogy én soha nem lettem volna MTA doktor, meg különösen akadémikus, ha nem írok kétszáz cikket angol nyelven. [...] Az a százoldalas, magyar dolog, amit én írtam, az töredéke karakterszámban annak az ezer oldalnak, amit egyébként leírtam angolul, és az volt a lényege, hogy összefoglalja az egészet.

Tehát mi tulajdonképpen az akadémikusokhoz és a közgyűlési képviselőkhez fordulunk az ajánlatainkkal, és azt szeretnénk, hogyha a magyar tudomány közgyűlésén akadémikus társaim azt mondanák, hogy igen! Ajánljuk azt, hogy tanításokat magyarul! Ajánljuk azt, hogy írjatok disszertációkat magyarul, hogy Prószéky Gábornak legyen mit betöltenie a szoftverébe vagy az adatbankjába és a többi, amit leírtunk! Mi csak ezt szeretnénk, kedves akadémikus társaim. Álljatok mellénk! Üzenjük meg a nemzetnek, hogy mi nemcsak a stadionokban, a kocsmákban, meg a hitvesi ágyban nem akarjuk elveszíteni a magyar nyelvet, mert ott semmilyen veszély nincs.

A magyar nyelvvel a tudománynyelvek esetében van a probléma. Ott védelemre van szükség, fejlesztésre van szükség, és csak annyit kérünk, hogy álljatok mellénk azzal, hogy kifejezzük azt, hogy *igen, próbáljuk meg!* Mozduljunk ki a komfortzónánkból, különösen azok, akik már félig elvesztették a magyar tudománynyelvüket! Legyenek szívesek, legyetek szívesek, mozduljatok ki a komfortzónánkból! Én is megteszem.”

Idézek saját felszólalásomból is:

„Üdvözlendő az Akadémia Elnökének irányításával kidolgozandó »akadémiai magyar nyelvi stratégia« terve, de

Az angol nyelv magyarországi terjedését, annak nyelvi és társadalmi hatásait egyetlen államilag megrendelt tudományos kutatás és egyetlen akadémiai kutatás sem vizsgálja, beleértve a PhD-kat is. Mivel nincsenek se nyelvészeti, se szociológiai kutatások, nem tudjuk, mi a helyzet, sötétben tapogatózunk.”

Az MTA doktori értekezések nyelve kapcsán utaltam fentebb látható ábrámra, ami folyamatban levő nyelvcserét mutat, s hozzátettem, hogy a szakirodalom szerint is a *laissez faire* nyelvpolitika (hadd menjen minden a maga útján) mindig a domináns nyelvek beszélői javára, és a dominált nyelvek beszélőinek kárára változtatja meg a viszonyokat. Elmondtam azt is, hogy nyelvészeti szakkifejezéssel: van *hozzáadó*, és van *fölcserélő kétnyelvűség, nyelvpolitika* stb. A mi 5. ajánlásunk hozzáadó: a magyar disszertációkhoz hozzáadja az angolokat, életben tartja a magyar tudományos nyelveket. A csak angolul benyújtott disszertációk a fölcserélést, a tudományos nyelvcserét segítik.

A többi hozzászólás ismertetése helyett lássuk most, miként szavaztak a 197. közgyűlés résztvevői ajánlásainkról:

1. ajánlás: 223 igen, 91 nem, 15 érvénytelen – elfogadva
2. ajánlás: 237 igen, 80 nem, 12 érvénytelen – elfogadva
3. ajánlás: 57 igen, 271 nem, 11 érvénytelen – elutasítva
4. ajánlás: 75 igen, 243 nem, 12 érvénytelen – elutasítva
5. ajánlás: 45 igen, 281 nem, 4 érvénytelen – elutasítva

A közgyűlés levezető elnöke a 3., 4. és 5. ajánlásunk megszavaztatása előtt nem mulasztotta el rendre fölhívni a figyelmet arra, hogy az elnökség nem támogatta a 3., 4. és 5. ajánlásunk elfogadását.

5. A koordináló bizottság jelentésének részleges kritikája

Nyelvészeti kritikai elemzés eddig nem készült a fentebb, a 3. pontban említett két iratról, holott ezekre szükség volna. Ha én írnék kritikát, abban ilyesmik is lennének:

A magyar mint tudományos nyelv veszélyben van. Pontosabban: a magyarországi magyar tudományos nyelvek (a matematikai, az orvosi stb.) veszélyben vannak. A vitafórum megállapítása, amit a 197. közgyűlésen is sokszor emlegettek, majd jóvá is hagytak, nevezetesen: *A magyar nyelv nincs veszélyben, de...* laikus ostobaság, aminek egyetlen célja *a magyar veszélyben van a digitális világban* vészharang kongatása, és így a vonatkozó kutatások finanszírozásának (lásd MTA Nemzeti Kutatási Programok) igazolása. *A magyar nyelv nincs veszélyben* állítás elfedi azt a tényt, hogy a muravidéki magyarok és a drávaszögi magyarok végnapjaikat élik, tehát a magyar nyelv Muravidéken és Drávaszögben veszélyben van. Dél-Szlovákia sok részén ugyanez a helyzet, pl. Losoncon 2011-ben a magyarok a helyi lakosság 9%-át tették ki (1910-ben viszont ez 82% volt), ergo végveszélyben van a losonci magyar nyelv. A határon túli magyarok anyanyelve sok helyen végveszélyben van, vagyis: *A magyar nyelv nincs veszélyben* csak akkor értelmes állítás, ha kizárólag a magyarországi magyarra vonatkoztatják. Evidens, hogy a határainkon túli magyar tudományos nyelvek a magyarországiaknál is sokkal nagyobb veszélyben vannak.

A Műegyetemen kutató előterjesztő-társunk, Dobránszky János azonban készített egy elemzést a vitafórumot koordináló bizottság (VKB) jelentésről, ebből idézek, szinte találomra, négy részt:

- A VKB jelentés 13 személyi hozzászólására a nevének említésével is kitér; néhány esetben kétszer is. Ám még az így hivatkozott hozzászólások fő tartalmi elemei, legfontosabb üzenetei is, szinte kivétel nélkül, rejtve maradnak. Ebből a szempontból különösen jó példa az, ahogyan, pl. Hunyady György hozzászólását kezelik. Hosszan kitér a jelentés a hozzászólás egyes elemzéseire, de a fő üzenetre – „a magam részéről drámaibbnak látom a helyzetet” – véletlenül sem. Meg sem említik Bösze Péter, Fóris Ágota, Sándor Klára, Székely Csaba és mások súlyos veszélyekre figyelmeztető megállapításait.
- A jelentés nem tartotta említésre méltónak Zsoldos Attila bejegyzését sem, mely szerint „a Bölcsészettudományi Kutatóközpont ma délelőtt lezajlott évzáró kutatói fórumán elhangzott, hogy a kutatóközpont vezetésének sikerült elhárítania a kutatóhálózat fenntartójának azon igényét, melynek értelmében az intézmény alapító okiratából kikerült volna az a részlet, mely szerint a kutatóközpont »segíti a tudomány magyar [...] nyelven való művelését«.

– Az angol nyelvű MTA-doktori műveknek a III. (matematikai) osztályon észlelhető, elképesztő mértékben megnövekedett részarányát azzal rejti el a jelentés, hogy csak egy összegzett adatot közöl az 1995 és 2022 közötti időszakra: 63 angol + 94 magyar. Ez a módszer azonban teljesen elfedi azt a több mint drámai képet, amelyet nemigen lehet másként értelmezni, mint úgy, hogy a III. osztályon már közel tíz éve *teljesen kipusztult* a magyar mint tudományos nyelv, hiszen 2016-tól 37 angol + 1 (azaz egy) magyar nyelvű doktori mű készült.

– A VKB-jelentés Összegzés című zárófejezetét bevezető mondat kíméletlen nyíltsággal világít rá a VKB önmeghatározására: „a vitafórumot koordináló bizottság a fenti érvek áttekintése után az alábbi összegző véleményt fogalmazta meg”. Vagyis a VKB szerepe egy *saját vélemény* kialakítása volt, nem pedig a vitafórum koordinálása, de még csak nem is egy szerkesztői tevékenység.

6. Néhány tanulság

Mi ötten, akik javaslatokat tártunk az MTA 197. közgyűlése elé a magyar tudományos nyelv(ek) védelmére, tudtuk, mit miért indítványoztunk (lásd pl. Bősze 2024). Akkor is így van ez, ha utólag is belátjuk, hogy egy-két esetben fogalmazhattunk volna pontosabban vagy taktikusabban. Az Akadémia sok külső tagja, főleg a Kárpát-medenceiek, föl voltak háborodva a közgyűlési szavazások eredményein. Tapasztalataim szerint „az utca embere” sem érti, miért nem kötelező magyarul is beadni a doktori disszertációkat,⁷ pláne ha tiszteletdíj is jár velük.

Véleményem és tapasztalataim szerint is a nyelvi kérdésekhez nyilvánosan hozzászóló magyarokat 3 (illetve 4) csoportra lehet osztani:

1. Az utca embere;

2. Akik valamiben híres szakemberek, pl. matematikusok, agysebészek, autószerelők stb., de nyelvészeti tudásuk azonos az utca emberének tudásával;

Ez utóbbiak véleménye azért veszélyesebb, mint az utca emberének véleménye, mert az emberek hajlamosak azt hinni, hogy aki valamiben szaktekintély, annak a nyelvi kérdésekben hangoztatott véleménye is mérvadó.

3. Nyelvészek, akiknek van egyetemi vagy akadémiai doktorátusuk nyelvtudományból. Az ő véleményük a közvéleményt érdeklő kérdésekben biztos mérvadó – gondolhatja a laikus ember, de téved. Ugyanis a nyelvészet ma már annyira sokágú tudomány, hogy senki emberfia nem képes a fő területeit egyaránt jól megismerni. Tehát vannak azok, akik nem kutatják a közvéleményt éppen érdeklő kérdéseket (3a cso-

⁷ A sajátos MTA-zsargont nem ismerők valószínűleg nem tudják, hogy ezeket hivatalosan *doktori műveknek* hívják.

port), és vannak, akik kutatják őket (3b csoport). Adott konkrét kérdésben a 3a-hoz tartozó nyelvészek véleménye az esetek túlnyomó többségében alig különbözik az 1. vagy a 2. csoport véleményétől.

Mindezt azért fontos figyelembe vennünk, hogy megértsük, mi is történt az MTA 197. közgyűlésén 2024-ben. A vitafórumot koordináló bizottság 10 oldalas jelentését egy, az adott kérdéseket nem kutató nyelvész (Prószék Gábor) és egy néprajzban jelentős kutató (Borsos Balázs) készítette. A másik, 15 oldalas iratot is ők jegyezték, valamint Csépe Valéria pszichológus és Oberfrank Ferenc, az MTA köztestületi igazgatója. A közgyűlésen a javaslataink vitájában részt vevők, majd az azokat megszavazók vagy elvetők szinte kivétel nélkül a 2. csoportba tartozó akademikusok és közgyűlési képviselők voltak, körülbelül 330-an. A jelenlevő 6–8 nyelvész akademikus egyike sem szólalt föl a vitákban. A javaslatainkat előzetesen támogató 35 tudós közül (lásd a táblázatot a 2. pontban) ketten olyan külső tag nyelvészek (Csernicskó István és Péntek János), akik kutatják is a közgyűlésen megvitatott kérdéseket.

Az MTA 197. közgyűlésén tehát az ünnepi nyilatkozatot elfogadó és a mi öt javaslatunkból hármat elvető szavazók túlnyomó többsége a 2. csoportba tartozik, olyan emberek, akik valamiben híres szakemberek, bizonyára kiváló tudósok, de akiknek nyelvészeti tudása (szinte) az utca emberének tudásával azonos.

A több hónapon át zajló előkészítő munkánk és a támogatók gyűjtése során minden tőlünk telhetőt megtettünk, de ma már be kell látnunk, hogy ebben a helyzetben reménytelen a magyar tudományos nyelvek akadémiai védelmének ügye. Egyebek közt azért, mert nekünk ötünknek nem volt elég időnk s energiánk arra, hogy meggyőzzünk sok száz akademikust és közgyűlési képviselőt. Egy, az 1967-ben alapított, de Pálincás József elnök által 2011-ben megszüntetett MTA Kutatásszervezési Intézethez hasonlóan potens intézet segítségével, egyéves, gondos, mind a 11 tudományos osztályra kiterjedő előkészítő munka után lehetett volna esély a változtatásra.

Jelenleg az MTA a magyar tudományos nyelvek angolosításának támogatója, a többi csak porhintés. Ez a konklúzióm cáfolható (falszifikálható) állítás.

Hivatkozások

- A magyar mint tudományos nyelv – akadémiai vitafórum. 2023. november 15. https://mta.hu/mta_hirei/a-magyar-mint-tudomanyos-nyelv-akademiai-vitaforum-indul-113325
- Bócsa Péter 2024. Egy magyar tudományos akadémiai beadványról a magyar tudománynyelvek ügyében – személyes gondolatok. *Magyar Orvosi Nyelv*, 1. sz. 46–50. p. <https://ojs.mtak.hu/index.php/mony/issue/view/1356/944>
- Dobránszky János (összeállította 2025. január 6-án) A 2023. év végi Akadémiai vitafórum a magyar tudományos nyelv használatáról koordináló bizottsága által az MTA elnöke számára készített jelentés értékelése. Kézirat.
- Élő Anita 2024. Így nyomta le az angol a magyart – eltűnőben a tudományos folyóiratok, monográfiák, tankönyvek. *Válasz Online*, 2024. február 15. <https://www.valaszonline.hu/2024/02/15/mta-magyar-nyelv-freund-tamas-tudomany-folyoirat-szakkonyvkiadas/>
- Kaptay György 2023. Ajánlás a tudományos kétnyelvűséggel kapcsolatban. Az MTA Elnöksége elé, az MTA-MAB Közgyűlésének támogatásával. (2023. március 6.) Akkoriban fent volt a MAB honlapján, ma kézirat.
- Két évszázad után megújult lendülettel áll ki a magyar nyelv mellett az Akadémia. 2024. május 8. https://mta.hu/mta_hirei/ket-evszazad-utan-megujult-lendulettel-all-ki-a-magyar-nyelv-mellett-az-akademia-113682
- Kontra Miklós 2025. Az angol nyelv a mai Magyarországon. In Bodó Csanád–Szabó Gergely (szerk.): *A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 287–299. p. DOI: 10.21862/Szociolingvisztika/2024/8122.287
- Prószéky Gábor–Borsos Balázs (2024. március 14.) Akadémiai vitafórum a magyar tudományos nyelv használatáról: A vitafórum koordináló bizottságának jelentése az MTA elnöke számára. 10 oldal. Ezt a dokumentumot annak idején lementettem, de e cikk írásakor (2025. május 12.) már nem találtam meg az MTA honlapján.
- Prószéky Gábor–Csépe Valéria–Borsos Balázs–Oberfrank Ferenc (2024. május 7.) A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv. 15 oldal. https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2024/197_KGY_magyar_nyelv_vedelme_javaslatok.pdf
- Szilágyi N. Sándor 2015. Nyelvészek felelőssége. In Benő Attila–Fazakas Emese–Zsemlyei Borbála (szerk.): *Többszervezés és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 13–22. p.

Melléklet

A miskolci akadémiai bizottság ajánlásai (2023)

Az ajánlás hat pontja⁸

0. Az ajánlás hatálya. Az ajánlás minden magyar anyanyelvű hallgatóra, oktatóra és kutatóra vonatkozik, az általa művelt tudományterülettől függetlenül; így az ajánlás vonatkozik az MTA mind a 11 osztályára itthon és határainkon túl egyaránt. Kivételt képezhetnek az idegen nyelvi képzések (anglisztika stb.) és az azzal kapcsolatos tudományok.
1. Javasoljuk, hogy az oktatás és számonkérés (vizsgázás és védezés) minden szinten minden tudományágban és annak minden részterületén elérhető legyen magyar nyelven. A párhuzamos angol (vagy egyéb) nyelvű oktatásnak örülünk, de azt javasoljuk elkerülni, hogy az idegen nyelvű szakoktatás kiváltsa / lecserélje a magyar nyelvű szakoktatást.
2. Javasoljuk, hogy minden, védeésre szánt tudományos kézirat (a tudományos diákköri dolgozattól az MTA doktora értekezésig) magyar nyelven legyen megírva és elbírálva,⁹ illetve magyar nyelven legyen megvédve. A párhuzamos angol (vagy egyéb) nyelvű mű elkészítésének örülünk, de azt javasoljuk elkerülni, hogy az kiváltsa / lecserélje a magyar nyelvű művet.
3. Javasoljuk, hogy a magyar tudományos közösség minden szakterületen őrizzen meg minimum egy szakmai folyóiratot. Angol (egyéb idegen-) nyelvű hazai folyóiratok meglétének és továbbiak alapításának örülünk, de azt javasoljuk elkerülni, hogy akár egy tudományterület / szakterület is magyar nyelvű szakfolyóirat nélkül maradjon.
4. Javasoljuk, hogy a magyar tudományos közösség minden szakterületen őrizzen meg minimum egy rendszeresen megrendezett magyar nyelvű tudományos konferenciát. Angol (egyéb idegen-) nyelvű hazai tudományos konferenciák meglétének és szervezésének örülünk, de azt javasoljuk elkerülni, hogy akár egy tudományterület / szakterület is magyar nyelvű rendszeres tudományos konferencia nélkül maradjon.
5. Javasoljuk a „minimum 10% kétnyelvűségi” ajánlás követését: mindenki, aki jellemzően angol (egyéb idegen) nyelven publikál, az publikáljon minimum 10%-ban magyar nyelven is és fordítva: mindenki, aki jellemzően magyar nyelven

8 Ebből a hat ajánlásból nem kötelező mind a hatot elfogadni; az Elnökség dönthet úgy is, hogy egyik vagy másik ajánlást nem fogadja el.

9 Ez alól kivételt képezhet az az eset, amikor nem áll rendelkezésre elegendő magyar nyelvű bíráló, és a bírálók miatt kell a művet angol (vagy más idegen) nyelven megírni; azonban ebben az esetben a teljes eljárást ezen az idegen nyelven kell lefolytatni.

publikál, az publikáljon minimum 10%-ban angol nyelven is (vagy ha szakmája azt követeli meg, akkor az angol helyett más idegen nyelven). Törekedni kell arra, hogy mind magyar, mind egyéb nyelveken az adott szakterület legjobb folyóirataiban, illetve a legjobb kiadóknál jelenjenek meg az írásaink.

6. Szorgalmazzuk, hogy a közoktatásban az eddiginél nagyobb figyelmet fordítsanak az idegen nyelvek tanítására. Javasoljuk, hogy minden magyar gyermek részére a magyar nyelv és irodalom oktatásán túl kötelezővé váljék az angol nyelv oktatása is (ezen túl lehet egyéb idegen nyelvi oktatás is, de az ne váltsa ki az angol nyelvi oktatást).

Kisebbségi Szemle

A *Kisebbségi Szemle* a Nemzetpolitikai Kutatóintézet szerkesztésében megjelenő tudományos folyóirat, kiadása a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatásával valósul meg. A lapindítás kezdete 2016, és azóta évente négy száma jelenik meg.¹ A folyóirat nyomtatott és online formában is elérhető. A kiadó célja a folyóirat elindításával az volt, hogy teret adjon a tudományos tanulmányok megjelentetésére, segítse a döntéshozókat, s a tudományos közösséget megismertesse a nemzetpolitika kihívásaival.² A lap szerkesztésében a Nemzetpolitikai Kutatóintézet munkatársai, Kántor Zoltán politológus és Gázsó Dániel diaszpórákutató vesznek részt, 2023-ig a csapatot erősítette Ferenc Viktória jelenlegi EP-képviselő és Rákóczi Krisztián, aki jelenleg a Vektor Társadalomkutató Egyesület elnöke. Az elmúlt két év során a folyóirat számainak mintegy fele foglalkozott a felvidéki magyarság helyzetével, ugyanis a 2023. évi 3. és 4. tematikus számban³ a népszámlálási adatokat értékelték, míg a 2024. évi 2. és 3. egyebek mellett a szlovákiai parlamenti választásokkal is foglalkozott Harrach Gábor tanulmánya nyomán (*Egy kudarc boncképe. A felvidéki magyar politika 2023-as bukásának választásstatisztikája*). A tanulmány első részében a szerző a Szövetség–MKÖ/Híd támogatottságának különbségét vizsgálta, míg a másodikban a magyar nemzetiségű szavazók pártpreferenciájára vonatkozóan készítette el becsléseit.

-
- 1 *Kisebbségi Szemle*, <https://bgazrt.hu/nemzetpolitikai-kutatointezet/folyoiratok/kisebbsegi-szemle/>
 - 2 Folyóiratok, <https://bgazrt.hu/nemzetpolitikai-kutatointezet/folyoiratok/>
 - 3 A 2023/3 tanulmányai (<https://bgazrt.hu/kisebbsegi-szemle-2023-3/>):
Harrach Gábor: A felvidéki magyarság főbb demográfiai jellemzői a 2021-es népszámlálás tükrében
Tátrai Patrik: A demográfiai asszimiláció számszerűsítésének lehetőségei a szlovákiai magyarok 2021-es népszámlálási adatai példáján
Pregi Lóránt: A belső migráció hatása az etnikai szerkezet átalakulására Dél-Szlovákiában
A 2023/4 tanulmányai (<https://bgazrt.hu/kisebbsegi-szemle-2023-4/>):
Tátrai Patrik: Etnikai rétegződési rendszer a 2021-es népszámlálás tükrében
Harrach Gábor: A felvidéki magyarsághoz kötődő identitáscsoportok jellemzői
Balizs Dániel: Lokális konfliktusok és közösségi stratégiák a pozsonyi agglomeráció magyarlakta településein
Mészáros András: A belső migráció hatásai Szlovákia lakosságára

Tanulmányát⁴ az Index 2009-es pártszakadáról szóló cikkének soraival indítja, melyek szerint „amennyiben két egymással vetélkedő magyar párt működne egymással párhuzamosan, akkor megtörténhet, hogy egyikük sem jut be a szlovák törvényhozásba.” (7. p.) Harrach Gábor a 2020-as és a 2023-as parlamenti választásokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy az Index jóslata ezeken a választásokon beigazolódott. A Szövetség a 2023-as választásokkal kapcsolatban ugyanakkor ennek ellenére történelmi eredményként értékelte a választási szereplést, aminek az az oka, hogy a párt elnöke a 2020-as eredményhez viszonyította a párt teljesítményét. Fontos azonban kiemelni, hogy mivel a másik két magyarnak tekinthető párt (Magyar Fórum, és a Most-Híd, mely együtt indult a Dzurinda-vezette Modrí párttal) teljesen megsemmisült, így a Szövetség monopolhelyzetbe került, és ennek ellenére sem tudta megszerezni a parlamentbe jutáshoz szükséges 5 százalékot. Feltételezve, hogy a párt célja a választáson való indulással a törvényhozásba való bekerülés volt, így a küszöb alatti eredmény kudarként értelmezendő. A 2020-as eredményekhez való viszonyítás ugyanis hamis képet fest, akár a támogatók számának százalékos változását, akár az eredménysszázalék százalékpontban és százalékbán való változását vesszük alapul – figyelmeztet Harrach. Kiemeli a relatív indikátor veszélyét: hogy az egyenletesen jó eredményt gyengének, míg a rossz eredmény középszintűre emelését kiváló teljesítményként láttatják.

A szerző a párt szempontjából területi felelősségkeresést tartana hatékonynak, amennyiben a teljesítmény az adott régióban alulmaradt az elvárthoz képest. Feltárja azonban mindazokat a nehézségeket, amelyekkel itt a párt vezetősége találkozhat, kérdés ugyanis, hogy egy teljesítési minimum vagy egy teljesítési maximumértéket vesznek figyelembe az elvárt eredmény meghatározásánál. A teljesítményi maximumérték a Szövetség sajátosságait figyelembe véve kedvezőbb lenne, de nem volna igazságos az egyes régióvezetőkkel szemben. A teljesítményi maximumérték alapján az adott régióban a korábbi két magyar párt (Híd és MKÖ) támogatottsága lenne elvárt, ám megjegyzendő, hogy a két párt támogattságának területi számmértéke rendkívül különböző volt. Harrach következtetésként tehát levonja, hogy bár a területi felelősségre vonás fontos lenne, a helyi felelősség ennek ellenére nem számszerűsíthető.

A szerző általánosságban megemlíti, hogy 2020-ban az MKÖ fölényrel bírt a Híddal szemben. A 2023-as eredményeket járási és települési szintre bontva vizsgálta, így megállapította, hogy a Kassa-vidéki járás kivételével a Szövetség több szavazatot kapott, mint 2020-ban az MKÖ, a szavazatok száma viszont alulmaradt a 2020-ban MKÖ-re és Híd-ra együttesen leadott szavazatok számával szemben. A 2020-as eredményeket vizsgálva látható, hogy az MKÖ főként a tömbmagyar területeken, míg a Híd a nagyvárosokban és a szórványvidéken rendelkezett nagyobb beágyazottsággal.

4 Kisebbségi Szemle, 8. évf. (2024) 2. sz. 7–30. p.

2023-ban az értékek a két párt eredményei között helyezkednek el, de Harrach megállapítja, hogy a tömbmagyarság és a nagyvárosok esetében inkább az MKÖ megoszlási adatai figyelhetők meg a Szövetséget érintően is. A szerző a Szövetség közvetlen elődjének az MKÖ-t tekinti, és megállapítja, hogy a párt 2023-ban több mint hétszer annyi új szavazót szerzett, mint ahányan elfordultak tőle. Kiemeli, hogy a növekmény nagysága és a csökkenés aránya is a szórványban a legmagasabb. Jelentős szavazatnövekedés figyelhető meg még a Nagymihályi, Rimaszombati és Töketerebeszi járásokban is, míg a két tömbmagyarnak számító járás esetében (Komárom és Dunaszerdahely) számottevő a növekményérték-különbség: 24% és 8%. Az eredmények elemzéseként kiemeli: „a Szövetségen belüli, korábban említett Híd platformnak azon tagjai, akik végül nem követték a 2023-as választás előtt kilépett platformvezetőket, a keleti régió ismertebb politikusai közé tartoznak, így képesek voltak a nyugati járásokhoz képest magasabb arányban mozgósítani a Híd-árvákat.” (24. p.) Harrach szerint azonban ha a Szövetség minden településen meg tudta volna tartani saját bázisát, tehát a 2020-as MKÖ szavazók mindegyike a Szövetségre szavazott volna 2023-ban, akkor a párt 132 777 szavazatot kapott volna, ami az összes érvényes szavazatnak csupán 4,5 százalékát tette volna ki. Következtetésként tehát levonja, hogy a választási kudarc egyik oka az új szavazók elégtelen mértékű megszólíttasága. A probléma másik okát abban látja, hogy „a nemzeti opciónak a felvidéki magyarok körében már eleve alacsony beágyazottsága” (29. p.) van. Ezt az eredménysszázalék-változás csökkenésével magyarázza, ami a Kassa-vidéki és Szenci járásokban figyelhető meg. A szerző megállapítja, hogy a Szenci járásban a nem magyar választók létszámának megugrása is negatívan befolyásolta az eredményt, a Szövetség enyhe létszámgyarapodása alulmaradt a többi párt még nagyobb arányú növekedéséhez képest.

Harrach Gábor a tanulmány második részében⁵ arra keresi a választ, hogy miként alakul a magyar és többségi pártok választóinak etnikai összetétele, s hogy a Híd 2020-as magyar szavazói milyen arányban választották a Szövetséget, vagy esetleg nem szavaztak, netán szlovák pártra voksoltak. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a Szövetség szavazatnövekedésében és a parlamenten kívül maradás kudarcában milyen szerepet játszottak a magyarok és nem magyarok részvételi hajlandóságának általános és területi különbségei, továbbá a korábbi Híd-szavazók attitűdjei. Az eredményeket ugyancsak települési szinten vizsgálta. A magyar szavazók létszámát az alábbiak szerint becsülte meg: *magyar szavazók létszáma = adott településen szavazati joggal bíró és érvényesen szavazó lakosok száma x magyar felnőtt lakosság részaránya.*

Abból a feltételezésből indult ki, hogy a magyar választó nagyobb eséllyel választ etnikai pártot, mint többségi formációt. A magyar választók létszáma nem feltétlenül

5 Kisebbségi Szemle, 8. évf. (2024) 3. sz. 7–39. p.

egyezik meg az etnikai pártokra leadott szavazatok számával, így három lehetőséget különböztet meg:

1. a magyar szavazók létszáma nagyobb, így a magyar etnikai pártra csak magyarok szavaztak, a többségi pártra pedig magyarok és nem magyarok egyaránt

2. a magyar szavazók létszáma megegyezik az etnikai párt támogatottságával, így magyar szavazó csak magyar pártra, a nem magyar szavazó többségi formációra szavazott

3. a magyar szavazók létszáma kisebb, mint az etnikai pártra leadott szavazatok száma, így az etnikai párt szavazótáborának vegyes az összetétele, és a többségi pártokat nem támogatták magyarok.

Harrach azonban megjegyzi, hogy a nemzeti identitás csak etnikumközi viszonylatban bír preferenciaképző erővel. Noha ellenérvként elmondható, hogy az MKÖ magyarabb jellegű, a 2009–2020 közötti kétpárti struktúra idején nem mondható ki a nemzeti opció elsőbbsége, mivel ez a struktúra a felvidéki magyarok két domináns típusát jelenítette meg. Többségi részről egy hármass preferencia-sorrendet feltételez a szerző, melynek első helyén a többségi párt áll, amit a multietnikus ideológia, majd a nemzeti elvű párt követ. Az etnikai szavazói aktivizálódás, valamint az etnikai párt támogatottsága alapján a szerző négy klasszifikációt állít fel: 1. belső integráció; 2. koncentráció; 3. politikai asszimiláció; 4. dekadencia. Belső integráció alatt azt érti, amikor egy közösség korábban passzív tagjai is aktivakká válnak, és saját érdekképviselőiket támogatják. A koncentráció esetében a támogatottság nő, bár a választói hajlandóság csökken. Politikai asszimilációról akkor beszélhetünk, ha a közösség aktivizálódik, de a párt támogatottsága csökken, vagyis az etnikai elvet felváltja a polgári. Dekadencia alatt azt érti, hogy a politikai támogatottság és a részvételi hajlandóság egyidejűleg csökken egymástól nem függetlenül. 2020-ban a két párt jelenléte (MKÖ és Híd) esetében ez a séma kevésbé alkalmazható, mint például egy monopolhelyzetben lévő párt esetében, amikor az etnikai csoport érdekképviselői szerepére csak egyetlen konglomerátum pályázik (ilyen például Romániában az RMDSZ). „Ha például a Most–Híd 2020-as szavazói 2023-ban részben a Szövetséget és részben a többségi pártokat támogatták, akkor az etnikai párt fogalmának definiálásától függ a történetek értelmezése: ha csak a nemzeti opciót tekintjük annak, koncentrációval vagy belső integrációval van dolgunk (attól függően, hogy összességében nőtt vagy csökkent-e a magyar szavazók aktivitása), ha viszont a Hidat is etnikai pártnak tartjuk, politikai asszimilációról vagy dekadenciáról beszélhetünk.” (15. p.)

Települési szintre vetítve elmondható, hogy a Szövetség a Komáromi járásban 94%-ban (ez a legmagasabb arány) közelítette meg azt az ideális eredményt, ami a Híd és az MKÖ 2020-as együttes támogatóinak létszámát jelenti. A Tóketerebesi járásban a támogatottság legnagyobb arányú növekedése valósult meg (60%), míg a Kassa-vidéki volt az egyetlen járás, ahol még a törzsszavazókat sem tudta megtartani (7%). Megfigyelhető

továbbá, hogy a magyarokat a nyugati járásokban a választási kedv gyarapodása, míg a keletiekben a mérséklődése jellemezte. Ennek ellenére Harrach létszámbecslése alapján kijelenti: „az érvényesen szavazó magyarok becsült száma 2023-ban országosan mintegy háromezerrel, vagyis 1,4%-kal nőtt 2020-hoz képest, miközben a szavazásra jogosult magyarok száma elhanyagolható arányú csökkenést mutat.” (18. p.) A részvételi hajlandóság kedvezőtlen mutatói azonban a Szövetség választási kudarcának csupán másodlagos tényezői, ugyanis a párt fő feladata a korábban már aktív választók minél teljesebb megszólítása lett volna. A kutatás alapján kijelenthető, hogy a Híd 2023-as de facto megszűnése nem növelte a magyar választók passzivitását, vagyis a magyar Híd-árvák új pártokat kerestek maguknak, és jelentős létszámban szlovák pártokra szavaztak. A szerző ezenfelül megállapítja, hogy a szlovák pártok szavazótáborába átigazolt vagy választói passzivitásba vonult korábbi Híd-szimpatizánsok létszáma hosszabb távon lényegesen magasabb lehet, ugyanis a pártot a szavazatok monoton csökkenése jellemezte megalakulásától napjainkig, míg a nemzeti opció stagnált. 2020-ban a nagyvárosokban és a nyelvhatáron volt erősebb a szlovák tábor támogatottsága, míg 2023-ban gyakorlatilag a teljes nemzetrésznél megfigyelhető az átszavazás. Harrach kimutatásai alapján a szórványvidéken élők körében 60 százalékkal nőtt a szlovák pártot választók aránya, ami azt mutatja, hogy a Híd eddig egy etnopolitikai megtartóerőként funkcionált, majd eltűnése politikai asszimilációhoz vezetett.

Harrach Gábor tanulmányának zárásaként két fő tényezőt nevez meg a 2023-as parlamenti választásokon elért kudarc okozójaként. Elsődlegesen: a Szövetség a Híd 2020-as szavazóinak körülbelül csupán a 30 százalékát tudta megszólítani, míg a maradék körülbelül 70 százalék valamelyik szlovák formációra szavazott. Másodsorban: a magyarok választási hajlandóságának 0,8 százalékpontos gyarapodása elmaradt a nem magyar népesség 2,8 százalékponttal becsült növekedésétől, és így a két etnikai csoport közti különbség a 2020-as 8,4 százalékpontból 10,4 százalékponttal nőtt.

Jeso Eszter

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK ÉRTÉKRENDJE ÉS ANNAK VÁLTOZÁSAI

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Szubjektív köszöntő

Egy közép-európai ember, Kiss Gy. Csaba
nyolcvanadik születésnapjához

Az idén, pontosabban április 2-án, a nyolcvanadik születésnapját ünneplő Kiss Gy. Csaba tanár úr tiszteletére barátok, pályatársak, tanítványok által színültig megtelt a Petőfi Irodalmi Múzeum díszterme. S bár születésnapot ünnepelni jöttünk össze, Kiss Gy. a hagyományokhoz híven ezúttal is meglepett bennünket s talán önmagát is egy újabb kötettel, sorrendben úgy talán a harmincadikkal, *Szentimrevárosi Athenas* címmel, melyben szűkebb pátriája, a budai szentimrevárosi polgári mentalitás és szellemiség irodalmi emlékeit gyűjtötte össze.

Kiss Gy. Csabát, az ELTE egyetemi docensét, Széchenyi-díjas professzorát, mint közép-európai jártasságú embert az Adriától a Balti-tengerig, Prágától Kassáig szinte mindenhol ismerik ebben a térségben, hisz vendégtanárként előadója volt a varsói, prágai, nyitrai, zágrábi egyetemeknek is. Nem tudom, van-e ma élő, hozzá hasonló, olyan 80 évesen is remek szellemi vitalitásnak és széleskörű világlátásnak örvendő közép-európai értelmiségi, aki oly mértékű polihisztori tudást és ismeretanyagot sűrített magába, mint amit ő gyűjtött össze és tett közzé az elmúlt évtizedek során térségünkről. Ennek a mérhetetlen ismeretanyagnak a fókusza egyértelműen Közép-Európa, tartalma pedig minden olyan szakágazat, ami a művelődés címszó alatt ebbe a műfajba belefér. Kutatási területe és ennek nyomán jártassága magában foglalja a közép-európai művelődéstörténet különböző ágazatait és az itt élő kisnemzetek együttélését befolyásoló jelenségeket, úgymint a nacionalizmus különböző válfajait, a nemzeti mítoszok megjelenésének és utóéletének leírását, a polgárosodás és nemzetté válás történeti és irodalmi elemeinek kategorizálását, az egymásra kölcsönösségükkel kiható művelődési és kulturális kapcsolatokat, a multikulturalizmus megjelenését és még hosszan sorolhatnám a tanár úr műfajilag nem minden esetben pontosan behatárolható kedvenc témaköreit. Kiss Gy. Csaba tudományos munkásságának sajátossága talán épp abban rejlik, hogy a fenti témakörök nem vagy nem csupán elméleti keretben történő vizsgálatára törekszik, hanem olyan konkrét és kézzelfogható műfajok területére vezeti olvasóját, ahol elméleti feltevéseit a valóságban fellelhető gyakorlattal tudja bizonyítani. Példaként említhetném a közép-európai nemzeti himnuszok vizsgálatát, a tan-
könyvekben fellelhető szomszédságképek elemzését, a közös és eltérő emlékezethe-

lyek leírását, a dualizmus kori útirajzok, útleírások és naplók letűnt világának újrafelfedezését stb.

Egy ilyen jeles folyóiratban, mint a *Fórum Társadalomtudományi Szemlében* megjelenő méltatás keretében persze nem hagyhatjuk ki Kiss Gy. Csaba munkásságának azon területeit sem, amelyek a történelmi Magyarország felvidéki vagy (ahogy a tanár úr szereti megnevezni) felföldi részéhez kötődnek. Azon túl, hogy a mai napig folyamatosan figyelemmel kíséri a szlovákiai magyar irodalmi és történelmi tárgyú alkotómunkát, s egy időben rendszeres előadója volt konferenciáinknak, klubjainknak, táborainknak, legyen szabad itt saját személyes tapasztalataimra is hivatkozni, hiszen kapcsolatunk, barátságunk a hetvenes évek végétől tart, s valahol a József Attila Ifjúsági Klubhoz kötődően indult el. 1979-ben, az akkor, halottaiból feltámadni látszó legendás diákklubunk fennállásának 15. évfordulóját ünnepeltük (a betiltás évei után, félig illegális rendezvényként), ahová a korábbi elnökök (köztük Duray Miklós), talán épp a boldog emlékü Grendel Lajos ösztönzésére Kiss Gy. Csabát is meghívtuk Pozsonyba. Máig érzem a szavai nyomán bennünket átjáró borzongató érzést, ahogy a néhai koronázó fővárosunk részben elfeledett, elzárt irodalmi, művelődési emlékeinek ajtaját sorra szépen feltárta előttünk, visszaadva nekünk legalább lélekben azt, ami a történelem törvénye szerint is megilletett bennünket.

Akkor még nem sejthettem, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Magyarságkutató Intézetében szűk egy évtizeden belül kollégaként, munkatársként, majd a Teleki Alapítvány Közép-Európa Intézetében főnökömként is közelebb kerülhetek hozzá. Némi büszkeséggel gondolok arra az időszakra, amikor a szocializmusnak nevezett korszak alkonyán, szinte úttörőként próbáltuk megalapozni egy új tudományág, a határon túli magyar nemzetrészek kutatásának máig ható (akkoriban) nem éppen akadálymentes indulását. Emlékszem, kezdő történészként, azzal tisztelt meg, hogy első munkanapon meginvitált egy közös ebédelésre, de még a meghívás tényénél is jobban estek biztató, bátorító szavai, amelyekben oly ritkán részesülhettem az akkoriban meglehetősen hányatott életmódom miatt.

Jó szívvel nevezhetem őt példaképemnek, sőt mesteremnek is, nemcsak azért, mert az ő mentorságával születtek meg első tudományos publikációim, hanem elsősorban azért az erkölcsre alapozott szellemi-emberi magatartásért, amelyre felnézve mindig leckét kaphattam az alkotómunka iránti elköteleződésből és felelősségérzetből éppúgy, mint a hazaszeretet és a korszerű európaiság mértékadó egyensúlyban történő értelmezéséből és képviseléséből. Kiss Gy. Csaba eddigi tudományos pályájának meghatározó része volt a felső-magyarországi régió (s ezen belül is a szívéhez közel álló Gömör) multikulturalizmusának, soknemzetiségű együttélésének, sokszínű művelődéstörténetének kutatása. A Felsőmagyarországi Kiadó által megjelentetett *Felsőmagyarországi Minerva* című nagy reménységű (de sajnos félbeszakadt) könyvsorozatában több, a szűkebb régiókat érintő jeles szerző (Divald Kornél, Féja Géza, Pechányi

Adolf...) többnyire elfeledett munkáját szerkesztette át újra kiadásra, okulásul az utókor számára. Kezdetől fogva szorgalmazója a szlovák–magyar tudományos együttműködésnek, mint ahogy korábbi nagy elődök nyomán máig egyik legfőbb ösztönzője a szomszéd népek nyelvi, irodalmi, történelmi sajátosságai megismerésének és kutatásának.

Ez utóbbihoz sorolnám Kiss Gy. Csaba Lengyelországgal foglalkozó tudományos s publicisztikai munkásságát. S mindjárt azt is hozzáteszem, hogy ez a terület átvezet a tanár úrnak a rendszerváltás környékén, az MDF alapítótagiaként felvállalt aktív politikai szerepvállalásának térfelére is. Ez utóbbi kapcsán jegyezte meg ünnepi beszédében Lezsák Sándor, hogy bár „Csaba kételyek nélkül politizált, de mindig voltak kétségei”. A politikai szerepvállalást illetően útjaink ugyan elváltak, de a lengyel nemzet iránti tisztelet és vonzalom továbbra is összekötött bennünket. A Varsói Egyetem vendégtanáraként Kiss Gy. Csabának lehetősége nyílt oly kimagasló személyiségek életművére alapozva vennie át a stafétát, mint amilyenek Korompay Emánuel, Divéky Adorján, Waclaw Felczak, id. Antall József, Csorba Tibor, Stanisław Vincenz, Csapláros István voltak, hogy csak néhány nevet említsek kiemelten az elmúlt 20. század lengyel–magyar összetartozás-hagyományt ápoló szellemi nagyjai közül. Úgy hiszem, s régóta vallom, hogy az ezerévnyi múltra visszatekintő lengyel–magyar barátság sem létezne, ha nem volnának olyan személyiségek mindkét nemzet soraiban, akik e barátságot szó szerint értve megélik, s munkásságuk nyomán az ígét meg is testesítik. Hál’ Istennek napjainkban is akadnak efféle rendkívüli személyiségek, akik közé én a 80. születésnapját most ünneplő Kiss Gy. Csabát is besorolom.

Az általa írt *Közép-európai találkozásaim* vagy a három kiadást is megért *Lengyel napló* beszédes bizonyítéka lehet állításomnak, legalábbis azok számára, akik kézbe vették vagy veszik s elolvassák e két adatgazdag könyvet. Kiss Gy. Csaba Lengyelországra s ezen belül a Szolidaritás megalakulásának időszakára vonatkozó naplófeljegyzéseit a korabeli magyar lapok biztosan nem közölték volna. Hatásuk azonban így utólag is revelációval tölti el az olvasót. S ez nemcsak a feljegyzések történelmi hűségének, hanem az azokat összekötő belső vívódások és mélyreható elemzések igazságtartalmainak mai átélhetőségéről is szól.

Hisz a könyv oldalait végigszövik a két nép barátságát jellemző üzenetváltások, aggodalommal és szeretettel átszőtt lamentálások világának valóságos tartalmat hordozó kifejezései, történetei. Terjedelem híján nem térhetek ki a kötet sodró erejű tartalmának részletesebb elemzésére, vagy ahogy Lengyelországban mondják, az 1980-ban kezdődő „Szolidaritás-karnevál” utólag ismételten átélt izgalmainak plasztikus leírására és annak korabeli magyar fogadtatására. Itt és most csupán egy tényt szeretnék kiemelni: sokan, sokat írtak már eddig a magyar–lengyel barátság történetéről, természetrajzáról. Kiss Gy. Csaba e vonatkozásban papírra vetett gondolatainak mélységéig az eddigi szerzők közül azonban csak kevesen jutottak el. Ő ugyanis rendelkezik egy a len-

gyel „nemzeti harc és emlékezet” legnemesebb ügyeivel való belső azonosulással és egy szívből-lélekből fakadó szolidaritásérzettel is, amely magában hordozza a barátságon jóval felüli lengyel–magyar évezredes összetartozás génjeinkbe íródott örökségét is. Nem sokat tévednék, ha azt állítanám, hasonló érzetek kötik őt a horvát, a cseh, a szlovák nemzet szellemi-kulturális kincseihez is. Ha Kiss Gy. Csaba közép-európai világot leíró munkásságát valamilyen műfaji megjelöléssel kellene ellátni, akkor én ezt a „barátságfilozófia” műfajként nevezném meg. Talán ez az egyik magyarázata annak, hogy máig kifogyhatatlanul indítja útjára az újabb és újabb, közép-európai összetartozásunkra vonatkozó kutatási projektjeit és programjait.

Persze, aki egy kicsit is ismeri Csabát, jól tudja, hogy lengyelekhez fűződő, „ésszel és szívvel” megalkotott bensőséges viszonyrendszere csupán egyik rajzolata az ő Közép-Európa visszaszerzéséért hittel vívott, sokéves küzdelmének. Ezen törekvését a lengyel nyelven is megjelentetett *Lengyel napló*hoz írt ajánló soraiban Ryszard Kapuściński nemes egyszerűséggel „Közép-Európa újrateremtésének” nevezi. Amikor a híres lengyel író, újságíró, Kapuściński, e sorokat Kiss Gy. Csabáról 1997-ben leírta, talán még utópiának tűnhetett, amivel ajánlását befejezi, tudniillik az, hogy Csaba alaposan átgondolt és valósággal átélt Közép-Európa-hite egy új Európa víziójának is formálója lehet egyszer. Ma már azonban ott tartunk, hogy a körülöttünk rohamléptekkel változó világrend okozta bizonytalanság közepette ismét egyre többet beszélünk Közép-Európa ama pótolhatatlan hivatásáról, mellyel a térség stabilitása mellett egy új európai vízióban, hivatását betöltve pótolhatatlan szerepet biztosíthatna térségünknek. Kiss Gy. Csaba azonban nem hallgatja el ezzel kapcsolatos kételyeit sem. A *Kell-e nekünk Közép-Európa* című jegyzetében így vélekedik: *„Bizonytalan vagyok benne. Néha úgy tetszik, mintha kedves ideám (mondhatnám romantikus megszállottságom), a Közép-Európa gondolat idehaza fokozatosan kiüresednék. Don Quijote-i szélmalom lett volna csupán? Elmúltak a nagy remények évei, amikor a történelem (ama nagybetűs) egyszer csak elhozta a változás lehetőségét. Fordult a világ. (...) Józan borúlátással kell elismernünk, hogy a mai fiatal nemzedéknek a Közép-Európa gondolat nem sokat mond, némiképp általánosítván megállapíthatjuk, a környező világ nem érdekli őket. Nekik Magyarországon túl (ha egyáltalán átnéznék a határokon) legfőnnebb a Nyugat és az angol nyelv létezik, a szomszédságon pedig egyszerűen keresztülnéznék. Új változatban valahogy így él az Extra Hungariam non est vita... szűklátókörűsége, amely annyi kárt okozott nekünk már a XIX. és a XX. században is. Egyik legkártékonyabb nemzeti mítoszunk az »egyedül vagyunk« gondolata. Mintha nem volnánk összefűzve ezer éve ezer szállal szomszédainkkal. Nem beszélve a hasonló mentalitásról és kultúráról. Horribile dictu politikai érdekeinket tekintve szintűgy. (...) Pedig nézetem szerint máig sem veszített idősszerűségéből Németh László kilenc évtizeddel ezelőtti meglátása: »A Közép-Európa gondolat kiszabadít a meddő irredentizmusból, nem a nagyhatal-*

mak kegyéből, hanem közép-európai szerepüktől várja fölemelkedésünket» – írta Magyarság és Európa című esszéjében.”

Kiss Gy. Csaba véleményem szerint kételyei ellenére is híve és hirdetője a Közép-Európa-eszmének. Ennek bizonyítására csupán három, jelenleg, azaz 80 évesen is teljes lelkesedéssel végzett munkáját emelném ki: *Visegrádi kód* címmel, szerkeszti azt a remélhetőleg még ez évben megjelenő kis enciklopédiát, amely közép-európai identitásunk alapvető művelődéstörténeti elemeit tekinti át és rendezi sorrendbe. Ugyancsak ő irányítja Kárpátok népeinek, azaz hat nemzetnek (lengyelek, ukránok, szlovákok, románok, magyarok, csehek) az irodalmi kánonját összegyűjtő regionális irodalmi antológia összeállítását és kiadást. És továbbra is rendületlenül szervezi a Németh László műfordítótábort azon hazai és a szomszédos országok fiataljainak, akik „történelmi és jelenlegi szomszédaink nyelvén született szépirodalmi művek magyarításával kívánnak foglalkozni” a jövőben.

Gratulálva Kiss Gy. Csaba tanár úr 80. születésnapjához, eddigi munkásságát megköszönve, számos jókívánságunk mellé tűzzük azon jámbor óhajunkat is, hogy sose fogyjon ki szívéből kedves ideájában, a Közép-Európa-eszmében való hite és reménykedése. Eme szép ideát szolgáló tenni akarásának pedig legyen számtalan híve idehaza éppúgy, mint a szomszéd népek körében is.

Plurimos annos, Isten éltesen még sokáig köztünk!

Molnár Imre

Presinszky Károly: Magyar számítógépes dialektológiai kutatások Szlovákiában. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia–Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, 2024, 160 p.

Presinszky Károly monográfiájának a közel-múltban történt megjelenése nemcsak a tájainkon zajló dialektológiai kutatások, hanem a szlovákiai magyar tudományosság egésze szemszögéből is kiemelkedő tudósi teljesítmény. Jelentőségét fokozza, hogy ez a Magyar Tudományos Akadémia és a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács Monográfiasorozatának 4. köteteként megjelent kiadvány mind az egyetemes magyar dialektológiában, mind nemzetközi összehasonlításban is újszerű és egyedülálló munka. Újszerűsége abban rejlik, hogy a szerző a nyelvjárástudomány legújabb ága, a számítógépes dialektológia módszereit alkalmazva írja le a szlovákiai magyar nyelvjárások sajátosságait.

Presinszky Károly az informatizációs lehetőségek alkalmazását a nyelvjárások kutatásában céltudatosan több lépésben valósította meg: kissé leegyszerűsítve első lépésként a nyelvjárási szövegfölvételek digitalizálását alkotta meg, a következő szakaszban pedig a digitalizált szövegek felhasználásával a szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek három kötetét hozta létre, végül pedig e hangoskönyvek további informatizációjával a nyelvjárási adatok térképekre vetítését és elemzését végezte el. A gazdag adatbázisra épülő új kutatási módszer alkalmazásának eredményeként a szlovákiai magyar nyelvjárásokkal kapcsolatos ismereteink nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is tökéletesedtek, gazdagabbak és pontosabbak lettek. A kutató megállapítását idézve: „[...] minőségi különbség jött létre az informatizált adatok lehetőségeinek kiaknázásában a hagyományos módon megjelent nyelvjárási adatok felhasználási lehetőségeihez képest.” (7. p.)

A monográfia szerkezetileg hat fő fejezetből áll.

Az első áttekintést nyújt a kutatás alapjairól szolgáló elméleti ismeretekről, mint pl. a számítógépes dialektológia kezdeteiről, a nyelvjárási adatok informatizált feldolgozásának és integrálásának menetéről, de ugyancsak számba veszi a nyelvjárási hanganyag és lejegyzés összekapcsolásával született gyűjteményeket és feldolgozásokat, s bemutatja az azokra épülő kvantitatív számítógépes dialektológiai vizsgálatok lehetőségeit. Már ebben a szerkezeti egységben ízelítőt kaphatunk az új nyelvészeti technológiák folyamatos fejlesztéséről, melyek közül a nyelvjárási adatok informatizálására készült szoftver a kétezres évek első évtizedében Bihalbocs néven vált ismertté. Ez az informatizálási koncepció Vékás Domokos nevéhez kötődik, de fejlesztésében a mai napig Vargha Fruzsina Sára is aktívan részt vesz. (12–13. p.) A kezdeményezéshez a Kárpát-medencei magyar dialektológusok közül többen is csatlakoztak, köztük az itt bemutatott monográfia szerzője is.

A második fejezet a szlovákiai magyar nyelvjárások helyzetének és kutatásának lényegre törő összefoglalása: a kutató ismerteti nyelvjárásaink fő területi egységeit és típusait, továbbá a szlovákiai magyar nyelvjárások jelenét és változását befolyásoló nyelvrozsztani és pragmatikai tényezőket, emellett kitér a nem kevésbé fontos nyelvjárási attitűd kérdéseire is. Az attitűddel kapcsolatos kutatások áttekintése alapján arra a többek által is megerősített álláspontra jut, hogy a nyelvjárásokhoz való pozitív viszonyulás, a presztízs a nyelvjárás megmaradását támogathatja, ezzel szemben a negatív attitűd, a stigma a visszaszorulását gyorsíthatja fel. (29–31. p.)

E szerkezeti egység utolsó alfejezete a szlovákiai magyar dialektológia legfontosabb eredményeit és jelenkori kutatási feladatait foglalja össze. Elmondható, hogy az eddig elért eredmények alapján a szlovákiai magyar

nyelvjáraskutatás valamennyit ugyan már törlesztett régi adósságából, de maradt még elvégzendő feladat is bőven. A további kutatásokat veszélyeztetheti az a tény, hogy a mi dialektológiánkra fokozottan érvényes az ismert bibliai idézet: „A munka sok, az arató kevés.” Anyagilag támogatott intézményes háttér nélkül, egyszemélyes dialektológiával ugyanis csupán a feladatok töredéke valósítható meg.

A következő fejezet a szlovákiai magyar számítógépes dialektológiai kutatások kezdeteit és eredményeit ismerteti, melynek alfejezetei – a csallóközi–szigetközi nyelvjárascsoportra irányulva – felkészítik az olvasót a Bihalbocs dialektológiai szoftver működésének, alkalmazásának és módszertanának alaposabb megismerésére. Áttanulmányozása során meggyőződhetünk arról, hogy ez a számítógépes dialektológiai módszer lehetővé teszi a nyelvjárási jelenségek részletesebb feldolgozását, térképes vizuális szemléltetésének és akusztikai-fonetikai hangzásának összekapcsolását, előre vetítve egy majdani „beszélő” nyelvatlasz megalkotásának lehetőségét is.

A negyedik fejezetben a háromrészes, elektronikus formában megjelent *Szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyv I–III.* tervezését és létrehozását, illetőleg e multimediális adatbázis szerkezetét ismerhetjük meg. A szerző e nem hagyományos kiadványban a számítógépes dialektológia eszköztárát Szlovákia mindhárom magyar nyelvjárási régiójára, a közép-dunántúli-kisalföldre, a palócra és az északkeletre is kiterjesztette. Így olyan hanggal szinkronizált nyelvjárási adattár jött létre, mely további sokrétű kutatási célokat szolgálhat. A hangoskönyvek által létrejött multimediális adatbázis nyelvjárási szövegei ugyanis nem csupán a dialektológusoknak, hanem sokszínű tematikájuknál fogva más rokon tudományok kutatóinak is forrásként szolgálhatnak. A lejegyzett és hangzó szövegek mint a folyamatos beszéd megnyilvánulásai az említett nyelvjárási régiók kutatópontjainak valós nyelvhasználatát tükrözik, s ennél

fogva mint a szövegek általában egyrészt az egyes nyelvi szintek hagyományos dialektológiai vizsgálatát, másrészt a magyar nyelvtudományban az utóbbi évtizedekben jelentős eredményeket elért szocio- és pszicholingvisztika, kétnyelvűség-kutatás, kommunikációelmélet, pragmatika, diskurzuselmélet stb. kutatásait is lehetővé teszik.

Az ötödik fejezet a fentebb jelzett dialektológiai kutatási lehetőségeknek a gyakorlati megvalósítását tartalmazza. A szerző a *Szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyv I–III.* alapján olyan kvantitatív elemzéseket tár elénk, melyek térképekre vetített hangstatisztikai kimutatásokat tartalmaznak. Említést tesz az elődök korábban végzett munka- és időigényes hangstatisztikai vizsgálatairól, s az új technológiai eljárások előnyeit a korábbi módszerekkel összehasonlítva így foglalja össze: „A számítógépes eljárások nemcsak a hatalmas befektetett munkát takarítják meg, hanem sokkal több lehetőséget adnak részletesebb hangstatisztikai kimutatásokra.” (61. p.)

A további alfejezetekben a hangoskönyvek 27 kutatópontjáról származó 34 nyelvjárási szöveg alapján készült hangstatisztikai vizsgálatok eredményei olvashatók, s ezek térképre vetített adatai jól szemléltetik egy-egy konkrét nyelvjárási jelenség (pl. az *ë* és az *í*, a záródó diftongusok, a szótagzáró *l* viselkedése stb.) területi megoszlását és erősségét.

Az utolsó, a hatodik fő fejezet a hangoskönyvek szövegeinek kvalitatív módszerrel történő kutatási lehetőségeire világít rá. Megismerhetjük például a hangoskönyvek korpuszának funkcionális szemantikai vizsgálatából és a magyar–szlovák kétnyelvűségi jelenségek elemzéséből levonható tanulságokat is.

Külön kiemelendő az utolsó fő szerkezeti egység harmadik alfejezetének tematikája, mely a hangoskönyveknek az iskolai oktatásban történő alkalmazási lehetőségeit mutatja be. E gyakorlatiorientált fejezet ötleteinek hasznossága egyebek között abban rejlik, hogy egyrészt interaktívabbá és hatékonyabbá tehetik a nyelvtani ismeretek diákok általi

befogadását, másrészt az új tudományos ismeretek és technológiák gyorsabban bekeverülhetnek a közoktatásba. Ezáltal némileg csökkenthető az oktatáspolitikai egyik közismert adóssága, nevezetesen hogy a tudományok új eredményei általában csak legfeljebb fáziskéséssel épülnek be az oktatás tartalmát szabályozó tantervekbe.

A monográfiát záró fejezetekben az elemzett nyelvjárási hangoskönyvekből vett szövegek korpusza, valamint a kutatás releváns elméleti hátterét és a szerző alapos szakmai kompetenciáját bizonyító, magyar és idegen nyelvű szakirodalom 23 oldalra kiterjedő jegyzéke olvasható.

Presinszky Károly könyvét bizonyára főként a nyelvtudomány s azon belül is a nyelvjárások iránt érdeklődő jelenlegi és leendő szakmabeliek forgathatják majd haszonnal. Rajtuk kívül azonban e monográfia lapjain a nem szakmabeliek, a szülőföld nyelvjárása és helytörténete iránt érdeklődők is megtalálhatják a számításukat. Emellett a téma alkalmazott és interdiszciplináris jellegéből adódóan a rokon tudományok, sőt a számítástechnika képviselőinek is hasznos információkkal szolgálhat. Talán az sem tűnik hiú ábrándnak, hogy e könyv a nyelvjárások ügye iránt a modern technológiákra fogékony ifjabb nemzedék érdeklődését is felkeltheti.

Sándor Anna

Bauko János: Kétnyelvűség és keresztnévhasználat. Magyar–szlovák keresztnév-könyv. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia–Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, 2024, 326 p.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács monográfiasorozatának legújabb kiadványaként jelent meg napjainkban a *Kétnyelvűség és keresztnévhasználat. Magyar–szlovák keresztnév-könyv* c. monográfia. A mű szerzője Bauko

János, a nyitrai Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet docense, aki évtizedek óta foglalkozik a névtan kérdéseivel, a szlovákiai magyar névtudomány elismert szakembere, és több kiváló monográfiája jelent meg ebben a témakörében. A keresztnév-könyv a VEGA 1/0316/21-es számú, Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés szlovák–magyar kétnyelvű környezetben megnevezésű tudományos-kutatói projekt keretében készült.

Ahogy a szerző a kötet előszavában is jelzi, a keresztnév-könyv azért készült, hogy hozzájáruljon az anyanyelvi (magyar nyelvű) névmenedzseléshez Szlovákiában, segítse a szülőket újszülött gyermekük keresztnévének kiválasztásában, hiszen mindegyikük szembe-sül azzal a kérdéssel, hogy gyermekének milyen keresztnévet válasszon, illetve a gyermek személynevét milyen alakváltozatban anyakönyveztesse.

A szlovákiai magyarok számára készült kötet három részre tagolható. A „Kétnyelvűség és keresztnévhasználat” (9–43. p.) című fejezetben a szerző foglalkozik a keresztnév terminusával, a személynevek rendszerében betöltött helyével (a névhasználati színtértől függően elkülöníti a hivatalos és nem hivatalos nevek csoportját), a magyar keresztnév kialakulásának történetével, a keresztnév és köznév közötti összefüggésekkel, a kisebbségekre vonatkozó szlovákiai névtörvényekkel, a keresztnév anyakönyvi bejegyzésével kapcsolatos szlovákiai törvényekkel, a keresztnév anyakönyvezésekor használatos szlovákiai és magyarországi névjegyzékekkel, névkönyvekkel. Ebben a részben a szerző áttekinti a keresztnévdívat változásait Szlovákiában és Magyarországon, de értekezik a keresztnévadás indítékairól is. Ahogy az utóbbit tárgyaló fejezetben megállapítja, a szülők gyakran választanak olyan keresztnéve(ke)t gyermeküknek, amely egyedülálló, ritkán használatos a szűkebb (vagy tágabb) környezetben. Egyesek a keresztnév hangzását, mások a jelentését (vagy ezek együttesét) veszik figye-

lembe a névadáskor. A névadók egy része keresztnévszótárban néz utána a név etimológiájának. Az interetnikus kapcsolatoknak köszönhetően számos idegen nyelvből származó keresztnév jelenik meg a névállományban. Ebben a részben kerül sor a keresztnévek használatának bemutatására is a magyar-szlovák kétnyelvű környezetben. A kétnyelvű közösségekben a személynevek szélesebb köréből válogathatnak a névhasználók. Mivel a szlovákiai magyarok magyar-szlovák kétnyelvű környezetben élnek, mind a magyar, mind a szlovák névhasználat hatással van rájuk. Ahogy a szerző is leszögezi, a szlovákiai magyar szülők egy része a Magyarországon is használatos utónevek közül válogat, más része szlovákkul anyakönyveztetni gyermeke nevét, így a szlovákban használatos utónevek állományából választ nevet.

Az „Anyanyelvi személynév-menedzselés Szlovákiában” c. fejezetben (38–42. p.) a névmenedzselés alkalmazott névtani területként jelenik meg, és megtudhatjuk, hogy a tulajdonnevek használatának menedzselésével, tervezésével, problémáival foglalkozik. A szlovákiai magyarok a keresztnévválasztás, -használat során különböző problémákkal szembesülhetnek. A szlovákiai kisebbségekhez tartozó kétnyelvű személyek a keresztnévválasztás során gazdagabb névkincsből, a kisebbségi és többségi vagy egyéb idegen nyelvekből származó névállományból egyaránt válogathatnak.

A „Magyar-szlovák keresztnévszótár” című rész (43–291. p.) 3673 (1580 férfinévhez és 2093 női névhez kapcsolódó) névcikket tartalmaz. Ahogy a szerző is leszögezi, a névcikkek megírásához alapvető forrásként és mintaként szolgált a Ladó János és Bíró Ágnes által 1998-ban, majd 2016-ban kiadott „Magyar utónévkönyv” s Fercsik Erzsébet és Raátz Judit 2017-ben megjelent könyve, az „Örök névnap”. A szlovák névpárok keresésekor elsősorban Milan Majtán és Matej Považaj „Vyberte si meno pre svoje dieťa” (Válasszon keresztnévet gyermekének) című könyve és Miloslava Knappová „Jak se bude

vaše dítě jmenovat?” (Hogy hívják majd az Ön gyermekét?) című 2017-es keresztnévszótára szolgált a szerző segítségére. A szótári részben a szerző részletesen bemutatja a névcikkek szerkezeti felépítését, melyekben feltünteti a magyarul (Magyarországon hivatalosan) anyakönyvezhető férfi- és női keresztnévalakokat, ezek mellett a szlovák névmegfelelőjüket (ha létezik), továbbá a névetimológiát és -jelentést (a nevek keletkezésével, alkotásmódjával kapcsolatos magyarázatok a magyar keresztnévekre vonatkoznak), a becenévalakokat (a szótárban a keresztnévként anyakönyvezhető becézett névalakok címszóként szerepelnek), a névnap(ok) időpontját (a névcikkekben naptári rendben vannak felsorolva az adott keresztnévek valamennyi névnapjai), a rokon nev(ek)et. Utóbbiak között azokat tünteti fel, amelyek a magyar névkészletben megtalálhatóak. A névcikkekben szereplő rokon nevek listája nem teljes, többnyire a címszóként álló magyar keresztnév legközelebbi rokon nevét/neveit sorolja fel a szerző.

A „Melléklet – a személynévadást és -viselést szabályozó szlovákiai törvények” című részben (291–315. p.) a személynevek anyakönyvezését érintő szlovákiai névtörvények (a kereszt- és családnévről szóló 1993. évi 300. számú és az anyakönyvekről szóló 1994. évi 154. számú, többször módosított törvények) teljes szövegét ismerteti a szerző. A személynevek anyakönyvezését szabályozó szlovákiai törvények lehetővé teszik a keresztnév anyanyelven való anyakönyvezését, a régebben szlovákkul anyakönyvezett név kisebbségi névalakra való átirását, valamint a nem szlovák nemzetiségű nők számára a családnév -ová toldalék nélküli bejegyzését. A kötet fő részét szlovák és angol nyelvű összefoglalás zárja. A fő részt a hivatkozott irodalom, a felhasznált névszótárak és a névjegyzékek listája követi.

A kötet felépítése, a fejezetek egymásra épülése logikus, címrendszere jól áttekinthető, kifejtése világos. Hivatkozásai, szakirodal-

mi utalásai, irodalomjegyzéke, nyelvezete kifogástalan, stílusa gördülékeny, olvasható.

Az ismertetett monográfia a szlovákiai magyar névtudomány értékes darabja. Jól mutatja a névtani kutatások sokszínűségét és más tudományokkal való szoros összefonódottságát szlovákiai magyar kontextusban. A kötet mind elméleti, mind gyakorlati szempontból egyaránt értékes, gazdag tartalmú és ösztönző hatású. A benne összefoglalt eredmények meggyőzőek, kiváló szakmai színvonalúak, jól megalapozottak.

A magyar–szlovák keresztnévkönyv célja, hogy segítse a szülőket újszülött gyermekük keresztnévének kiválasztásában, és hozzájáruljon az anyanyelvi (magyar nyelvű) névmenedzseléshez Szlovákiában. Az elsősorban a szlovákiai magyarok számára készült (a szlovákiai könyvpiacra ez idáig nem létező) kötet „útmutatóként” szolgálhat a keresztnévek anyanyelven történő anyakönyvezését illetően. A keresztnévkönyvet a szlovákiai magyar településeken az anyakönyvi hivatalokban is használhatják. Emellett a keresztnévszótár ismeretei az oktatásban is felhasználhatóak. Segítheti a diákok egyszerű névmenedzselését, a jövőbeli gyermekük utónevének kiválasztását. A kiadványt gyakorlati jellegéből adódóan haszonnal forgathatják a tulajdonosok (keresztnévek) iránt érdeklődő laikusok is.

Angyal László

Bene Sándor: Egy reneszánsz magyar író. Andreas Pannonius. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2023, 306 p.

„Andreas Pannonius a reneszánsz kor jelentős magyar írója volt.” Ezzel a látszatra betájoló jellegű, magabiztosságot sugalló, méltóságteljes mondattal indul Bene Sándor monográfiája a karthauzi rend jeles tagjáról, aki Hunyadi János katonájából vált szerzetessé és szerzővé. Hogy ez a mondat mégis meglepetésként

lehet, azt mi sem mutatja jobban, hogy a monográfiában szinte minden szava kultúrörténeti és filológiai patikamérlegre kerül, bizonyításra szorul, ugyanis a nyitómondat maga a központi tézis. Hogy kicsoda Andreas Pannonius, azt jóformán csak a régi magyar irodalomban jártas kutatók tudják. A kivételek, az irodalomtörténet szorgosabb tanulmányozói velük együtt idegenkedve fogadhatják a fenti állítást, ugyanis a domináns szakvélekedés az alig ismert életművet máig a középkori irodalom beszédmódjaihoz köti. Ráadásul ma sem a királytűkör, sem a retorikailag alaposan kidolgozott politikai traktátus, sem a misztikus kommentár nem tartozik az irodalom vezérműfajai közé, sőt ezeket a műfajokat talán az irodalomba sem sorolnánk be. A latinul író magyar vagy magyarországi szerzők hazatalálása a magyar irodalomba a romantika nemzeti zsenikultuszának zárójelbe tétele után sem zökkenőmentes. Izgalmas, hogy a szerző olykor magyarul is megszólal: magyarul idéz egy közmondást vagy megad egy magyar terminust. Amit ma Andreas Pannoniustól ismerünk, az mindössze két királytűkör (az egyiket Hunyadi Mátyásnak ajánlotta, ez magyarul is olvasható *Könyvecske az erényekről* címmel Boronkai Iván fordításában *A magyar középkor irodalma* című antológiában, a másikat Ercole d'Este ferrarai nagyherceghez címezte) és egy misztikus, újplatonista jegyeket hordozó, nemzetközi mércével mérve is figyelemre méltó értekezés az *Énekek énekéről*. Bene Sándor egy fejezetet szentel az írói életmű rekonstruálásának, a közvetett forrásokból ismert elveszett művek és a fennmaradt hálózatainak. Az életmű egészéből kilenc mű azonosítható, ebből hat tűnt el vagy lappang.

Bene a korszakkonceptiók geneziséét is alaposan felvázolja, hiszen a keret elválaszthatatlan az értelmezéstől: Andreas Pannonius jórészt ennek a rendkívül fordulatossá dinamikának válik fokozottan kiszolgáltatott szereplőjévé. Hol a reneszánsz nyúl merészen vissza az időben, hol a középkor kebelezi be a

reneszánsznak kiszabott időt, hol olyan szimbiozis jön létre, mely szinte ellehetetleníti a határok kijelölését, hol pedig az ideológiai preferenciák huzalozzák át a változó rendszereket vagy valamiféle képlékenyebb retorikai-poétikai mintázatok szervezik újjá a korszak-látványt. Korszak korszakot követ, de a korszakra következő korszak sem egyértelmű, s az sem segít, ha kihagyunk párat, és például a modernizmus fogalma felől közeledünk a régiséghez, hiszen maga a modernizmus is csak amorf segédfogalom, nem tudományosan rögzíthető viszonygóc. Bene képi szóhasználatával élve ez a monográfia Andreas Pannonius „középkorba való visszatoloncolása” ellen lép fel. Ez a fellépés elsősorban a forrásfeltárás és a forráshasználat szinte tételes analizisében ölt testet. A központi szerepet Francesco Petrarca szövegeinek jelenléte kapja. Ezek az intertextuális ablakok teszik láthatóvá a potenciális különbségeket, illetve a petrarcai lelki térkép válik vezérlő erővé. A szerző a Petrarca-recepció narratívái mentén összefüggéseket keres például Guarino iskolájának szellemisége és a keresztény humanizmus monasztikus vonzalmai között. A modell Konrad Burdach koncepciójával rokon, aki a német reneszánsz narratíváját a Petrarca-recepció jellegére alapozta.

Andreas Pannoniusnak még a neve is a korszak egyedi énművelési technikáinak köszönhető. Hogy „polgári neve” ismeretlen, szinte eltörlődött amelle, hogy a szerző eredetileg még Andreas Hungarus néven vetette bele magát az itáliai kulturális és vallási életbe, de már Andreas Pannoniusként halt meg. Bene joggal látja meg ebben is egy új identitás kialakításának reneszánsz programját. Külön fejezet foglalkozik az életrajz rekonstrukciójával: itt egzaktságot és elejtett megjegyzéseket, filológusi gyöngyszemek sorjázunk, s olykor a túlbujáncz történelmi fantázia visszanyerésére is szükség van.

Az *Énekek énekéhez* készített kommentár érdekes vonása, hogy a pseudo-dionüszoszi misztikus hagyomány és a platóni bölcsélet

bevonásával az erkölcsfilozófia felé mozdítja el a sarkalatos és a teológiai erények viszonyrendszerének vizsgálatát, melyek ideális összjátéka az isteni és az emberi lényeg „szerelmes egyesülésének” misztériumában csúcsonylik ki. Bene Sándor megfigyelése szerint már itt megjelenik az a *caritas*ra fókuszáló lélekfilozófiai elképzelés, mely később a politikai töltetű művekben válik markánsabban körvonalazhatóvá. Az erények és a politika viszonya alkotja a Mátyásnak dedikált királytűkör első nagyobb egységét is, majd az úgynevezett végső dolgok tematizálása következik, melyben a szerző az uralkodói feladat boldogságát, az ún. politikai boldogságot már elérte, az üdvözlésben méltán bízó fejedelem elmékedéseinek irányait jelöli ki. Az Ercole d’Este-féle traktátusban a Mátyás-féle képest látványos változás, hogy felerősödnek benne a humanista irodalmiasság jegyei, az antik referenciák, hogy bizonyos politikai és hadi történetek konkrétabbak. Noha a két szöveg igen jelentős része szinte szóról szóra megegyezik, mégsem valamiféle kreatív reciklálásról van szó, mivel a két „változat” között hatalmas erkölcsfilozófiai különbség van. Az utóbbiban a fejedelem a politikai boldogság birtoklása révén alapozhatja meg a túlvilági boldogságot, azaz az aktív és a kontemplatív élet nem zárja ki egymást: az uralkodót a politikai erények gyakorlása vezetheti el a boldogító *fruitio Dei*hez, vagyis az Úristen-színéláshoz.

A könyv legizgalmasabb része a szövegek szoros olvasásának tapasztalatából fakadó belátások kiértékelése. A Mátyás-királytűkör főként Aegidius Romanus politikaelméleti koncepcióját követi, de a ferences (pontosabban ferences-platonizáló) hatás nyomai is jelenlényesek, ezt a szerző főként Bartholomaeus Anglicus enciklopédiájának példáján keresztül érzékelteti. A központi kérdés azonban itt is Petrarca (leveleinek) hatása. Tudatosítani kell, hogy a szerzőfogalom a korban meglehetősen tág, azaz a kompilatori jegyek is alkotói erényszámba mennek, így jelöletlen idéze-

tekkel is számolni kell. Bene a Petrarca-hatást a műfaji innovativitás és a retorikai tömörség tekintetében is fontosnak látja: a Petrarca-idéztes keretszerkezet az *epistola exhortatoria* megszólalásmódját készíti elő és zárja le. A platonizáló fordulat a másik műben markáns igazán, melyben konkrét antitomista tézisekkel is találkozunk a scotizmus irányvonal jávára. Az antik episztolográfiai hagyományt újraértelmező petrarcai változatok hatása Andreas Pannonius királytűkreit is műfajközi mozgástartományokba utalja.

A bevezetésből kiderül, hogy Bene Sándor és Bíró Csilla Andreas Pannonius műveinek kritikai kiadásán dolgoznak. Ez a kötet kiváló bevezető a majdani életmű alaposabb megismeréséhez is.

Csehy Zoltán

Boëthius: Tanítás a zenéről. Ford. Kárpáti András–Vikárius László, Budapest, Gondolat, 2023, 294 p.

Óriási nyeresége mind a magyar ókor- és zene-tudománynak, mind a magyar műfordításnak Boëthius művének kitűnő fordítása. És óriási nyereség a fordítást bevezető tanulmány és az azt kísérő jegyzetapparátus (mindkettő Kárpáti András munkája) is. Boëthiust a magyar közönség elősorban filozófusként tartja számon: A *filozófia vigasztalása* című, verset prózával vegyítő remeklés méltán híres szerzőjeként.

A *Tanítás a zenéről* is valójában bölcséleti munka, részint azért, mert a zenei szerkezet és a zenei megértés világértelmezési törekvés is, részint pedig azért, mert Boëthius az összhangzó számok úgymond zenematematikai hátterének feltárását főként a püthagoreus elméletre támaszkodva végzi el, de alapelveként jelentkezik az a törekvés is, hogy a zenei jelenségek értelmezhetősége elválaszthatatlan a matematikai tudományoktól (számтан, mértan, csillagászat), hiszen a világlélek maga is harmonikus zenei elemek-

ből áll. A világ, a kozmosz zenei szerkezetében (*musica mundana*) ugyanakkor önmagunk működését ismerjük fel, vagyis a test és lélek zenei átkomponáltságát (*musica humana*), ezért is élvezzük a zenét, és ezért szeretjük megszólaltatni (*musica instrumentalis*). Püthagorasz egy kovácsműhely hangjai alapján állapította meg a konszonanciák számait: a hang elsősorban számokkal határozható meg, a hangok közti viszony pedig számarányokkal. A hangköz maga is számarány. A didaktikus eszköztársat lendületesen mozgósító mű első könyve a püthagoreusok zeneelméletének frappáns foglalata. Kiemelt szerepet kap a nevelés is, a zene hatása a lélekre és az erkölcsre, melyet nem csak meg nem esíthet, de le is zülleszthet. Timotheoszt például azért üzték el Spártából, mert egy húrral megnövelte hangszere hagyományos húrszámát, s mivel túlbonyolított zenéje meglepően és felháborítóan új stíluseszmenyt követett, rá bízott fiúk nevelésében vétett a mértékletesség eszménye ellen. A zene nemcsak a lelket befolyásolja, sőt uralja, hanem a testet is vele együtt: egy auloszjátékos lány például a maga méltóságteljes szpondeuszaival csillapította le a részeg ifjak tomboló gerjedelmét. Lelkünk és testünk állapotát ugyanazok a számarányok jellemzik, melyek a zenei dal-lamokat kapcsolják össze.

A második könyv a zenematematika aránytanának tárgyalására fókuszál, főként arra a tételre támaszkodva, hogy az egészhangköz nem osztható fel két teljesen egyenlő félhangközre. Felbukkan a mikrohangköz fogalma, és egy másik elmélet mintázatai is felsejlenek, Arisztoksenoszé, aki mind az egészhangköz, mind az oktáv felosztását egészen más logika szerint gondolja el.

A harmadik könyv az aránytan részlete-sebb kifejtése, miközben Boëthius az arisztoksenoszi zeneértelmezés merőben más stratégiáját is jelzi. Ugyanitt kerít sort a több-letrészes arányok törvényszerűségeinek bizonyítására, (a bizonyos alapvető és összetett hangközök közti mikrohangköznyi különbség

mértékeként elgondolt) ún. komma kiszámításának kérdéseire.

A negyedik könyv gyakorlatiasabb kérdések felé irányul, melyek fókusza a mérőléces monokhord és az ún. kanón beosztása lesz. Ebben elsősorban Eukleidész *Elemek* című művének téziseire támaszkodik. Ez a fejezet adja a modulus elméletének összefoglalását, és leírja egy hangológépszerű szerkezet, az ún. magadisz-felgömbökre feszített húr működését a hangviszonyok meghatározásában.

Az ötödik könyv Ptolemaiosz harmóniát használva vezérelnként tekinti át a korábban is tárgyalt jelenségeket, például a konszonancia (az oktávkonszonancia különlegességének magyarázatával külön foglalkozik), a hangközök kérdését vagy az egészhangköz, a genoszok, a tetrachordok felosztásának eltéréseit egyes antik iskolák és

szerzők gyakorlatában, illetve a kromantikus és diatonikus beosztások minőségeit Ptolemaiosznál.

A fordítás végén a latin zenei szakkifejezések magyarázatai találhatók: ez a jegyzék pótolhatatlan segítség ahhoz, hogy a mai zeneelméleti fogalmak segítségével az olvasó közelebb kerülhessen az antik világ nevezéktanához és zeneelméleti gondolkodásának megismeréséhez. A *Tanítás a zenéről* magyar fordítása bámulatos szakmai munka, hiszen a fordítóknak nemcsak egy adekvát és mai perspektívából jól követhető nevezéktant kellett megalkotniuk, hanem a szerző által sokszor evidensen ismertnek vélt ókori zeneelméleti írók mára elveszett vagy elhomályosult tanait is a lehetőségekhez viszonyítva rekonstruálniuk kellett.

Cseh Zoltán

Számunk szerzői

Angyal László (1983)

nyelvész (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra,
Szlovákia)

Csehy Zoltán (1973)

költő, műfordító, irodalomtörténész
(Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Fischerová, Eva (1988)

történész (Nyugat-csehországi Egyetem,
Plzeň, Csehország)

Izsák Gergely (1992)

történész doktorandusz, levéltáros (ELTE BTK,
Budapest; Magyar Nemzeti Levéltár SZKI,
Budapest, Magyarország)

Jeso Eszter (1999)

nemzetközi tanulmányok MA-hallgató
(Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest,
Magyarország)

L. Juhász Ilona (1960)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet –
Etnológiai Központ, Komárom, Szlovákia)

Kontra Miklós (1950)

professor emeritus (Károli Gáspár Református
Egyetem, BTK Magyar Nyelvtudományi
Tanszék, Budapest, Magyarország)

Molnár Imre (1956)

történész, nyugalmazott diplomata (Budapest,
Magyarország)

Pók Attila (1950)

történész (Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete,
Kőszeg; HUN-REN BTK Történettudományi
Intézete, Budapest, Magyarország)

Sándor Anna (1951)

nyelvész (Kolon, Szlovákia)

Somorjai Ádám OSB (1952)

emeritus vatikáni levéltáros (Pannonhalma,
Magyarország)

Sziksai Zsuzsanna (1969)

néprajzkutató-muzeológus, igazgató (József
Attila Városi Könyvtár és Múzeum, Makó,
Magyarország)

Tüskés Anna (1981)

irodalomtörténész, művészettörténész, biblio-
gráfus (HUN-REN BTK Irodalomtudományi
Intézet, Budapest; PTE MK Művészettörténet
Tanszék, Pécs, Magyarország)

Valkoun, Jaroslav (1983)

történész (Nyugat-csehországi Egyetem,
Plzeň; Károly Egyetem, Prága, Csehország)